

2016

31/2

HOSPODÁŘSKÉ DĚJINY – ECONOMIC HISTORY

HOSPODÁŘSKÉ DĚJINY ECONOMIC HISTORY

31/2

OSTRAVSKÁ
UNIVERZITA

ISSN 0231-7540

9 770231 754003 22

Centrum pro hospodářské a sociální dějiny,
Filozofická fakulta, Ostravská univerzita
Centre for Economic and Social History,
Faculty of Arts, University of Ostrava

Ostrava 2016

Redakční rada:

prof. PhDr. Drahomír JANČÍK, CSc. (Univerzita Karlova, Praha)
doc. PhDr. et JUDr. Jan ŠTEMBERK, Ph.D. (Vysoká škola obchodní, Praha)
PhDr. Jan HÁJEK, CSc. (výkonný a vedoucí redaktor)
doc. PhDr. Michael VIKTOŘÍK, Ph.D. (Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc)
Mgr. Michaela ZÁVODNÁ, Ph.D. (Ostravská univerzita, Ostrava)

Vědecké kolegium:

prof. PhDr. Marcela EFMERTOVIÁ, CSc. (České vysoké učení technické, Praha)
prof. PhDr. Milan HLAVAČKA, CSc. (Historický ústav AV ČR, v. v. i., Praha; Univerzita Karlova, Praha)
prof. PhDr. Ivan JAKUBEC, CSc. (Univerzita Karlova, Praha)
prof. PhDr. Zdeněk JINDRA, CSc. (Univerzita Karlova, Praha)
prof. PhDr. Eduard KUBŮ, CSc. (Univerzita Karlova, Praha)
prof. PhDr. Václav MATOUŠEK, CSc. (Univerzita Karlova, Praha)
prof. PhDr. Jiří ŠTAIF, CSc. (Univerzita Karlova, Praha)
prof. PhDr. Aleš ZÁŘICKÝ, Ph.D. (Ostravská univerzita, Ostrava)
prof. Mgr. Lukáš FASORA, Ph.D. (Masarykova univerzita, Brno)
prof. Ing. Václav PRŮCHA, CSc. (Vysoká škola ekonomická, Praha)
doc. PhDr. et JUDr. Jakub RÁKOSNÍK, Ph.D. (Univerzita Karlova, Praha)
doc. PhDr. Pavel KLADIWA, Ph.D. (Ostravská univerzita, Ostrava)
doc. PhDr. Michal PULLMANN, Ph.D. (Univerzita Karlova, Praha)
doc. PhDr. Jiří ŠOUŠA, CSc. (Univerzita Karlova, Praha)
PhDr. Ľudovít HALLON, CSc. (Historický ústav SAV, Bratislava, Slovensko)
PhDr. Vlastislav LACINA, CSc. (Historický ústav AV ČR, v. v. i., Praha)
PhDr. Jaroslav LÁNÍK, CSc. (Vojenský ústav, Praha)

Obsah/Content

Studie/Studies

Jana Geršlová	
<i>Podnikání v průmyslu výroby tužek – firma Faber-Castell / Business in the Pencil Industry—Foreign Competition between Hardtmuth and Faber-Castell</i>	1
Jaroslav Krameš	
<i>České ekonomické myšlení na vysokých školách v českých zemích v meziválečném období a těsně po válce / Czech economic thought at universities in the Czech lands in the interwar period and shortly after the war</i>	23
Jan Gromnica	
<i>Chemická továrna v Hrušově a její dopady na životní prostředí (1851–1989) / The chemical plant of Hrušov and its environmental impact (1851–1989)</i>	55

Diskuze – Materiály / Discussion – Materials

Jiří Jurok	
<i>Upřesnění zboží a poskytování obchodního úvěru v kupecké knize novojičínského obchodníka (pravděpodobně Blasius Österreichera) z let 1585–1589 (Doplňky k edici) / The Define of Goods and the Provide of the commercial Credits in the Account Book of Nový Jičín Merchant (most likely Blasius Österreichera) from 1585 to 1589 (Supplements towards the Edition)</i>	79

Literatura/Reviews

<i>Jiří Soukal, Slasti a strasti letních bytů: život na letních bytech a v letních vilách v éře první republiky.</i> (Olga Hrahaňová)	101
--	-----

Kronika/Chronicle

Restrukturalizace regionů ostravského a katovického jako možnost česko-polské spolupráce / Restrukturalizacja regionów ostrawskiego i katowickiego jako możliwość współpracy czesko-polskiej (Michaela Závodná)	107
Společnost v sítích na 11. sjezdu českých historiků (Michaela Závodná)	110

HOSPODÁŘSKÉ DĚJINY ECONOMIC HISTORY 31/2

© Ostravská univerzita, Centrum pro hospodářské a sociální dějiny FF OU, 2020
MK ČR E 18853
ISSN 0231-7540

Počet stran: 112
Vychází dvakrát ročně. Toto číslo vyšlo 30. 4. 2020.

Vydává Ostravská univerzita, Dvořákova 7, 701 03 Ostrava, CZ, IČ: 61988987
Adresa redakce: Centrum pro hospodářské a sociální dějiny FF OU, Filozofická fakulta,
Ostravská univerzita, Reální 3, 701 03 Ostrava, CZ

Vedoucí a výkonný redaktor: Jan Hájek
Grafická úprava a sazba: Lucie Otisková, Helena Hankeová
Návrh layoutu: Tomáš Rucki
Design obálky: Dana Vondrášková, Tomáš Rucki, Lucie Otisková
Tisk a vazba: H. R. G. spol. s r. o., Svitavská 1203, 570 01 Litomyšl

Distribuce: Univerzitní knihkupectví Ostravské univerzity, Mlýnská 5, 701 03 Ostrava 1
Tel.: 597 092 093, 597 092 095; e-mail: univerzitni.knihkupectvi@osu.cz

Informace o nabídce titulů vydaných Ostravskou univerzitou
knihkupectvi.osu.cz

Podnikání v průmyslu výroby tužek – firma Faber-Castell¹

Jana Geršlová

Business in the Pencil Industry—Foreign Competition between Hardtmuth and Faber-Castell

Business in pencil manufacturing in Europe is a topic of interest not only for business history but also for “marketing history”. Progressive steps that brought not only benefits in a competitive environment but also innovation and creativity in the formation of a firm’s brand can be exemplified by the history of Faber-Castell, a large company in the Nuremberg region. The Faber-Castell company seated in a little town of Stein near Bavarian Nuremberg, which was in the possession of the 8th generation of the entrepreneurial family up to 2016, has been following these principles up to the present. And the company is still a foreign competitor to České Budějovice’s enterprise, though in different conditions.

Keywords: competition; 20th century economic history; pencil manufacturing; Koh-i-noor Hardtmuth; Faber-Castell

Contact: prof. PhDr. Jana Geršlová, CSc., Fakulta filozofická, Univerzita Palackého, Křížkovského 12, 779 00 Olomouc, Česká republika; jana.gerslova@upol.cz

Úvodem

Dějinný pohled se může stát součástí života firmy v nejrůznějších souvislostech, mnoha příležitostech a může být i důležitým nástrojem rozhodování. Většina firem svou historii podceňuje, v lepším případě si ji připomene v okamžiku blížícího se výročí – aby se poté vrátila do starých kolejí. Dějiny podniku, značky a historie vůbec

¹ Studie vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury ČR v rámci projektu NAKI II *Hardtmuth: od uhlu k tužkařskému impériu* (DG18P02OVV003), který v letech 2018–2022 realizují Národní technické muzeum, Národní zemědělské muzeum a Národní památkový ústav.

mohou být velmi zajímavým marketingovým nástrojem, využívaným v podnikové komunikaci. Zdůrazňuje časovou dimenzi firmy s pohledem na výstavbu značky i podnikatelské kultury a přispívá k posílení důvěryhodnosti podniku a jeho výrobků v toku času, důvěry zákazníků i sympatií díky vhodně profilovanému obrazu vývoje firmy.

Základním zdrojem informací o firmě Faber-Castell byly z velké části jinde nedostupné materiály získané přímo z archivu firmy Faber-Castell ve městě Stein u Norimberka. Nutno podotknout, že firma se dlouhodobě věnovala zmapování své vlastní historie, byť některé časové úseky jsou méně pokryty zdroji (období obou válek a vývoj firmy od 50. let 20. století). Vzhledem k tomu, že se u nás v rámci dějin podnikání nikdo doposud touto firmou nezabýval, je překládaná studie prvním shrnutím – s důrazem na dvě výrazná období firmy, a to období, kdy v čele firmy stál Lothar von Faber (od roku 1839) a období, kdy firmu vedl Alexander Graf von Faber-Castell (od roku 1898). Obě období byla „zlomová“, měnila se situace uvnitř i vně firmy. Jde o období kvalitativně odlišná, přesto vzájemně propojená společnou podnikatelskou filozofií rodinného podnikání. Období počátku 20. století bylo totiž podmíněno nástupem zcela nové manažerské osobnosti – a z hlediska dnešního pohledu na firmu se k tomuto momentu firma neustále vrací. I když byla norimberská firma Faber-Castell zřejmě v době sklonku 19. a počátku 20. století největším konkurentem firmy Koh-i-noor, tužkárna L. & C. Hardtmuth, najdeme důležité okamžiky, kdy musela reagovat v rámci konkurenčního boje – odkaz si připomněla i v souvislosti s 250. výročí svého založení, jak se o tom zmíníme v závěru.

Předkládaná studie je prvním pohledem za hranice, pohledem limitovaným do velké míry i zdroji informací. Do budoucna bude možné přistoupit ke srovnání nejen firmy Faber-Castell, ale i těch ostatních, s firmou Koh-i-noor, tužkárna L. & C. Hardtmuth. Doposud ale výzkum o historii nepostoupil tak daleko, aby bylo možné srovnávat podnikatelské strategie, vedení firmy, způsoby podnikání či inovace – v tom je výzkum zcela na počátku. Historie firmy na výrobu tužek Faber-Castell chce být dalším kamínkem do mozaiky. A z dnešního pohledu je tato firma příkladem využití své vlastní historie pro získávání nových zákazníků.

Faber-Castell na scéně

Centrem tužkařského průmyslu se stalo počátkem 18. století město Norimberk, obchodní centrum, které již kolem roku 1731 zavedlo řemeslná pravidla pro všechny výrobce tužek. Firem bylo více,² jednou z nejvýznamnějších se však stala firma Faber-Castell, které se budeme věnovat více.

² V dalších statích se autorka bude zabývat historií neméně významných firem, které dodnes vyrábějí tužky a sídlí v regionu okolí Norimberka – Stadtler, Schwan-Stabilo a Lyra. Všechny – včetně firmy Faber-Castell – tvořily významnou konkurenci českobudějovickému podniku.

Historie dnešní norimberské firmy Faber-Castell,³ která nás dnes zajímá, začala roku 1758, kdy se v městě Stein u Norimberku usadil truhlář Caspar (některé zdroje uvádějí Kaspar) Faber (1730–1784), který začal od roku 1761 vyrábět dřevěné tužky, které prodával na norimberském trhu.⁴ Usadil se v nedalekém městečku Stein na řece Rednitz, kde firma sídlí dodnes. I přes nepříliš lukrativní obchodování a podnikatelské výsledky se jeho syn Anton Wilhelm (1758–1818), jehož iniciály (A. W. Faber) firma dodnes používá, rozhodl pokračovat v práci svého otce. Získal roku 1783 od svého švagra pozemek, na kterém postavil malou dílnu na výrobu tužek.⁵ Ani on však ještě ani nezbohatl, ani se neprosлавil, stejně tak se nevedlo lépe ani jeho synovi – Georg Leonhard (1788–1839) vedl firmu v těžkých dobách první čtvrtiny 19. století, kdy po francouzské revoluci, napoleonských válkách s jejich kontinentální blokadou zdražila cena grafitu. K tomu lze připočíst i francouzskou a anglickou konkurenci, kde byla – na rozdíl od Německa – zavedena ve firmách daleko větší mechanizace apod. Georg Leonhard Faber se se svou ženou utěšovali, že kdyby bylo nejhůř a jeho firma zkrachovala, mohou ještě vždy odejít třeba do zemědělství. To se však nestalo. Úspěch se dostavil teprve až ve čtvrté generaci, a to v osobě syna Lothara (1817–1896), který pocházel z 15 dětí – pouze Lothar a jeho čtyři sourozenci se však dožili dospělého věku.

Lothar von Faber – patriarchální podnikatel

Na přání svého otce absolvoval Lothar Faber čtyřletý výuční pobyt v norimberském bankovním domě, daleko důležitější pro něj však byly pobyty v zahraničí – v Londýně a poté v Paříži. Tam se seznámil s pokrokovými technikami výroby i s mezinárodními marketingovými strategiemi – o mnoha jeho zážitcích, ale i názorech a zkušenostech se dozvídáme z dopisů, které psal Lothar svému mladšímu bratrovci Eberhardovi.⁶

³ Autorka čerpala především z publikací J. Nitzke-Dürr, *Lothar Freiherr von Faber*, Berlin 1999; R. Hilsenbeck, *Lebensformen adeliger Unternehmer. Lothar von Faber und Alexander Graf von Faber-Castell*, in: M. Rasch (Hrsg.), *Adel als Unternehmer im bürgerlichen Zeitalter*. Uloženo ve Vereinigte Westfälische Adelsarchiv Münster, ev. č. 2006, s. 195–217 a dále z některých prací rukopisných, uložených v archivu firmy Faber-Castell ve Steinu.

⁴ Kupoval tehdy velmi nekvalitní grafit na trhu, sám pak vyráběl dřevěný plášť svých tužek. Nebyl to nijak lukrativní obchod – tužky nosil v proutěném koši a prodával je na trhu. Kdo však v té době něco znamenal, kupoval si anglické tužky, které byly vyhlášené právě kvalitou používaného grafitu do tuhy. Blíže R. Fenn, *Vom bildungsbesessenen Schreiner zum adeligen Bleistiftfabrikanten. Der Zusammenschluss der Familien Faber und Castell war nicht nur von Glück und Wohlwollen begleitet*, in: K. J. Wohlhüter – K. Hogl (Hrsg.), *Tradition verpflichtet. Große Familien in Bayern*, Regensburg 1999, s. 46.

⁵ V místní matrice byl již tehdy uváděn jako „Bleistiftfabrikant“, tedy továrník vyrábějící tužky. Tamtéž, s. 196.

⁶ Citace z dopisů jsou převzaty z diplomové práce D. Eich, *Lothar von Faber*, Universität Erlangen Nürnberg 1969. Uloženo v archivu firmy Faber-Castell.

Roku 1839 – bylo mu 22 let – se musel vrátit zpět do Steinu a převzít firmu – otec nečekaně zemřel.⁷ Situace nebyla vůbec dobrá – otec mu nestačil předat všechny informace, firma byla téměř na dně, sám Lothar byl z celé situace velmi deprimován.⁸ Na rozdíl od svého otce však měl Lothar nejen vzdělání, ale především zahraniční zkušenost. Byla to hlavně Paříž, která na něj měla velký vliv. Tam pochopil, že nikoliv v Norimberku, ale tam, „*ve velké světové obchodnické metropoli*“, lze získat přehled o celém obchodnickém světě.⁹ A právě pařížské zkušenosti stály za prvními léty Lotharova podnikání – a cíl nebyl zrovna malý, byl zaměřen na proniknutí na světový trh.

Lothar nejprve převzal firmu a institucionalizoval poměry. Svého mladšího bratra Johanna (1819–1901), který zrovna pracoval v Praze v oblasti pohostinství, povolal zpátky do Steinu. Johann vstoupil do firmy a roku 1840 obdržel prokuru.¹⁰ V prvních dvou letech měl na starosti především technické záležitosti, poté začal jezdit na obchodní cesty, aby lépe poznal trhy a zákazníky. Když pak dosáhl nejmladší bratr Eberhard (1822–1879) plnoletosti, přešla firma a továrna od 1. ledna 1844 do výhradního vlastnictví Lothara – jmění firmy, které narostlo do částky 18000 zlatých (z počátečních 3000, které měla firma v okamžiku úmrtí Lotharova otce), bylo rozděleno mezi vdovu (matku Lothara) a jeho čtyři sourozence. S bratrem Johannem uzavřel Lothar smlouvu, která Johannovi zajišťovala dvacetipětiprocentní podíl na čistém ročním zisku firmy. Lothar dosáhl situace, kdy se stal on sám jedinou autoritou ve vedení firmy, a mohl tak začít plnit své představy o vedení firmy.¹¹ Jsou k dispozici úvahy a dokumenty, uložené v archivu firmy Faber-Castell ve Steinu, ve kterých Lothar vysvětloval svou koncepci „*monarchistického systému vedení firmy*“, jak to sám nazýval. Byl přesvědčen o tomto stylu vedení firmy jako jediném možném a o tom, že úspěšný rozvoj zajistí pouze jedna jediná výrazná osobnost, vůdčí duch – pokud ten chybí, ani sebelepší pracovníci nezabrání pádu firmy a její zničení konku-

⁷ Tato studie si všímá konkrétních kroků Lothara Fabera v souvislosti s jeho podnikáním – podmíněným dobou, prostředím i osobností podnikatele. Na hodnocení jeho podnikatelské osobnosti v souvislosti s vývojem podnikání a srovnávání jeho kroků s dalšími podnikatelskými osobnostmi 19. století měla autorka příliš málo zdrojů, tento pohled bude možný zcela jistě v syntéze, kdy bude kamínků do mozaiky daleko více, než jich máme dnes k dispozici.

⁸ Když se vrátil z Paříže, podle svých slov „*ze vzrušujícího, nádherného života ve světovém dění*“, připadal mu Stein jako „*malé, smutné místo, [kde] po každodenní práci neslyšel nic jiného než monotónní zurčení vody, která protékala jezem*“, vedle toho, že na stole ve firmě byla jedna jediná objednávka. Tamtéž, s. 11.

⁹ J. Nitzke-Dürr, *Lothar*, s. 27.

¹⁰ Prokura je zvláštním případem udělení plné moci. Prokurista je oprávněn za podnikatele jednat a není nutné předkládat plnou moc. Prokurou zmocňuje podnikatel prokuristu ke všem právním jednáním, k nimž dochází při podnikání.

¹¹ R. Hilsenbeck, *Lebensformen*, s. 198.

rencí. Všechny nitky celého podniku se sbíhaly do jeho rukou, lépe řečeno končily na jeho stole, ať už se jednalo o výrobu, odbyt, uvedení značky na trh a řečeno dnešním slovníkem – marketing, včetně celé správy podniku včetně personálních otázek. Striktně odmítal delegovat různé kompetence různých oblastí činnosti na jiné, byť velmi kompetentní pracovníky.¹² Netajil se také tím, že znalosti k navrhovaným zlepšením čerpal nejen ze svých vlastních zkušeností, ale i z intenzivního studia literatury vztahující se nejen k hospodářským otázkám, ale hlavně studoval biografie velkých osobností, úspěšných mužů – tak získával impulzy z jejich příkladů pro svůj vlastní život.¹³ A je doloženo, že jeho cílevědomost se velmi zrcadlila i v jeho osobním životě.

Začátek jeho „šéfování“ ve firmě Faber byl spojen s celkovou novou strukturou celé firmy tak, aby odpovídala moderním zásadám podnikání. Neúspěchy svého otce připisoval skutečnosti, že jeho otec nebyl ochoten zavádět či dokonce využívat nové technologie. Jinými slovy – otec pokračoval v nezměněné formě v tom, co zavedl dědeček, znal firmu pouze směrem dovnitř a nedíval se kolem. Lothar Faber chtěl víc – a tomuto cíli podřídil vše. Prvním velkým cílem bylo dostat firmu technicky i organizačně na nejmodernější úroveň, aby bylo možné zvyšovat výrobu a uspokojit pomalu stoupající poptávku. Věděl, že pouze neustálá snaha o pokrok a kvalitu může vést k úspěchu: obrovskou výhodou měl v tom, že díky svým zkušenostem z cest do Anglie a především do Francie věděl, co vyžaduje opravdu kvalitní výroba tužek a měl zcela přesnou představu. Vsadil nejprve na kvalitu vstupů – a tím byl v prvé řadě grafit. Rozhodl se k odvážné investici – koupil práva na těžbu kvalitního grafitu na Sibiři u města Irkutsk a začal ho s enormním vypětím, ale úspěšně dovážet do Steinu. Dlužno říct, že tato investice byla velmi důležitá, protože zásoby kvalitního anglického grafitu se v té době začaly tenčit. Aby ještě více zdůraznil exkluzivitu svého výrobku, objednal jemné cedrové dřevo z Floridy, které tvořilo plášť tužek. Protože také znal zvyklosti mezinárodních trhů, věnoval velkou pozornost prezentaci svých psacích potřeb a navrhl speciální pouzdra se zlatými nebo stříbrnými stuhami a nechal také tisknout velmi výpravné barevné katalogy. Jak uváděl, mnozí obchodníci, kterým své tužky v nádherných pouzdrech nabízel, se s takovou nádherou setkali poprvé v životě...

Konkurence výrobců tužek nutila Lothara Fabera k dalším a dalším krokům tak, aby se od ní odlišil a bylo na první pohled jasné, že jde o výrobek jeho firmy. Již jsme

¹² Tvrdil, že svůj provoz zná „nejlépe ze všech – od posledního k prvnímu pracovníkovi“. Své představy ale začal prosazovat v továrně, kde bylo nejčastější odpovědí zaměstnanců na jeho pokusy o inovace a nové nápady „to nejde, nikdy se to takhle nedělo, stejně to bude nanič“ apod. Ve Steinu do té doby neznali ve světě tehdy již běžnou přísnou pracovní dobu a přesně stanovené přestávky od-do. Podle tehdejší zprávy norimberského zemského soudu byli pracovníci ve Steinu „syroví a zpuští“. Blíže R. Fenn, *Vom bildungsbesessenen Schreiner*, s. 47.

¹³ Velkým vzorem pro něj byl např. Benjamin Franklin – často propagoval jeho výrok Práce, šetrnost, umírněnost jako cesta vedoucí k blahobytu.

se zmínili o značce A. W. Faber, kterou začal používat syn zakladatele firmy Anton Wilhelm Faber v 80. letech 18. století. Lothar Faber vsadil právě na značku a na její exkluzivitu a nezaměnitelnost. Každý výrobek firmy dostal označení A. W. Faber – tím se stal pro zákazníky zcela nezaměnitelným výrobkem, jméno bylo chápáno jako záruka kvality. Dalším krokem bylo spojení s tradicí, výrobky nesly označení/nápis „*Firma existuje od roku 1761*“ („*Die Firma besteht seit 1761*“). Během poměrně krátké doby se stalo označení Faberova tužka synonymem pro kvalitní psací potřebu, jak se zmiňují i jeho tehdejší zákazníci.¹⁴

Oblastí, která mu velmi ležela na srdci, byl prodej jeho výrobků, celkový odbyt. Rozhodl se pro jinou cestu, než bylo doposud zvykem: přestal využívat služby „mezičláku“ prodejců a sám začal podnikat obchodní cesty. Lothar Faber si sám vyjednával schůzky s konečnými prodejci, s obchodními domy, osobně vyjednával smlouvy, zakládal skladiště svého zboží, aby bylo jednodušší odbyt zvládnout. Lothar Faber tak byl továrníkem, podnikatelem, manažerem i prodejcem. Jeho cesty vedly daleko za hranice německy mluvících zemí.¹⁵ Vozil a nabízel v kufříku (dodnes k vidění v zámku Stein) vzorky svých tužek.¹⁶

Obr. 1. Kufřík, ve kterém vozil Lothar Faber vzorky svých tužek na cestách

Zdroj: Podnikový archiv firmy Faber-Castell, Stein, Německo

¹⁴ R. Hilsenbeck, *Lebensformen*, s. 200.

¹⁵ Lothar Faber měl před očima svůj deklarovaný cíl, totiž se svými výrobky ovládnout světový trh. Nedá nám to, abychom si nevzpomněli na Tomáše Baťu a jeho podobný cíl – s tvrzením, že sotva 5 % obyvatelstva zeměkoule chodí dobře obuto.

¹⁶ Veškeré obrázky v této stati pocházejí z archivu firmy Faber-Castell se svolením k uveřejnění.

Cesta to byla ovšem trnitá, protože Lothar Faber trval na svých cenách za své kvalitní zboží, srovnatelné již tehdy se zavedenou anglickou konkurencí. I přes tvrzení norimberských kupců, že Faber prodává své tužky za takovou cenu, jako by byly ze stříbra, vozil Faber ze svých obchodních cest dostatek zakázek.¹⁷ Bylo to tehdy nutné opravdu tvrdě vykročit proti konkurenci a díky marketingové politice Lothara Fabera tehdy velmi silná anglická konkurence na evropském trhu neohrozila jeho podnikání. Postupně založil mezinárodní síť filiálek a agentur, přes které mohl zásobovat tehdy dostupný trh sahající po Indii, Orient a Austrálii. Postupně založil pobočky v Londýně (1851), Paříži (1855), Vídni (1872), Petrohradu (1874) a Berlíně (1877).¹⁸ Abychom měli přehled úplný – roku 1861 koupil v německém městě Geroldsgrün továrnu na břidlicové tabulky na psaní – dodnes patří tato továrna firmě Faber-Castell. Roku 1872 otevřel továrnu na mazací gumu ve městě Newark / New Jersey a roku 1881 továrnu na výrobu inkoustu a barev ve městě Noisy-le-Sec u Paříže. Věrný zásadě „*na-bízet světu to nejlepší, co kde bylo vynalezeno*“, sbíral na svých obchodních cestách nejnovější objevy.

Lothar Faber byl velmi inovativní, jako zcela nezaměnitelný výrobek firmy např. představil šestihrannou tužku, která se tak snadno neskutálí se stolu jako ta kulatá. Zlepšil postup stlačování tuhy, přimícháváním rozemletého jílu dokázal ovlivňovat stupeň tvrdosti tužek – prvenství tohoto rozdělení však patřilo Budějovicím a ostatní firmy jej pouze přejaly.¹⁹ Standardizoval délku a tloušťku tužek – tato norma začala platit od roku 1851 také mezinárodně. Nechal si označení svých tužek patentovat a jako jeden z prvních se zasadil o to, aby byl v Německu přijat zákon na ochranu značky (roku 1875).

Zajímavý byl jeho vztah k Americe. Jako první německý výrobce tužek se rozhodl roku 1843 pro expanzi – jeho rozhodnutí souviselo s jeho přesvědčením, že díky neustálému růstu obyvatel Ameriky poroste také objem prodaného zboží. Vedení pobočky firmy v New Yorku přenechal roku 1949 svému nejmladšímu bratrovi Eberhardovi. „*Severní Amerika by se měla podle mého stát Tvou novou vlastí, naše rodina by se měla v Novém Světě, v zemi budoucnosti pevně ukotvit. Tu zemi jsem již kdysi považoval za rozhodující pro kulturu celého lidstva, protože mne dějiny již dávno naučily tomu, že všechno velké, nádherné, vznešené, co bylo na světě vytvořeno, pochází právě odsud.*“²⁰ Vztahům sourozenců Faberových se budeme věnovat níže.

¹⁷ H. Neumann, *Faber-Castell – Triumph des Bleistiftes*, in: H. D. Barbier – F. Kause-Brewer (Hrsg.), *Die Person hinter dem Produkt. 40 Porträts erfolgreicher Unternehmer*, Bonn – Bad Godesberg 1987 s. 351.

¹⁸ R. Hilsenbeck, *Lebensformen*, s. 201.

¹⁹ J. Geršlová, *Co se skrývá za značkou? Historická encyklopedie podnikatelů*, Praha 2011, s. 106–108.

²⁰ Tamtéž, citováno podle D. Eich, *Lothar*, s. 39.

Soukromý život Lothara Fabera odpovídal postupně jeho postavení ve společnosti. Ve svých 30 letech se oženil – jeho ženou se stala Karolina Richter, dcera jeho starší sestry. Velmi brzy začal stavět na dohled od továrny vilu ve stylu novorenesance, jejíž architekt, Friedrich Bürklein, byl jedním z nejvýznamnějších bavorských stavitelů té doby. Díky postupnému nákupu pozemků si Lothar Faber zabezpečil i dostatek prostoru k vytvoření nádherného přírodního parku kolem své vily i celé továrny – podle anglického vzoru. K dalším stavbám patřilo vybudování sídla na venkově – stala se jím reprezentativní letní rezidence v údolí řeky Schwarzach. V plánech Lothara byla zamýšlena jako budoucí sídlo rodiny pro následující generace. Vedle toho vznikla ještě jedna vila v parku kolem továrny, kde žil syn Wilhelm a jeho mladá rodina.

Lothar Faber a jeho zaměstnanci

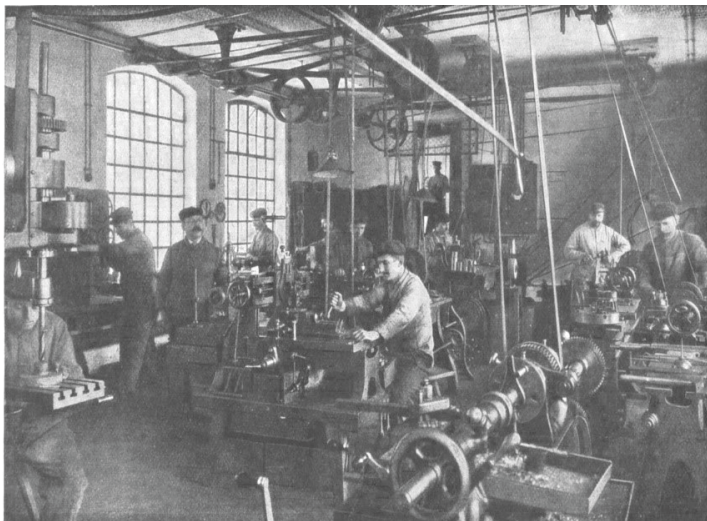
Vztah k zaměstnancům byl zásadním klíčem k úspěchu Lothara Fabera – povězte si proto o něm trochu více. Sám Lothar Faber se považoval za člena sociální vrstvy, která získávala stále větší význam ve společnosti. Jako *Fabrikherr*, pan továrník, plnil nejen roli chlebodáře a zdroje příjmu peněz, ale také roli výchovnou a roli jakéhosi opatrovatele a pečovatele. Bylo to něco nového, co s sebou přinesla industrializace – a nebylo vůbec snadné přesvědčit zaměstnance a dělníky, že pracovní den musí mít nějaká pravidla. Ve svých poznámkách uváděl, že ve své továrně nebylo nejtěžší pozvednout výrobu tužek, ale větším problémem pro něj byly zvyky a intelektuální stav zaměstnanců – proto si dal hned na začátku velký úkol: své dělníky chtěl pozvolna více a více pozvedávat v jejich lidských vztazích, aby se stali zdatnými a schopnými lidmi ve vztahu k jejich práci.²¹

K pozvednutí disciplíny zavedl řadu nařízení a pracovní řád, na jehož dodržování sám dohlížel. Byl jedním z prvních podnikatelů v Německu, který roku 1844 zřídil nemocenskou pokladnu a podpůrný fond. Ostatně – tento krok oznamoval také i v dopise svému bratru Eberhardovi – „poznal jsem, že je nutné řešit sociální otázky čím dál více, než se stanou palčivými“.²² O pět let později, roku 1849, následovalo založení dělnické spořitelny a důchodového fondu. Lothar Faber podporoval své zaměstnance při získávání bydlení, vlastního domku, založil pro jejich zásobování roku 1866 konzumní družstvo. Dnes možná překvapí i možnost využití volného času zaměstnanců firmy – Lothar Faber pomohl založit pěvecký spolek, střelecký spolek

²¹ Před rokem 1839 žilo v městečku Stein asi jen 800 obyvatel, jak výtěžky, tak i celkové poměry byly velmi tristní – bližší o tom R. Hilsenbeck, *Lebensformen*, s. 201, poznámky z fondu Lothar von Faber. Podnikový archiv Faber Castell, A. W. Faber-Castell Unternehmensverwaltung GmbH, Nürnberger Str. 2, 90546 Stein.

²² Psal to do New Yorku zpětně jako vzpomínky roku 1869. R. Hilsenbeck, *Lebensformen*, s. 202, citováno podle D. Eich, *Lothar*, s. 23. Uloženo v archivu firmy Faber-Castell.

Obr. 2. Mechanická dílna ve firmě Faber-Castell, záběr z roku 1911

Zdroj: Podnikový archiv firmy Faber-Castell, Stein, Německo

pro střílení ze samostřílů (kuše), byla založena knihovna. Pro děti mezi dvěma a šesti lety zřídil tzv. Kleinkinder-Bewahranstalt, tedy opatrovnu malých dětí – obdobu dnešních školek. Toto zařízení navštěvoval později i Lotharův syn Wilhelm.²³

Není třeba zdůrazňovat, že tyto kroky dělal Lothar Faber důsledně a byl na ně hrdý. Svému bratrovi pak psal o nutnosti si vychovat loajální zaměstnance, kteří jsou „esenciálně“ významní pro úspěšný podnik. „Nyní jsem po dlouhých 33 let své zaměstnance sám vychovával, poučoval, vyučoval, učil, tak, že VŠECHNO, co mají dnes dělat, vědí ode mne a skrze mne a můžu si lichotit, že mám ty nejlepší pracovníky, které je vůbec možné ve výrobě tužek mít.“²⁴ Zaměstnanci byli integrováni do velké „podnikatelské rodiny“, vyvinuly se i úzké osobní vazby k rodině Lothara Fabera. Často se tak stávalo, že oběd byl podáván pro zaměstnance v domě Faberů, zaměstnanci a spolupracovníci, kteří do Steinu přijeli ze zahraničních filiálek, tam byli i ubytováni, služební jubilea slavili všichni společně v rodinném kruhu všech. Lothar Faber se o své lidi opravdu staral, protože věděl, že spokojení zaměstnanci nemají chuť k nepokojům, povstáním a nebo dokonce ke stávce. Faktem je, že v archivu firmy jsou

²³ Tamtéž.

²⁴ Tamtéž, s. 50.

všechny jeho aktivity (včetně přepisu dopisů, které Lothar pravidelně psával svému bratrovi do New Yorku, ve kterých de facto bilancoval vždy uplynulou dobu) velmi pečlivě uloženy.

Jeho sociální angažmá bylo velmi příkladné, Lothar Faber byl roku 1862 povýšen do šlechtického stavu – napříště se mohl titulovat *Freiherr von Faber*, tedy svobodný pán von Faber (od roku 1881 mohli jeho titul zdědit i jeho potomci). Také obdržel práva čestného občana města Norimberku i Steinu. Roku 1863 byl jmenován dědičným říšským radou koruny bavorské. Byl to sice opravdický vrchol jeho kariéry, ovšem po čtyřech letech však Lothar von Faber požádal krále Maximiliána II. o „propuštění“ z této čestné funkce. Důvodem byla jeho častá nepřítomnost ve firmě, neustále musel pobývat často v Mnichově – a to mělo negativní důsledky na chod firmy – jak uvádíme v části o sourozencích. Jeho veřejné působení v nedalekém Norimberku můžeme sledovat prakticky dodnes: byl spoluzakladatelem zemské živnostenské komory *Landesgewerbeanstalt Bayern – LGA* – nejprve založené jako *Bayerisches Gewerbemuseum*, přejmenované teprve roku 1909. Stejně tak patří jméno Lothara von Faber ke spoluzakladatelům nejstarší bavorské banky, dnešní *Bayerische Vereinsbank – VIN*, založené roku 1869.²⁵ Roku 1884 byl Lothar von Faber ve skupině zřizovatelů *Nürnberger Lebensversicherungsgruppe*, ze které se téhož roku vytvořila pojišťovací banka *Nürnberger Lebensversicherungs-Bank*, dodnes působící pojišťovací společnost se sídlem v Norimberku.²⁶

Lothara von Faber veřejná ocenění těšila, byla mimo jiné podtržena i návštěvami korunovaných hlav v jeho podniku – jako např. roku 1856 navštívil továrnu král Maximilián II. Bavorský. Zajímavostí je, že francouzský císař Napoleon III. vyslal do Steinu delegaci odborníků, která měla za úkol nastudovat veškerá sociální opatření, která Lothar von Faber pro své zaměstnance realizoval.²⁷

Urození tohoto světa vlastnili drahocenné psací potřeby, např. Vincent van Gogh napsal jednomu svému příteli v dopise, jak je nadšen vlastnostmi Faberových tužek, kterými maluje. Německý malíř Wilhelm Busch (1832–1908)²⁸ složil dokonce báseň na Faberovy tužky, další německý malíř Max Liebermann (1847–1935) používal po celý svůj umělecký život pouze Faberovy psací potřeby s tvrzením, že jsou nejlepší na světě. A možná úsměv na rtech vyloodí jeden originální kus z podnikového archivu ve Steinu – mají zde uschovánu tužku Otto von Bismarcka, prvního německého kanc-

²⁵ Roku 1998 došlo k fúzi dvou bank – Bayerische Vereinsbank s bankou Bayerische Hypotheken- und Wechselbank – díky převzetí většiny akcií vznikla Bayerische Hypo- und Vereinsbank AG, zkráceně označovaná jako HypoVereinsbank. R. Hilsenbeck, *Lebensformen*, s. 198.

²⁶ *Faber-Castell, since 1761. Die illustrierte Geschichte einer Bleistiftindustrie*, Stein 2013, s. 109.

²⁷ Tamtéž, s. 203.

²⁸ Byl to slavný německý malíř, grafik, ilustrátor, karikaturista a básník-humorista. Blíže např. <https://www.databazeknih.cz/zivotopis/wilhelm-busch-3182>.

léře (1815–1898) – s jeho otisky zubů. Totiž Bismarck měl Faberovy tužky neustále u sebe – údajně byly nejlepší nejen k psaní, ale i k upěchování tabáku do dýmky – a nejlépe chutnaly (kancléřův zlovyk okoušávat tužky vešel do dějin). Lothar dostával nejrůznější řády, čestná občanství, nejrůznější pozvání.

Zdálo by se, že se nyní Lothar von Faber narodil na šťastné hvězdě, z řemeslníka se stal průmyslovým podnikatelem se šlechtickým titulem. Ovšem Lothar Faber šťastný nebyl: s věkem přicházelo postupně rozčarování a roztrpčení, způsobené především jeho rodinou.

Lothar Faber a jeho sourozenci

Svým mladším sourozencům Lothar s přibývajícím věkem neustále něco vyčítal. Nežili podle Lotharových životních zásad, byli nevděční za to, že je oba vzal do rodinného podnikání. Vyčítal jim lajdáctví, ledabylost, neopatrnost, také to, že sem tam zajdou do hospody či jedou na dovolenou.

Johann Faber, jak již bylo řečeno, se od roku 1840 staral ve firmě především o technické záležitosti. Roku 1842 ho Lothar poslal na cesty do zahraničí, aby se seznámil nejen s výrobou, ale především prozkoumal možnosti odbytu tužek. Johann převzal také na krátkou dobu dokonce vedení firmy ve Steinu, když byl mezi lety 1865 a 1869 Lothar Faber pověřen funkcí říšského rady koruny bavorské a byl často nepřítomen. V té době prudce klesla kvalita vyráběných tužek, což vedlo k prudkým hádkám a sporům obou bratrů. Roku 1876 se Johann Faber rozhodl po 36 letech opustit domovskou firmu a založil si vlastní továrnu na tužky – na ulici Schanzäckerstraße 33 v Norimberku. Továrna na tužky Johann Faber, jejíž spolumajiteli se stali i oba Johannovi synové Carl a Ernst Faber, byla zapsána do obchodního rejstříku roku 1879. Výrobu začínali nejprve asi s 50 zaměstnanci, byla to samozřejmě konkurence pro firmu A. W. Faber. Vše došlo tak daleko, že Lothar von Faber a Johann Faber se sešli několikrát u soudu.²⁹

Také Eberhard se snažil postupně vymanit z vlivu svého bratra Lothara. Připomeňme dopisy, které Lothar svému bratrovi Eberhardovi pravidelně posílal, které byly často velmi rázné a udělovaly rady toho či onoho charakteru. Eberhard s čím dál větší nevolí pociťoval poručníkování svého bratra. Situaci mu však ztěžovala ještě jedna okolnost – Lotharův jediný syn Wilhelm (1851–1893) si vzal roku 1876 za ženu svou sestřenicí Berthu – dceru jeho mladšího bratra Eberharda. Také Eberhard Faber

²⁹ Firma Johanna Fabera byla poměrně úspěšná, počátkem 80. let 19. století otevřela své filiálky v Londýně a v Paříži, později v Miláně. Firmu po smrti Johanna Fabera převzali jeho synové, byla přeměněna v akciovou společnost. Ještě před první světovou válkou byla firma jednou z největších v Německu. V roce 1942 se firma Johann Faber stala součástí Faber-Castell – postaral se o to hrabě Roland Faber.

založil v Brooklynu svou vlastní továrnu, s čímž Lothar Faber nesouhlasil. Eberhardova továrna byla první továrnou na výrobu tužek v USA. Po jeho smrti továrnu převzali jeho synové Lothar Wilhelm a Eberhard. Eberhard dovážel také i hotové tužky A. W. Faber ze Steinu a v USA je na své náklady prodával. Od roku 1864 pak existovala smlouva mezi Lotharem a Eberhardem o tom, že Eberhard dostane od A. W. Faber ze Steinu hotové tuhy, které pak zapracuje do hotových tužek a smí je prodávat. Šlo také mimo jiné i o to, že dovozní cla USA na tužky byla vysoká, na druhou stranu dosáhla firma A. W. Faber úspora na dovozu cedrového dřeva.

Obr. 3. Obrázek Lothara Fabera s rodiči, synem Wilhelmem a jeho ženou Bertou.

Zdroj: *Deutsche Industrie. Deutsche Kultur. A. W. Faber 1761–1911*, Stein 1911, s. 8.

Konec jedné generace

Jediný syn Lothara von Faber, Wilhelm, se víc a více stahoval do pozadí a mimo dění ve firmě. S manželkou Berthou měli pět dětí, oba synové však zemřeli na záškrt. Po úmrtí svých synů dostával často deprese, otcovy požadavky ho často také přetěžovaly, víc a více času trávil ve svém loveckém revíru. Nečekaně zemřel na selhání srdce v roce 1893, ve svých 42 letech. Všechna očekávání a přání Lothara von Faber se tak obrátila vniiveč. Když v červenci roku 1896 zemřel, zanechal tento 79letý podnikatel kvetoucí a prosperující podnik světového jména, nemovitosti a vlastnictví půdy. Byl slavnostně pochován do rodinné hrobky Faberů, postavené roku 1868 vedle hlavního kostela ve městě Stein. Je jasné, že měl pozůstalost velmi důkladně ošetřenou: podnik přešel do vlastnictví nejstarší dcery Wilhelma, Ottilie (1877–1944). Ona sama však vedení firmy nepřevzala, bylo ustanoveno grémium spolehlivých ředitelů. Aby majetek zůstal v celku, byla ustanovena tzv. Familienfideikommiss, čili systém svěřenství – pokud by mužská linie rodu vymřela, převezmé dědictví nejstarší dcera.³⁰ V odkazu bylo také ošetřeno, že dcera si při případném sňatku musí ponechat jméno Faber na prvním místě svého nového jména. Tato situace nastala v roce 1898.

Alexander Graf von Faber-Castell

Dva roky po smrti Lothara von Faber, 1898, si Ottilie, vnučka Lothara von Faber, vzala hraběte Alexandra zu Castell-Rüdenhausen (1866–1928). Ottilie byla velmi krásná žena, útlá a drobná, s velkýma tmavýma očima, hnědými vlnitými vlasy a plnými rty. Alexander, hrabě zu Castell-Rüdenhausen, byl kapitánem bavorské kavalerie. Sňatkem změnil své povolání – z profesionálního důstojníka se stal továrníkem na výrobu tužek.³¹

Alexander pocházel z franckého hraběcího rodu Castell, který patří k nejstarším německým šlechtickým rodům a jehož kořeny sahají až do 11. století. Byl čtvrtým, nejmladším synem hraběte Wolfganga a jeho manželky Emmy, princezny zu Yserburg und Büdingen, narodil se a vyrůstal v rodinném sídle zámku Rüdenhausen. Není bez zajímavosti, že vztah obou rodin byl po sňatku nejprve docela napjatý – nevěsta pocházela přece jen z kruhů průmyslových šlechticů, byla považována za „podivně

³⁰ Pro Lothara bylo po celou dobu absolutně nepředstavitelné, že by firmu řídila žena. Neustále – na různých místech – zdůrazňoval, že ženy nejsou pro takové podnikatelské úlohy určeny ani od Boha, ani od přírody. Přesto musel, zřejmě se skřípějícími zuby, určit Ottilii nástupcem, aby jméno Faber zůstalo ve jménu firmy zachováno.

³¹ Rodina musela požádat Luitpolda Bavorského, který byl v letech 1886–1912 bavorským regentem za své synovce Ludvíka II. a Otu, kteří byli neschopní vykonávat pozici králů vzhledem ke svému duševnímu stavu, aby mohla používat dvojí jméno rodiny Faber-Castell, tedy hrabě a hraběnka von Faber-Castell.

nekonvenční“ a v žádném případě nebyla vnímána jako vhodná partnerka, která by odpovídala postavení ženicha.³² Jen s velkými výhradami dostal Alexander svolení od své matky.³³ Malá odbočka – mladší sestra Ottilie, Hedwig, se roku 1902, tedy čtyři roky po svatbě Ottilie a Alexandra, zasnoubila s mladším bratrem Alexandra Wolfgangem. V rodině došlo opět k velkému skandálu. Svatba s Ottilií již byla považována za kompromis – ale tohle? Wolfgang však – silně podporován svým bratrem Alexandrem – dokázal za několik let, že jeho sňatek byl před soudem dokonce uznán jako „odpovídající stavu“, tedy stavu šlechtického.

Do svazku Alexandra s Ottilií se v poměrně krátkých rozestupech narodily děti: 1899 Elisabeth, 1900 Maria Gabriella, 1902 Wolfgang Lothar (zemřel v devíti měsících svého života), 1904 Irmgard Luise a 1905 končně mužský dědic – Roland. Děti byly vychovávány „přiměřeně stavu“, tedy pod dohledem guvernantek, vychovatelek a domácích učitelů. Kontakt s dětmi ředitelů továrny i s obyvatelstvem městečka Stein patřil k samozřejmostem, do zámeckého vyučování docházel např. i syn jednoho z ředitelů podniku. Dívky si na rodičích později vyprosily svolení dále studovat na veřejné škole – byla zvolena vyšší dívčí škola v Norimberku. Jiná byla výchova syna Rolanda: byla docela přísná, odpovídala zásadám šlechtického rodu Castell-Rüdenhausen, nikoliv přípravě průmyslníka, který jednou převezme velký podnik. Absolvoval školu pro kadety, službu v říšské armádě a poté studium lesnictví a zemědělství.³⁴

Svatba s Ottilií neznamenala pro Alexandra jenom konflikty v rodině, ale celkově zcela novou orientaci v jeho povolání. Nebyl jediným případem, kdy si příslušník šlechty vzal za ženu dceru zámožného podnikatele, ale byl jedním ze zcela výjimečných případů, že se postavil do čela podniku Faber-Castell. V podstatě na tuto roli nebyl připraven ani svým původem, ani svým vzděláním, přesto se této role ujal a byl úspěšný.

Ještě než přejdeme k podnikatelským cestám Alexandra, zastavme se u jeho snahy zabezpečit své rozrůstající se rodině odpovídající bydlení: roku 1903 začal se stavbou „nového zámku“, který byl projektován jako bydlení pro šlechtickou rodinu. Do

³² Rod Castellů měl rodinný zákon z roku 1861, ve kterém se stanovilo, že nárok na rodinná práva mají pouze manželky přiměřené stavu a děti, které z takového svazku vzejdou. Sňatek s Ottilií von Faber tak patřil do vztahů nepřiměřených, kdy manželka pocházela z nově, nižší šlechty. Blíže R. Hilsenbeck, *Lebensformen*, s. 210 an.

³³ „*Neumím lhát, že mi tohle spojení bylo velmi zatěžko a že jsem vše vsadila na to, abych mu zabránila. Ale celé Alexandrovo srdce o to tak stálo [...]. A i když mi na Alexandrově štěstí velmi záleží, tak i dnes mi připadá mnohé velmi zatěžko a je to úplně jiný vztah, než mám s ostatními snachami,*“ psala ve svých vzpomínkách Emma, vévodkyně zu Castell-Rüdenhausen. Tamtéž, citováno podle vzpomínek vévodkyně, uloženo v archivu rodiny Castell.

³⁴ R. Fenn, *Vom bildungsbesessenen Schreiner*, s. 49

roku 1906 vznikl zámek Stein jako symbol šlechtického rodu Castell, navržený architektem Theodorem von Kramer. Vnější styl provází historizující dojem – zámek stojí hned vedle „starého“ zámku. Vnitřní prostory jsou řešeny moderně, s motivy secese. Rodina se roku 1906 přestěhovala do stavby se 70 místnostmi s tehdy nejmodernějším vybavením: bylo tam centrální ústřední topení, elektřina, tekoucí voda.³⁵ Schodiště u vstupu do zámku z italského mramoru je velmi prostorné, každé poschodí začíná velkou halou, která navozuje pocit velmi vzdušného prostoru. V přízemí se nacházejí různé prostory pro obývání včetně reprezentativního „pánského pokoje“, ve kterém hrabě Alexander přijímal obchodní partnery, návštěvy, ale i své ředitele ve firmě. První podlaží bylo určeno pro paní domu a děti. Ve druhém podlaží se nacházely velké sály, ve kterých se konaly slavnosti pro širokou urozenou společnost – slavnostní rámec tvoří i nástěnné malby velkého formátu – autorem byl malíř Carl Marr. Absolutní nutností pak byla zimní zahrada, v té době nezbytná součást luxusního bydlení – plná exotických rostlin a palem. Nechyběla ani bohatě zdobená zámecká kaple. Naproti zámku byly postaveny velké stáje s vedlejšími hospodářskými budovami a s velkou jízdárnou.³⁶ Byl rozšířen i zámecký park a přibyla v něm některá nová zařízení, která odpovídala požadavkům doby a postavení obyvatelů: kurty pro tenis a tehdy módní kriket, protože sportovat patřilo k dobrému tónu. V parku vznikla umělá zřícenina – odpovídalo to jednak šlechtickému původu Alexandra von Castell, ale také i romantické náladě počátku nového tisíciletí. Dále bylo v parku bludiště, místo ke střelbě do „hliněných holubů“ – módní střelnice, bažantnice, *Schwänenhaus* – chov labutí. V parku byly také prostorné psí ohrady pro chov dog, kterému se hrabě Alexander ve volném čase věnoval. Park se tak stal místem, kde se setkávala společnost a plnil hlavně reprezentační úlohu.³⁷ O tom, kolik celá stavba včetně zařízení stála, se prameny rozcházejí, podle některých zdrojů mělo vnitřní vybavení zámku stát 3 miliony *Goldmarken* – marky zavedené roku 1871.³⁸ Kromě velké investice při stavbě bylo nutné i dál financovat provoz na zámku – bylo potřeba zaměstnat velký počet služebnictva k provozu zámku a opatrování a péči o celé panstvo: komorníci, panské,

³⁵ Zvláště cenné jsou obě velké koupelny, které zůstaly zachovány v téměř nezměněné podobě: byly vybaveny technickými vymoženostmi jako nákladně konstruovaná boční proudová sprcha pro pány, mramorové koupací vany zapuštěné do podlahy s tryskami pro „bublinkové“ koupele, vyhřívané držáky na ručníky, k tomu dekorativní obklady s bohatou reliéfní výzdobou a výjevy z řecké mytologie. To vše lze vidět při organizovaných prohlídkách zámku ve Steinu.

³⁶ Rodina hraběte Castell na jedné straně ohrnovala nos nad nově přichozími „měšťanskými“ přibuznými, navíc rodina Castell považovala velkolepou stavbu Alexandra ve Steinu za neopodstatněné hýření. H. Neumann, *Faber-Castell*, s. 352.

³⁷ Parku u zámku Stein je věnována velmi zajímavá diplomová práce G. Reuter, *Der Park Faber-Castell in Stein*, Technische Universität, München 1987. Uloženo v archivu firmy Faber-Castell.

³⁸ R. Fenn, *Vom bildungsbesessenen Schreiner*, s. 49.

kuchaři, pomocníci do kuchyně, pokojské, správce domu, kastelán, kočí, zahradníci, opatrovnice dětí a guvernantky apod. V zámku byli často i několik dnů hosté, rodina často a ráda organizovala slavnosti a různá přijetí.

Hrabě Alexander vedl život, který odpovídal jeho původu i postavení, ostatně nový zámek byl toho důkazem. Jen v manželství s Ottilií neudělal velké štěstí. Pět dětí, které se jim během šesti let narodilo, zřejmě nemohlo manželství zachránit. Ottilie se zamilovala do jiného muže a rozhodla se po 18 letech opustit manžela i své děti – ve svých 39 letech požádala o rozvod, což tehdy vyvolalo velký skandál, neboť tehdy to bylo velmi nezvyklé. Novým partnerem byl major Philipp, svobodný pán von Brand zu Neidstein. Rozvod byl pro Ottilii velmi tvrdý. Byla označena za viníka rozvodu a – vnučka Lothara von Faber a dědička významné tužkařské firmy! – musela opustit zámek ve Steinu, opustit své děti, které mohla zprvu vídat pouze tajně. Její dědictví bylo převedeno na syna Rolanda a podíly ve firmě na jejího muže hraběte Alexandra, který se stal výhradním vlastníkem firmy. Ottilie si majora Philippa vzala a žila s ním na jeho zámku u města Sulzbach-Rosenberg. Teprve po letech mohla přijet častěji do Steinu za dětmi, vztah s Alexandrem však zůstal nanejšť napjatý.

V podnikání vsadil hrabě Alexander na cestu jiného stylu, než tomu bylo u Lothara – na rozdíl od něj odborné úkoly delegoval na specialisty a odborníky. Místo toho, aby on sám obcházel jednotlivé provozy a oddělení továrny, zval si vedoucí pracovníky a nechával si od nich dávat zprávy. Rozhodnutí si však ponechal ve svých rukou – určil hlavní směr vývoje a organizační úkoly ponechával svým ředitelům. Pod jeho vedením stoupl počet vedoucích zaměstnanců, které nazýval úředníky, mezi lety 1904 a 1911 z 80 asi na 200. Počet zaměstnanců se v té době zdvojnásobil z 1000 asi na 2000.

I když dával přednost jinému stylu vedení, firma se dále vyvíjela podle principů jeho předchůdce: rozšiřoval továrnu, stavěl nové provozy, získával technické novinky do výroby tak, aby byla na špičce tehdejších možností. Totéž platilo o sociální politice, ve které pokračoval také ve smyslu politiky Lothara von Faber. Pokračoval i v převzetí některých čestných funkcí – převzal po Lotharovi místo v dozorčí radě v Gewerbemuseum, norimberské pojišťovací společnosti a také bance Vereinsbank, byl na základě mnoha vstřícných kroků (a dnešními slovy řečeno „sponzorství“) roku 1920 jmenován čestným občanem města Stein.

Pod vedením Alexandra začala nová éra v podniku. Roku 1905 byla zavedena značka Castell jako zvláště vynikající a kvalitní výrobek.

V této souvislosti vzniklo také nové logo firmy Faber-Castell v roce 1906 a ochranná známka – je to motiv středověkého hradu na kopci jako připomenutí feudálních kořenů zakladatelů firmy. Zcela zásadním krokem – především vůči českobudějovické konkurenci Koh-i-noor Hardtmuth – byl způsob zavedení nové značky Castell. Hrabě

Obr. 4. Nabídkový list výrobků firmy Faber-Castell

Zdroj: Podnikový archiv firmy Faber-Castell, Stein, Německo

Obr. 5. Dva rytíři bojující tužkami, zelený (vlevo, Faber-Castell) vítězí nad žlutým (vpravo, Hardtmuth)

Zdroj: Podnikový archiv firmy Faber-Castell, Stein, Německo

Alexander navrhl novou řadu kvalitních tužek, kterým dal do vínku při vstupu na trh zcela jednoznačnou reklamu: jednak se poprvé objevila jejich sytě zelená barva, která provází tužky a veškeré náležitosti firmy dodnes. Pak ale také přinesl příběh do zcela nové značky firmy: s odkazem na svůj šlechtický původ a své jméno se stal motivem středověký hrad (skutečně doloženo historiky až do 11. století).³⁹ Dva středověcí rytíři v plné zbroji na koních spolu bojují – místo mečů mají v rukou tužky, rytíř se zelenou tužkou vítězí a láme tužku druhého rytíře – žlutou. Tato značka špičkového výrobku, jakým se tužka měla stát do budoucna, v sobě nesla poselství vítězství nad konkurencí se žlutými tužkami – přece Koh-i-noor Hardtmuth!

Krátce nato uvedla firma na trh výrobek, který se velmi brzy stal neodmyslitelnou součástí vybavení malířů – pod značkou Polychromos prodávala sadu 60 barevných tónů tužek, odpovídajících akvarelovým barvám.

Hrabě Alexander zu Castell-Rüdenhausen se dva roky po rozchodu se svou první ženou Ottilií znovu oženil a roku 1922 se z tohoto svazku narodil syn Radulf (1922–2004).

První světová válka tvrdě zasáhla podnikání firmy A. W. Faber-Castell. Veškeré zahraniční továrny byly zabaveny a americké firmy byly prodány a v případě USA trvalo až do roku 1994, než se jí podařilo znovu získat právo podnikat jak v USA, tak i v Kanadě.

Hrabě Alexander však roku 1927 onemocněl, přestěhoval se kvůli svému těžkému plicnímu onemocnění do alpského střediska Oberstdorf, kde však roku 1928 zemřel, bylo mu 61 let.⁴⁰ Do vedení firmy nastoupil ve svých 23 letech jeho syn z prvního manželství Roland (1905–1978).

Další osudy firmy

Hrabě Roland von Faber po nástupu do vedení firmy vsadil na pokračování činnosti svého otce ve vztahu k veřejnosti – v Norimberku stál v čele Společnosti Albrechta Dürera, nejstaršího spolku umělců v Německu, byl v dozorčí radě *Nürnberger Vereinsbank in Nürnberg (Hypothekenbank)* i v dalších grémiích společností založených či spoluzaložených jeho otcem. I když neměl obchodnické či ekonomické vzdělání, měl dostatečný rozhled i nadání – a jedním z prvních velmi užitečných kroků ke stabilizaci

³⁹ Poslední výzkumy dokonce označily první zmínku o jednom z nejstarších rodů v Německu, hraběcího rodu Castell, k roku 816. Uvádí to podklady z Fürstlich Castell'schen Archiv, citované R. Hilsenbeck, *Lebensformen*, s. 208. Kromě toho jsou k dispozici další zdroje k vývoji tohoto rodu, např. R. Horster *Castell. Vom Landesherrn zum Unternehmer*, *Zeitschrift für Bayerische Landesgeschichte* 52, 1989, s. 565–591.

⁴⁰ Ostatky hraběte Alexandra byly dva roky poté převezeny do rodinné hrobky ve Schwambergu – ani ostatky Ottilie, vnučky Lothara von Faber, ani ostatky Alexandra tak neodpočívají v hrobce rodiny Faber ve Steinu.

firmy byla nejprve dohoda o kooperaci s firmou Johann Faber roku 1931, po které následovala fúze obou firem roku 1932. Protože firma Johann Faber své zboží z 80 % prodávala na export, výrazně byla posílena tato parketa. Velký význam měla především brazilská pobočka Lapis Johann Faber Limitada v Sao Carlos, která je dnes součástí koncernu Faber-Castell a s roční výrobou tužek v počtu 1,5 miliard kusů největší továrnou na barevné tužky na světě.⁴¹ Roku 1935 koupil hrabě Roland továrnu na plnicí pera v Dossenheimu nedaleko města Heidelberg, čímž se rozšířil okruh výrobků. Přesto znamenal konec 30. let pokles výroby a především exportu. V oběžníku z roku 1938 píše šéf firmy: „budeme muset daleko více než kdy jindy bojovat o každého jednoho zákazníka a o každou zakázku [...]“⁴²

Hrabě Roland von Faber-Castell se roku 1938 oženil, vzal si dceru jedné z nejstarších rodin švýcarského kantonu Graubünden. Katharina von Sprecher-Bernegg přivedla na svět syna – Anton Wolfgang (1941–2016) vedl později firmu v osmé generaci rodiny. Hrabě Roland von Faber-Castell zažíval těžké časy firmy také v souvislosti s národním socialismem: protože nevstoupil do NSDAP, byl do čela firmy – akciové společnosti Faber-Castell – dosazen ředitel, sám Roland byl odvelen jako důstojník wehrmachtu do války a přestal mít jakýkoliv vliv na chod podniku. Stejně s ním byli odvedeni do války i další ředitelé a zaměstnanci – byla omezena výroba a firma trpěla i nedostatkem zaměstnanců. Po vypuknutí války ztratila firma i některé zahraniční „záchytné body“ a export stagnoval. Tužky se vyráběly ze dřeva domácího původu, přesto se ve Steinu např. v roce 1943 vyrobilo asi 15 milionů tužek měsíčně.⁴³ Stein leží nedaleko Norimberka, který byl na konci války bombardován, na továrnu v městečku Stein spadla koncem roku 1943 jedna zápalná bomba, která byla okamžitě uhašena. Ve válce padlo 242 zaměstnanců firmy. V posledních měsících války však byla výroba zastavena.

Koncem roku 1946 mohla být opět zahájena výroba tužek. Roku 1948 zahájila firma Faber-Castell výrobu patentních tužek převzetím výroby ve městě Konstanz a slavila s nimi mezinárodní úspěch. Roku 1950 získal Faber-Castell firmu Osmia a začala éra výroby plnicích per, kterou ovšem firma Faber-Castell zase roku 1975 zastavila. Stejně tak byla firma Faber-Castell významným výrobcem logaritmických pravítek. Rok 1978 znamenal nástup osmé generace do vedení firmy – Anton Wolfgang Graf von Faber-Castell zahájil éru dalších poboček firmy (mimo jiné roku 1980 největší továrnu na kaučuk a gumu na světě v Malajsii), nových produktů především pro kosmetický průmysl (kajalové tužky, tužky a linky na oči, rtěnky, aplikátory) a v posledních letech se podnik orientoval na oblast životního prostředí.

⁴¹ J. Nitzke-Dürr, *Lothar*, s. 135.

⁴² Tamtéž, s. 136.

⁴³ Tamtéž, s. 137.

Závěrem

Firma Faber-Castell byla (a dosud je) velkým konkurentem českobudějovického podniku. Jejimi dějinami prošly velmi výrazné podnikatelské osobnosti, o kterých jsme vyprávěli, především Lothar von Faber, který firmu ve druhé polovině 19. století dovedl do velmi dobré kondice, a pak Alexander von Faber-Castell, pod jehož vedením se změnil nejen styl vedení firmy, ale i postavení firmy v souvislostech nejen s konkurencí. Firmou prošly i další osobnosti, které dotvářejí náš dnešní pohled na historii podniku.

Filozofie podnikání domu Faber-Castell byla od počátku podnikání doprovázena na prvním místě slovem kvalita. Kvalita stála již od počátku za vznikem značky, za vznikem impéria tužek – ostatně pověstný kufřík Lothara von Faber, se kterým objížděl své zákazníky a nabízel sice drahé, ale prvotřídní výrobky, je toho příkladem. Mezinárodní věhlas a výrobky po celém světě – to je zásada, kterou lze vysledovat minimálně od poloviny 19. století – podnikatelé se o to snažili všemi svými kroky. Dalším společným jmenovatelem může být i šíře nabízeného sortimentu, jeho rozmanitost. Tento trend byl dán i velkým důrazem na inovace, výzkum a vývoj a aplikaci těch nejnovějších objevů na provozy firmy. Jeden z velmi výrazných momentů, které se jako červená niť vine celou historií firmy, je silná identifikace zaměstnanců firmy s hraběcí rodinou podnikatelů v celé jejich historii. Lze to sledovat i v tradici nejrůznějších slavností – a ve Steinu se vždy slavilo velkolepě a pospolu: zcela nezapomenutelná událost se traduje např. z oslav 222. výročí trvání firmy v roce 1983. Hrabě Anton Wolfgang von Faber-Castell pozval všechny do Steinu – a jeho stále ještě šarmantní matka si v tento den oblékla zcela mladistvě vypadající šaty, ve kterých se zasnoubila roku 1936 s hrabětem Rolandem, otcem Wolfganga. I tohle byl Faber-Castell.

Roku 2011 slavila firma 250 let od svého založení. Pokud se podíváme na jubilejní publikace, prospekty apod., nacházíme výše popsany souboj dvou rytířů v pozadí středověkého hradu na titulní stránce. Určitě to nebyla náhoda – souboj zelených tužek s ostatními konkurenty (třeba i zlatými z Českých Budějovic) je symbolem vítězství, symbolem sepětí historie se současností. Norimberská firma Faber-Castell svou historii používá dodnes – *history marketing* v praxi velmi dobře funguje.

A reklamní slogan Obyčejné věci dělat neobyčejně dobře povýšil nedávno zemřelý šéf firmy Anton Wolfgang Graf (v čele firmy stál od roku 1978 v osmé generaci) von Faber-Castell zavedením „perfektní tužky“ se zabudovanou násadkou a ořezávkem zase o krok dál.

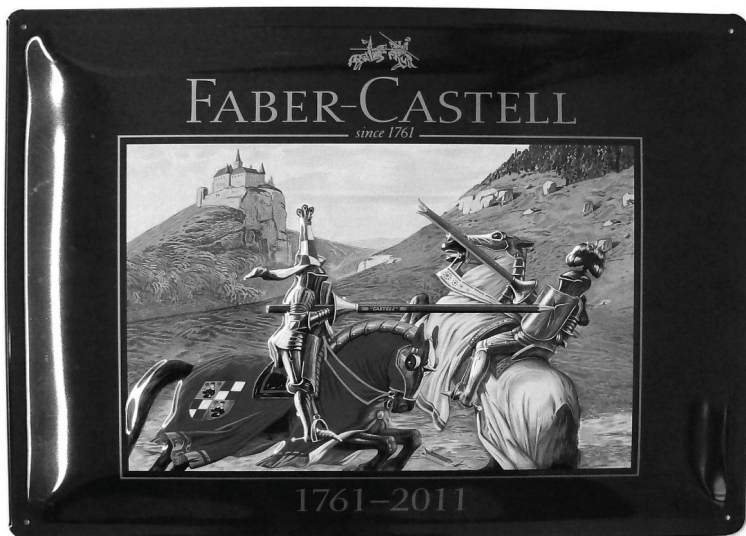
A o krok dál je dnes i celá firma: hrabě Anton Wolfgang von Faber-Castell zemřel roku 2016 ve svých 74 letech. Faber-Castell je akciová společnost, široce rozkročená po celém světě: v roce 2017 tvořil podíl obratu v zemích jižní Ameriky 40 %, v Evropě a Africe 35 % a v Asii 25 %. Poprvé ve více než 250leté tradici firmy dnes v jejím čele stojí (od roku 2017) Švýcar Daniel Rogger, který není členem rodiny Faber-Castell.

Obr. 6. Hrabě Anton Wolfgang von Faber – osmá (a poslední) generace ve vedení firmy, po jeho smrti roku 2016 vede firmu odborný management

Zdroj: Podnikový archiv firmy Faber-Castell, Stein, Německo

Obr. 7. History marketing – obrázek z roku 1906 se stal součástí všech reklamních publikací, předmětů apod. u příležitosti oslav 250 let trvání firmy

Zdroj: Podnikový archiv firmy Faber-Castell, Stein, Německo

Business in the Pencil Industry—Foreign Competition between Hardtmuth and Faber-Castell

The history of the Faber-Castell pencil manufacturing company, founded in 1761 in Stein (Germany), is an interesting history of not only the development of technology and innovation, but also the general business and the family business of the generations that has remained to this day. The individual generations of the entrepreneurial family had the same target during all period—the prosperity of business, but not all members succeeded. In the article we focus more on the representative of the fourth generation, Lothar von Faber (1817—1896). He was a typical example of a patriarchal entrepreneur who was able to transform a current business into a modern business at the end of the 19th century. He devoted himself not only to the introduction of technical conveniences and modern management methods, but mainly to maintaining quality of his products. His social security for his employees and his involvement in municipal politics not only in Stein but also in nearby Nuremberg, were exemplary. Another significant entrepreneurial personality was Alexander Graf von Faber-Castell (1866—1928), that moved the company's development significantly forward. In business, count Alexander bet on a journey of a different style to that of Lothar—unlike him, he delegated his professional tasks to specialists and experts. Although he preferred a different management style, the company continued to evolve according to the principles of his predecessor: expanding the factory, building new operations, getting technical innovations into production to be still at the top. The same was example of a social policy. He introduced the new Castell brand as a particularly excellent and quality product. The new Faber-Castell logo in 1906 and the trademark consist of the motive of a medieval castle on the hill as a reminder of the company's founding roots. In the further development of the company there were fluctuations, defined by the economic situation and development was also influenced by wars. Anton Wolfgang Graf von Faber-Castell (1941—2016) is the last outstanding personality in the paper. He was the representative of the eighth generation in the management of the company. Faber-Castell in the small town of Stein, near Nuremberg, Bavaria, was in the 8th generation of the family business until 2016, and still adheres to the principles of quality and innovation. From today's perspective, this company is an example of using its own history to attract new customers.

České ekonomické myšlení na vysokých školách v českých zemích v meziválečném období a těsně po válce

Jaroslav Krameš

Czech economic thought at universities in the Czech lands in the interwar period and shortly after the war

The article deals with Czech economic thought with regard to its development at individual universities in the Czechoslovak Republic, especially in the period between the two world wars and shortly after the second world war until 1948. The article is based on available archival materials of individual universities, particularly from the interwar period. It introduces the representatives of Czech economic thought, their doctrines, disputes and the tendencies of the development of Czech economic thought.

Keywords: teleological theory; doctrine of A. Bráf; J. M. Keynes doctrine reception; principal of toleration and principal of unique teaching in teaching of economic science

Contact: doc. PhDr. Jaroslav Krameš, CSc., Fakulta podnikohospodářská, Vysoká škola ekonomická, náměstí W. Churchilla 4, 130 67 Praha, Česká republika; Krames@vse.cz

Úvod

Obraz o českém ekonomickém myšlení v období po první světové válce do roku 1948 v českých zemích je v literatuře opřen o představu existence tří ideových center.¹ Tvoří je pražská univerzita spojovaná s neoklasickou ekonomikou, dále Vysoká škola obchodní

¹ Viz např. F. Vencovský, *Tři vysoké školy – tři centra ekonomického myšlení v prvním Československu*, Acta Oeconomica Pragensia, roč. 7, 1999, č. 5, s. 7–21. Stejně přístupy nalezneme např. v monografii F. Vencovský, *Dějiny českého ekonomického myšlení*, Brno 1997.

v Praze, na které od 30. let 20. století vládl duch vlivu Keynesova učení v podobě interpretace profesora Josefa Macka, a Masarykova univerzita v Brně s učením Karla Engliša. Tento obraz vstoupil do názorového povědomí odborné veřejnosti.

V článku se soustředíme na rozšíření uvedeného obrazu do širšího spektra vysokých škol, na kterých se pěstovala ekonomická věda, pozornost zaměříme na charakter ekonomického myšlení.² Budeme sledovat jeho změny v čase a budeme hledat odpovědi na otázky, proč k nim docházelo a jak. V čem se tento vývoj liší od vývoje jiných zemí. Zorné pole pozornosti bude zaměřeno na Univerzitu Karlovu v Praze, Masarykovu univerzitu v Brně, Českou vysokou školu technickou v Praze, Vysokou školu obchodní v Praze, Českou vysokou školu technickou v Brně, Vysokou školu zemědělskou v Brně, Svobodnou školu politických nauk v Praze, Vysokou školu válečnou a Vysokou intendantskou školu Dr. Edvarda Beneše.

Dědictví české národohospodářské školy Bráfový

S výjimkou výuky národního hospodářství (a finanční vědy) v německé řeči vyučovací na německých vysokých školách v českých zemích, tvořili v počátcích Československé republiky ideový základ výuky žáci Albína Bráfa vychovaní v české národohospodářské škole Bráfově.³ S českou národohospodářskou školou Bráfovou v čele s jejím mistrem – Albínem Bráfem (1851–1912) byl spojen vznik české národohospodářské vědy. Bráfova škola nepředstavovala skutečnou ekonomickou školu, ale označení bylo výrazem pro ekonomickou školu v přeneseném významu. Její „pojítka“ netvořil originální systém ekonomické teorie jako např. u školy fyziokratů, ale bylo jím zejména národohospodářské buditelství. Nicméně žáci byli na svém mistru Albínu Bráfovi ideově i jinak závislí. Bráf je učil metodám vědecké práce a vštěpoval jim pohled na ekonomickou vědu a její úlohu v české společnosti. Pod jeho vlivem na českých školách dochází k systematickému rozvoji ekonomické vědecké činnosti, jejímž výús-

² Roku 1869 na české technice byla zavedena systematická výuka národního hospodářství v českém jazyce. Roku 1882 vznikly na pražské univerzitě dvě samostatné katedry politické ekonomie s výukou národního hospodářství v české řeči přednášecí. Před tímto datem se jednalo o nesystematické výjimky. Na přelomu 19. a 20. století se národní hospodářství přednášelo v české řeči na dvou stolicích pražské univerzity. Dále na čtyřech katedrách na technikách v Praze a v Brně, kde se ekonomická věda přednášela s neekonomickými předměty. Roku 1919 byla založena Vysoká škola obchodní v Praze s Ústavem národního hospodářství, Ústavem finanční vědy a Ústavem statistiky. Roku 1919 byla založena Masarykova univerzita v Brně se Stolicí národního hospodářství a stolicí finanční vědy a finančního práva. Roku 1919 byla založena Stolice národního hospodářství, finanční vědy a národohospodářské politiky na Vysoké škole zemědělské v Brně. Roku 1928 došlo k založení Svobodné školy politických nauk s výukou národního hospodářství.

³ Pojem poprvé použil Cyril Horáček roku 1901. C. Horáček, *Albin Bráf, jeho působení literární a učitelské*, Obzor národohospodářský, VI, 1901, s. 64.

těním byl kvantitativní nárůst se zvýšením kvalitativní úrovně české odborné ekonomické literatury. Vývoj českého ekonomického myšlení byl v období vzniku samostatné Československé republiky poznamenán určitými okolnostmi.

Se vznikem samostatného československého státu roku 1918 byly naplněny cíle národohospodářské emancipace české společnosti a úkoly plynoucí z národohospodářského obrození českého národa byly vystřídány starostí o řešení problémů ekonomiky Československé republiky.

Na konci 19. století zejména Albín Bráb a posléze v první polovině 20. století byli jeho žáci zatíženi obavou, že metodologický přístup představitelů (mladší) německé historické školy ztěžuje budování základů teorie národního hospodářství. Byli nuceni vyrovnávat se s problémem, zda metoda shromažďování faktů a zpracovávání dílčích problémů, směřující do monografických zpracování, dokáže vyústit v generalizaci. Zda vyústí do soustavy ekonomické teorie. Gustav Schmoller (1838–1917), vůdčí osobnost mladší německé historické školy a osobnost s velkou vědeckou autoritou, zastával názor, že ano. Podle Schmollera je zapotřebí shromáždit dostatečné množství zpracovaných dílčích problémů v podobě monografií a cesta k budování systému teorie se otevře. Mnozí (včetně řady Schmollerových žáků), kteří přijali historickou metodu a svoji vědeckou práci orientovali na monografická zpracování dílčích problémů, však pojali hluboké pochybnosti. Problém byl vnímán jako „spor historie a teorie“.

Světově proslulý znalec dějin ekonomické analýzy Josef Schumpeter (1883–1950) uvádí, že příčina této kontroverze spočívala méně v otázkách epistemologie a mnohem více v obavě o další vývoj národního hospodářství jako vědy.⁴ Problém se snažili řešit také osobnosti na německých vysokých školách v českých zemích.⁵

⁴ J. A. Schumpeter, *Geschichte der ökonomischen Analyse*, 2 Bände, Göttingen 1965, s. 983.

⁵ Například profesori národního hospodářství, finanční vědy a statistiky na německé brněnské technice Othmar Spann (1877–1950), představitel universalismu se pokouší s vazbou na učení Adama Müllera vybudovat neoromantickou školu. Friedrich von Gottl-Ottlilienfeld (1868–1958), představitel ontologické školy holismu rozlišuje výrazově poznatkově-teoretickou pozici od morálně politicky argumentujících historiků. Žák G. Schmollera Arthur Spiethoff (1873–1957), který přednášel národní hospodářství na německé pražské univerzitě, se snažil vyřešit problém vztahu historie a teorie svojí „historicko-realistickou teorií“. Vztahy uvedených osobností k mladší historické škole jsou ambivalentní. Jednak přijímají historickou podmíněnost a společenskou integraci, ale odmítají její historicko-induktivní metodiku. Jejich hospodářské teorie nepramení z detailního empirického zkoumání, nýbrž jsou odvozeny deduktivně. Svůj přístup přináší nej představitelé rakouské školy Oskar Engländer (1876–1936) či Robert Zuckerkandl (1856–1926). Je nutno dodat, že komplexní výklad této problematiky přesahuje stránkové možnosti článku.

Albín Bráf také přijal historickou metodu mladší německé historické školy.⁶ Výsledky jeho odborné činnosti byly prezentovány monografickým zpracováním dílčích témat zejména z oblasti národohospodářské politiky a národohospodářského buditelství. Postupně nabíral pochybnosti, zda metodologie mladší německé historické školy umožní vybudovat soustavu ekonomické teorie. Pochybnosti byly překlenuty přijetím kategoriální soustavy Karla Mengera (1840–1921), jednoho ze zakladatelů rakouské školy mezního užitku, které našel v jeho spisu o metodě společenských věd (1883).⁷ Bráf se přiklonil k syntéze mladší německé historické školy s rakouskou školou. Rozlišuje teoretické bádání (které zkoumá to, co je a jak to je) a praktické bádání (zabývá se tím, co má být). Za prvé, při vyšetřování jednotlivostí, konkrétních jevů a jejich souvislostí „toho, co je“, které nazýváme bádáním popisným nebo historickým, je oporou Bráfovi historická škola s odpovídajícími metodami indukce. Za druhé, v bádání „toho, co je“, které je v nekonečné mnohotvárnosti jevů typické, druhové, se Bráf opíral zejména o rakouskou školu. Praktický cíl bádání sleduje, co býti má. Co se má v jednotlivém oboru jevů činit, povšechná vodítka, maximy jednání. Odbornou činnost prezentoval v monografiích. Zpracovával zejména témata z národohospodářské politiky.⁸ K uvedenému byli také vedeni i jeho žáci, včetně Karla Engliše.

Charakter Bráfova učení výstižně popsal Vladimír Vybrál (1902–1980), jeden ze žáků Karla Engliše. Učení Bráfa podle Vybrála představuje „obsahový eklekticismus“. Tvoří jej spojení Rauova systému ekonomické vědy s německou historickou školou s důrazem na historickou podmíněnost hospodářských institucí kapitalistického řádu a vlivu státu s výkladem základních ekonomických kategorií z pozic rakouské školy. To

⁶ Bráfův odborný profil se podle vlastního vyjádření vyvíjel od klasické školy politické ekonomie k německé historické škole. Albín Bráf se ztotožnil s kritikou klasické školy představiteli německé historické školy. V jedné ze svých prvních litografií nazýval klasickou školu stará národohospodářská škola a německou historickou školu pak nová národohospodářská škola. Archiv Národního muzea, fond (f.) Kaizl, kart. č. 10, inv. č. 478: A. Bráf, *Národní hospodářství*, litografický text přednášek, 371 CC – 1880, s. 14–15. Při psaní habilitační práce byl ovlivněn Karlem Kniesem, představitelem starší německé historické školy. Doplňme ještě, že představitelem mladší německé historické školy a katedrového socialismu se na pražské univerzitě stal mladší kolega profesora A. Bráfa Josef Kaizl (1854–1901).

⁷ C. Menger, *Untersuchungen über die Methode der Sozialwissenschaften und der politischen Ökonomie insbesondere*, Leipzig 1883.

⁸ V letech 1922–1924 bylo nakladatelstvím Vesmír publikováno dílo Albína Bráfa – *Albín Bráf. Život a dílo*, 5 svazků, 1922–1924. Podle klasifikace témat Bráfova díla, kterou provedli profesori Gruber a Horáček, připadalo měřeno počtem stránek na témata teoretická necelých 25 % a na témata praktické nauky více než 75 %. Připojme spisy, které byly do teoretické nauky prof. Horáčkem a Gruberm zařazeny: *Národohospodářská věda počátkem XX. století* (1902), *Listy o studium národohospodářském* (1895), *Ažio* (1878), *Studien über nordböhmische Arbeitverhältnisse* (1881), *Almužna a mzda* (1883) a *Národohospodářské potřeby české* (1905).

vše „pod silným vlivem praktických potřeb národa dospívajícího [...] k obrození národohospodářskému“.⁹ Bráfovi žáci již považovali Bráfův přístup za zastaralý a dokonce samotný Bráf, nespokojen s metodologickými základy národního hospodářství, se ke konci svého života zabýval otázkami metodologie.

Pozice na katedrách s výukou národního hospodářství po světové válce obsadili Bráfovi žáci. Dopadal na ně stín zápasu o charakter národohospodářské vědy v souvislosti se změnami, které do ekonomické reality vnesla první světová válka. Bráf a jeho žáci vycházeli ze zkušeností z fungování ekonomiky Rakouska-Uherska z období před první světovou válkou. Jejich představa se opírala o samoregulační mechanismus ekonomiky, který byl spojen s takovou hospodářskou (resp. peněžní) politikou, jejímž cílem bylo udržení stability kupní síly peněžní jednotky. Jako nástroj dosažení uvedeného cíle měla sloužit diskontní a devizová politika. Ovšem ekonomika po válce nefungovala tak jako před válkou. Snaha ekonomů vysvětlit a napravit narušené fungování ekonomiky jen prohloubila zájem o otázky kupní síly peněz.¹⁰ Nebylo tehdy významnějšího českého ekonomy, který by se tématy vztahující se ke kupní síle peněz nezabýval. Předmětem pozornosti byly i otázky související se vztahem ekonomické vědy a reality obecně. Pojetí ekonomické vědy Albína Bráfa přestalo odpovídat změnám potřebám. Bráfovo učení bylo sice hodnoceno jako podnětné,¹¹ ale již zastaralé.

Neobvyklý charakter vývoje českého ekonomického myšlení

Charakter českého ekonomického myšlení se na konci republiky a těsně po válce do roku 1948 výrazně proměnil. Jeho zásadním rysem byl zejména vznik, narůstáním váhy až k dominantnímu postavení teleologické teorie v rámci českého ekonomického myšlení. Proti ní v opozici stála ostatní učení. Nejsilnější pozici mezi nimi tvořila recepce učení Johna M. Keynesa (1883–1946). Známé se stalo jeho stěžejní dílo *Obecná teorie zaměstnanosti, úroku a peněz*, publikované již v roce 1936. Dále spisy *Traktát o peněžní reformě* (1923) a *Pojednání o peněžích* (1930). Teleologická teorie, která vzniká ve druhém desetiletí 20. století a je dobudována roku 1938,¹² dominovala na řadě vysokých škol již na konci 30. let a ve druhé polovině 40. let. Teleologická teorie ovládla atmosféru Masarykovy univerzity, Vysoké školy zemědělské v Brně, české techniky v Brně. Významné postavení zaujala na pražské univerzitě.

⁹ V. Vybral, *První soustava národního hospodářství*, *Obzor národohospodářský*, XLIII, 1938, s. 383.

¹⁰ Je nutno podotknout, že ve 30. a zejména ve 40. letech je pozornost od představy cíle hospodářské politiky v podobě stability kupní síly peněžní jednotky přesouvána k novému cíli – k plné zaměstnanosti. Přechází se tematicky od řízení měny k řízení produktu.

¹¹ Například pochvalně bylo přijato vydání spisů Albína Bráfa *Život a dílo*, celkem pět dílů, vydaných v Praze Josefem Gruberem v letech 1922, 1923 a 1924.

¹² Dobudování je završeno publikací *Soustavy národního hospodářství*, Praha 1938.

Participovala na Vysoké škole obchodní v Praze (Vysoké škole věd hospodářských – M. Horna), i na české technice (A. Král). Pevně zakotvuje na bratislavské univerzitě.¹³ Proniká do řady dalších významných politických a státních institucí jako ministerstvo financí (K. Engliš), Československá národní banka (K. Engliš, M. Horna, A. Král). Jedním z hlavních přínosů teleologické školy K. Engliše je terminologická přesnost založená na noetice, tj. na logické ujasněnosti pojmů. Teleologickou terminologii používají i ti, kteří nejsou stoupenci teleologické teorie. Teleologická terminologie proniká do poslanecké sněmovny. Teleologickou hospodářskou terminologii přejímá finanční správa a dále odborná veřejnost. Na počátku 40. let proniká teleologická teorie na půdu středních škol.¹⁴

Pozoruhodné je, že v českých zemích ve 30. letech 20. století sílí teleologická teorie navazující na tradice obrazu samoregulace ekonomiky s automatickou tendencí k plné zaměstnanosti výrobních zdrojů a spojenou s hospodářským liberalismem. Obraz samoregulačního mechanismu se opíral o Sayův zákon trhů, flexibilitu cen a mezd, kvantitativní teorii peněz (či příbuznou teorii) a neutralitu peněz v dlouhém i krátkém období.

Neoklasická tradice se vyznačovala zavedením marginálního principu, odmítnutím teorie mzdového fondu, akceptováním Sayova zákona, produkční funkcí a koncepcí více trhů. Teleologická teorie řadu rysů neoklasické tradice akceptuje. Opírá se o více trhů (koordinace čtyř trhů), o flexibilitu cen a automatické nastolování rovnováhy s tendencí využívání výrobních zdrojů na úrovni plné zaměstnanosti, o pojetí přísně odděleného reálného a monetárního sektoru ekonomiky. Předkládá originální teorii hodnoty určující cenový mechanismus reálné ekonomiky. Ke kvantitativní teorii peněz sice zaujímá stanovisko kritické, ale její místo při určení cenové hladiny nahrazuje teleologickým pojetím důchodové teorie peněz. Úspory se podle K. Engliše samočinně transformují v investice pomocí mechanismu úrokové míry.¹⁵

Podněty plynoucí z ekonomické reality – zejména Velká hospodářská deprese vytváří nové podněty pro rozvoj ekonomické teorie například v podobě Keynesova učení. V Československu je však recepce Keynesova učení v opozici vůči teleologické teorii a jeho vliv na opatření hospodářské politiky omezený. Posilování pozice teleologické teorie ve vývoji českého ekonomického myšlení v Československé republice vnáší do vývoje ekonomického myšlení jistý prvek neobvyklosti.

¹³ Mezi sympatizanty a stoupenci školy patřil také profesor bratislavské univerzity Imrich A. Karvaš (1903–1981), který se přihlásil k Englišově teleologické škole svým stěžejním dílem *Základy hospodářské vedy* (1947).

¹⁴ Karel Engliš píše učebnice pro střední školy a to s několikaletým vydáním od roku 1940 až do roku 1947, například *Národní hospodářství pro účely nejvyšších stupňů středních škol*, Praha 1940.

¹⁵ K. Engliš, *Soustava národního hospodářství*, 2. díl, Praha 1938, s. 707–708.

Ve světě si postupně razí cestu poznání, že peníze nemají pouze neutrální úlohu počítací jednotky, jak byla například vnímána v neoklasické tradici, ale ve funkci uchovatele hodnoty peníze ovlivňují reálné ekonomické procesy. Kritika neoklasické ekonomie se ze strany Keynesova učení obrací proti Sayovu zákonu trhů, proti představě automatického souladu úspor a investic. Formování úspor a investic se opírá každé o jiný mechanismus a soulad není automaticky zajištěn. Kritika se obrací také proti odtržení reálné a peněžní ekonomiky, které leží v základech klasické, neoklasické ekonomie i teleologické teorie. Postupně převládlo přesvědčení, že oddělování obou procesů vzdaluje ekonomickou vědu od faktů reálné ekonomiky a neumožňuje vysvětlit mechanismus jejího fungování. Učení J. M. Keynesa spojuje oba procesy. Je to zejména teorie o efektivní poptávce, která vysvětluje podmínky rovnováhy při neúplném využití zdrojů s otázkou, co určuje výši celkové zaměstnanosti a národního důchodu. Teleologická teorie si takovou otázku nekladla, protože plné využití výrobních zdrojů je dosaženo vždy automaticky samočinně díky fungování mechanismů volné soutěže.

Představu o ideovém kvasu v období předmnichovské republiky je možno si učinit z probíhajícího sporu mezi Leopoldem Šauerem (1901–1983), profesorem statistiky na Vysoké škole obchodní v Praze a blízkým spolupracovníkem profesora Vysoké školy obchodní Josefa Macka, a Vladimírem Vybralem (1902–1980), žákem Karla Engliše, o vztahu ekonomické vědy k realitě, charakteru ekonomické vědy, vztahů národohospodářské teorie a národohospodářské politiky, problematice metod aj. Spor proběhl v letech 1934 a 1935 na stránkách časopisu *Sociální problémy*.¹⁶

Leopold Šauer poukazuje na odklon národohospodářské teorie od skutečnosti probíhající od poloviny 19. století. Odklon se dle L. Šauera týká Ricardova učení, raskouské školy, Jewonse, Lausannské školy a zasahuje i teleologickou teorii národohospodářskou.¹⁷ Tyto národohospodářské teorie se podle L. Šauera snaží vnutit lidem abstraktní ekonomické zákony. Jsou sice logicky konzistentní, ale příliš obecné na to, aby umožnily zkoumání reality v poválečných podmínkách. Ke zkoumání reality jsou nevhodné. Jako terapii L. Šauer doporučuje abstraktní teorii odhodit a budování

¹⁶ L. Šauer, *Národohospodářské teorie a hospodářská skutečnost*, in: *Sociální problémy /Revue pro sociální teorii a praxi/*, řídí Josef Král, Praha 1934, nákl. vlastním, s. 156–163; V. Vybral, *Hospodářská teorie a hospodářská politika*, in: *Sociální problémy /Revue pro sociální teorii a praxi/*, III. ročník, řídí Josef Král, Praha 1934, nákl. vlastním, s. 272–276.; L. Šauer, *Odpověď Vladimíru Vybralovi*, in: *Sociální problémy /Revue pro sociální teorii a praxi/*, III. ročník, řídí Josef Král, Praha 1934, nákladem vlastním, s. 277–279; V. Vybral, *Replika k odpovědi L. Šauera*, in: *Sociální problémy /Revue pro sociální teorii a praxi/*, IV. ročník, řídí Josef Král, Praha 1935, nákl. vlastním, s. 64–67.

¹⁷ L. Šauer, *Národohospodářské teorie a hospodářská skutečnost*, in: *Sociální problémy /Revue pro sociální teorii a praxi/*, III. ročník, řídí Josef Král, Praha 1934, nákl. vlastním, s. 156–163, zde s. 160.

ekonomické vědy opřít o historii, statistiku a davovou psychologii. Šauerův názor vyvolal odezvu u Vladimíra Vybrala, žáka Karla Engliše, který důsledně ve svých spisech a výkladech uplatňuje přístupy teleologické teorie. Šauer je podle Vybrala v zajetí „*institucionalistického zélotismu*“¹⁸ a je závislý na institucionální škole v čele s W. C. Mitchellem. Podle Vybrala „*tato škola není ničím jiným než novým vydáním německé historické školy Schmollerovy*“.¹⁹ Co považoval Šauer za neplodné, to považoval Vybral za přednost.

Teleologická teorie byla orientována na vybudování obecné ekonomické teorie s obecně platnými principy založených na chování „logických subjektů“ a jejich účelových souborů a vztahy mezi účelovými soubory s charakteristikou hospodářského pořádku mimo historický čas společnosti.²⁰ Podle představitelů teleologické školy Karla Engliše hospodářská věda teoretická postupuje od prostředků k účelu, který hledá. Odhaluje logické subjekty, poznává jejich hodnocení a jejich účelové soubory s cílem vyložit hospodářský pořádek. Hospodářský pořádek je předmětem výkladu národohospodářské teorie. To jednoznačně umožňuje definovat hospodářské kategorie a formulovat teorie, které pak mohou tvořit východiska pro národohospodářskou politiku. Hospodářská věda praktická naproti tomu hledá prostředky k účelům, které byly poznány metodami hospodářské vědy teoretické. Věda vstupuje na pole národohospodářské politiky. Teleologická škola Karla Engliše přísně odlišuje národohospodářskou teorii a národohospodářskou politiku. Šauer v ekonomické vědě teorii a ekonomickou politiku neodděluje. Obojí tvoří jednotu.

Ještě jeden prvek doplňoval neobvyklou vývoje českého ekonomického myšlení. Představitelé teleologické teorie preferovali své zástupce před představiteli učení jiných. Prosazovali představitele teleologické teorie na pozicích v různých institucích. A to někdy i v případech, ve kterých kritéria např. konkurzů ukazovala na představitelů jiných učení (například v bohatosti publikační činnosti apod.) Nazvěme tento přístup „principem jediného učení“.

Princip tolerance, nebo princip jediného učení?

Šíření teleologické teorie se opíralo nejen o logickou konzistenci a argumentační sílu Englišova učení, ale také o hluboké přesvědčení zastánců teleologické teorie o před-

¹⁸ V. Vybral, *Replika k odpovědi L. Šauera*, in: *Sociální problémy / Revue pro sociální teorii a praxi*, III. ročník, řídí Josef Král, Praha 1934, nákl. vlastním, s. 64–67, zde s. 65.

¹⁹ Tamtéž, s. 64.

²⁰ „*Teleologie je věda o logické formě empirického poznávání, o teleologickém řádu myšlenkovém s jeho řadou skloubených souvztažných pojmů (účel, prostředek, potřeba, užitek, výnos, náklad, hodnota atd.) a s řadou pravidel myšlení pod maximálním účelem (zásada hospodárnosti)*“. K. Engliš, *Apologia finalitatis. Rozprava o Tardym*, Praha 1946, s. 7.

nostech teleologické teorie. Jiná učení mají podle představitelů teleologické teorie omezené schopnosti pochopit a vysvětlit realitu.

Zmíněný spor mezi L. Šauerem a V. Vybralem poukazuje ještě na jeden významný aspekt. Šauer zařazuje Vybrala jako zástupce teleologické teorie mezi teorie, které jsou sice nevhodné pro zkoumání poválečné reality, ale jsou to teorie tolerované. Kdežto přístup L. Šauera na základě teleologické teorie podle V. Vybrala je obrazem „hrubé nevědomosti“. Pojetí Šauerovo podle Vybrala není schopno realitu pochopit a vysvětlit. Uvedme jiný příklad ožehavosti problému. V roce 1939 odcházel Karel Engliš, řádný profesor národního hospodářství na Karlově univerzitě, na dovolenou. Otevřela se otázka: Kdo bude suplovat přednášky K. Engliše v době jeho nepřítomnosti? Engliš navrhl soukromého docenta Masarykovy univerzity v Brně Václava Chytila. Jako důvod uvedl shodu mezi učením svým a ekonomickými názory V. Chytila. Děkan právnické fakulty požadavek však odmítl s odůvodněním, že na univerzitě vládne zásada svobody vědeckého učení²¹ a hájit princip jediného učení nelze. Jak z hlediska přednášejícího, tak z hlediska studia. Ani při jmenování. Navzdory autoritě profesora K. Engliše suplentem jmenoval prof. Josefa Drachovského.²²

Institucionální srdce českého ekonomického myšlení tvořily stolice politické ekonomie na pražské univerzitě. Byly centrem výchovy Bráfových žáků, kteří se posléze „rozprchlí“ na vysoké školy v Československé republice. Například Cyril Čechrák (1890–1974) zamířil zprvu na Univerzitu Komenského v Bratislavě a posléze jako řádný profesor na Masarykovu univerzitu v Brně a na Karlovu univerzitu v Praze.²³ Vilibald Mildschuh (1876–1939) zůstal věrný pražské univerzitě.²⁴ Josef Macek

²¹ Uvedený princip se realizoval na vysokých školách od roku 1848. Před tímto rokem byl ve výuce závazný obsah učebnice Josepha Sonnenfelse *Grundsätze der Polizeij, Handlung und Finanz*. Po roce 1848 pak měl každý jmenovaný profesor právo a svobodu přednášet a pěstovat ekonomickou vědu podle vlastního pojetí a právo napsat také vlastní učebnici.

²² Archiv UK v Praze, f. Právnická fakulta, prof. Dr. Karel Engliš, osobní spis, inv. č. 87, počet listů 58, list 28.

²³ Cyril Čechrák byl žákem Bráfových nástupců Josefa Grubera a Cyrila Horáčka. V letech 1918–1921 působil jako suplující učitel na Československé akademii obchodní. Posléze jako profesor. Roku 1924 obdržel *venia docendi* pro obor národohospodářské teorie na pražské univerzitě a *venia docendi* na Vysoké škole obchodní v Praze. Roku 1929 byla *venia legendi* rozšířena i na národohospodářskou politiku a to na podkladě spisu *Nezaměstnanost*, který byl uveřejněn v knihovně Právnické fakulty Univerzity Komenského. Ve školním roce 1925/1926 byl pověřen suplováním přednáškami na Právnické fakultě Komenského univerzity v Bratislavě, kde byl roku 1929 jmenován mimořádným profesorem národního hospodářství. Roku 1931 pak profesorem řádným. Roku 1938 byl zde zproštěn služby. Protože bylo místo profesora národního hospodářství na pražské univerzitě obsazeno K. Englišem, byl Čechrák jmenován profesorem na Masarykově univerzitě v Brně. V roce 1945 byl jmenován profesorem národního hospodářství na Karlově univerzitě v Praze.

²⁴ Vilibald Mildschuh navštěvoval semináře statistiků profesorů E. Mischlera a H. Rauchberga a dále národohospodářů profesorů R. Zuckerandla a A. Bráfa. Působil na pražské univerzitě zprvu jako

(1887–1972)²⁵ a Josef Mráz²⁶ zakotvili na Vysoké škole obchodní v Praze. Jan Loevenstein (1886–1932) působil na české technice v Brně a na Masarykově univerzitě v Brně²⁷ stejně jako Dobroslav Krejčí (1869–1936). František Hodáč (1883–1943) zasvětil profesní život české technice v Praze.

Na pražské univerzitě na výuce a pěstování ekonomické vědy participovaly všechny ekonomické školy, směry a proudy, které v Československé republice existovaly. Přehled ekonomických škol a směrů na pražské univerzitě ve srovnání s jinými vysokými školami byl pestrý.

Politická ekonomie na pražské univerzitě

Po smrti Albína Bráfa (+1912) pokračovali v tradici jeho výuky mladší kolegové Cyril Horáček (1862–1943) a Josef Gruber (1865–1925). Po válce se ve světě šířilo přesvědčení, že fungování ekonomik by se mělo obnovit poměry, které vládly před válkou. V českých zemích byl zastáncem restaurace předválečných podmínek, včetně obnovení „zlaté měny“, přívrženec metalismu, profesor Cyril Horáček. Nositeli Bráfovy tradice byli i profesori J. Drachovský a V. Funk v oboru finanční vědy. Nejvýraz-

soukromý docent, pak od roku 1921 jako mimořádný profesor a od roku 1925 jako řádný profesor politické ekonomie, když obsadil uprázdněnou stolicí po profesoru J. Gruberovi.

²⁵ Josef Macek byl žákem Josefa Grubera a Cyrila Horáčka. Získal stipendium na Humboldtovu univerzitu v Berlíně. Pod vlivem studia na této univerzitě konvertoval od metalismu k nominalismu. Roku 1913 vstoupil do semináře profesora Herknera, představitele mladší německé historické školy a odborníka na dělnickou otázku (viz *Dělnická otázka*, Všehrd 1898). Byl členem právovědeckého semináře prof. J. Kohlera, ve kterém chtěl studovat vztah právního a mravního řádu na některé instituce. Poznal zde osobnosti, jako byl Gustav Wagner, G. Schmoller a pozemkový reformátor Franz Oppenheimer a řadu jiných. V roce 1921 se habilitoval u profesora Jana Kolouška na Vysoké škole obchodní v Praze a ještě tentýž rok byl jmenován mimořádným profesorem národního hospodářství. V roce 1926 řádným profesorem. Stal se reprezentativní odbornou osobností Vysoké školy obchodní v Praze.

²⁶ JUDr. Josef Mráz (1882–1934) navštěvoval semináře C. Horáčka (O melioračním úvěru) a A. Bráfa (Statistika zemědělského podnikání). Od roku 1921 je supletem přednášek o národohospodářské statistice na Vysoké škole obchodní v Praze. Byl docentem Vysoké školy zemědělského a lesního inženýrství pro obor zemědělská statistika a docentem pro obor statistika Vysoké školy obchodní a na Českém vysokém učení technickém v Praze.

²⁷ Jan Loevenstein absolvoval Právnickou fakultu na Karlově univerzitě v Praze. Promován roku 1911. Zažil Bráfa, Horáčka i Grubera. V letech 1920–1923 byl mimořádným profesorem národního hospodářství, národohospodářské politiky a finanční vědy na České vysoké škole technické v Brně. V letech 1923–1926 profesorem řádným. V roce 1920 se habilitoval pro obor národohospodářskou teorii a národohospodářskou politiku na Masarykově univerzitě v Brně. Roku 1926 byl jmenován řádným profesorem finanční vědy na Masarykově univerzitě v Brně. Současně je zproštěn své učitelské povinnosti na České vysoké škole technické v Brně.

nějším představitelem neoklasické ekonomie na pražské univerzitě byl V. Mildschuh, který považoval Bráfovo učení za překonané.²⁸ V teorii V. Mildschuha je spojována teorie mezního užítku rakouské školy s teorií rozdělování v podobě teorie mezní produktivity J. B. Clarka.²⁹ Také systematiku přebírá od J. B. Clarka.³⁰ Teorii kapitálu a úroku opírá o Böhm-Bawerka. Těžiště vlastního odborného zájmu V. Mildschuha byla problematika kupní síly peněz. Teorii peněz přejímá od F. von Wiesera (důchodová teorie peněz).³¹ Od ní dospívá dokonce k vlastnímu osobitému pojetí vlastní varianty pod názvem „*hodnotná teorie důchodová*“.³² Následovníkem a žákem V. Mildschuha byl František Valina (1904–1950).³³ V letech 1935–1939 byl František Valina pověřen konáním přednášek z národohospodářské teorie a politiky pro II. a III. ročník Vysoké školy intendantské. V roce 1937 přednesl řadu přednášek o hospodářských problémech, které se týkají vedení války na Vysoké válečné škole. V roce 1937 vedl přednášky o národohospodářské politice na Vyšší škole sociální hl. m. Prahy.

²⁸ Kromě obecných vyjádření o charakteru Bráfova učení se to např. projevilo roku 1921 konkrétně při habilitaci Antonína Basche, vynikajícího českého ekonoma. Antonín Basch napsal habilitační práci z teorie peněz. Byl přesvědčeným nominalistou. Jeho recenzent – V. Mildschuh – také. Posudek Mildschuhův byl příznivý. Metalistické pojetí oba považovali za zastaralé. Cyril Horáček, předseda habilitační komise, když si posudek přečetl, se předsednictví vzdal a napsal na habilitační práci kritický posudek z hlediska metalistického názoru. Výsledek habilitačního řízení skončil kompromisem, A. Basch byl habilitován z oboru politické ekonomie s vyloučením vědy finanční.

²⁹ V. Mildschuh, *Národohospodářská teorie*, 3 díly, Praha 1927; A. Basch, *Národohospodářská teorie. Napsal prof. Dr. V. Mildschuh*, Obzor národohospodářský, 1929, s. 522–525: „*Clark teorii klasickou vyvrcholil a že podává v té době nejlepší systém národohospodářské teorie, třebaž uplynulo již od sepsání čtvrt století.*“ Srovnej J. B. Clark, *Základy národohospodářské teorie*. Přeložil JUDr. Josef Hraše s předmlouvou prof. Dra Vilibalda Mildschuha, Praha 1932, předmluva, s. 15.

³⁰ Systém je rozdělen na všeobecnou a sociální ekonomiku. Všeobecná ekonomika zahrnuje pojmy a „*zákony platné ve všech stádiích hospodářského života, zákony založené na vlastní přirozenosti člověka a na povaze jeho hmotného okolí*“. Sociální ekonomika pak zahrnuje pojmy a zákony omezené pouze na „*směnné*“ hospodářství. Sociální dělí Clark na sociální statiku a sociální dynamiku. Pojmy jsou zařazeny do zvláštního oddílu. Věnuje pojům speciální pozornost v části všeobecné. Mildschuh tím nahrazuje noetiku hospodářské vědy.

³¹ Je nutno připomenout, že důchodová teorie peněz se nestala součástí teoretické výzbroje rakouské školy. Dnes překonaná, v období Československé republiky moderní.

³² Zejména pod vlivem knihy G. F. Knappa (G. F. Knapp, *Staatliche Theorie des Geldes*, Leipzig 1905) se u mladší generace Bráfovy školy proměnily názory metalistické na názory nominalistické. Viz například rozšířená verze habilitační přednášky V. Mildschuha *Knappova teorie peněžní*, která byla publikována v Obzoru národohospodářském v roce 1910. Podnět na jmenování řádným profesorem národního hospodářství a statistiky roku 1920 vznikl na základě spisu *Kupní síla peněz, výše důchodů a úroková míra, jich souvislost a příčiny určující jich změny*.

³³ Nejvýznamnějším spisem F. Valiny byla *Československá obchodní politika od převratu: soubor úvah a otázek vnějšího hospodářství* z roku 1930.

Respektovanou osobností pražské univerzity byl také představitel institucionalismu Cyril Čechrák (1890–1974).³⁴ Zabýval se vztahem mezi kupní silou peněz a hospodářským cyklem (*Problém stabilní měny. Měna a konjunktura*, 1922). Čechrák upozorňuje na ekonomické a sociální jevy ve společnosti, jejichž váha se zvyšuje v první polovině 20. století.³⁵ Významnou osobností pražské univerzity byl i stoupenec Keynesova učení Karel Maiwald (1902–1979).³⁶ Byl vážným oponentem učení K. Engliše. Jeho kritika byla zacílena na používání teleologických účelových souborů.³⁷ Habilitační spis *Hospodářský život a úvěr* (1937) s pochvalným posudkem prof. V. Mildschuha a zejména skripta publikovaná po válce jsou dokladem ideové vazby K. Maiwalda na Keynesovo učení.³⁸

Teleologická teorie proniká na pražskou univerzitu roku 1926. Je zde zastoupena Karlem Englišem (1880–1961). Zprvu zde přednášel jako host v zimním semestru

³⁴ Působí zprvu na pozici soukromého docenta na pražské univerzitě a na Vysoké škole obchodní v Praze od roku 1924. Jako mimořádný (1929) a pak řádný profesor národního hospodářství na bratislavské univerzitě (1930), brněnské univerzitě (1938) a pražské univerzitě po roce 1945. Jako habilitační spisy předložil *Problém stabilní měny (měna a konjunktura)* (1922) v rozsahu 175 stran, a *Mzdová soustava kolektivního vyjednávání ve světle ekonomické teorie* (1924) pro obor národohospodářská politika. Roku 1929 byl obor rozšířen na národohospodářskou politiku na základě spisu *Nezaměstnanost. Studie o hospodářské politice proti průmyslové nezaměstnanosti*. Knižovna Právnické fakulty univerzity Komenského v Bratislavě 1926, sv. 16. Na základě spisu *Hospodářské konjunktury* v Knižovně Právnické fakulty univerzity Komenského v Bratislavě, sv. 29, byl roku 1930 jmenován mimořádným profesorem. Cyril Čechrák je také autorem vysokoškolské učebnice s názvem *Všeobecná ekonomika* (Bratislava 1934).

³⁵ Posudek Josefa Macka na habilitační práci a recenze na monografii J. Čechráka pod názvem *Čechrák, C.: Problém stabilní měny*, *Obzor národohospodářský*, XXVIII, 1923, s. 382–384.

³⁶ Ukončil právnická studia na Masarykově univerzitě v Brně roku 1925. Roku 1938 habilitován pro obor národohospodářské teorie na Právnické fakultě Karlovy univerzity v Praze. Po roce 1945 přednáší na Vysoké škole politické a sociální v Praze. Po roce 1948 pak emigroval do Velké Británie.

³⁷ Karel Maiwald například uvádí: „*Teleologických kombinací pro účelové individuální soustavy prostředků a účelů jest nekonečně mnoho. Které z nutných kombinací nutno použít jako spolehlivého vodítka při vědeckém pozorování jevů v národní hospodářství, nedá se určit teleologicky t. j. úvahou o prostředku a účelu, a následkem toho nedá se udržet logická souvislost teleologické soustavy národního hospodářství.*“ Archiv UK, f. Právnická fakulta, osobní spis Karel Maiwald, kart. č. 14, inv. č. 130, s. 18. Jinde Karel Maiwald píše: „*Poněvadž vědecky (teleologicky) nelze nic poznati bez společného vládnoucího účelu, který by se stal oním požadovaným, logickým hodnotným ústředím, a při chápání tohoto souhrnu samostatných hospodářství na území státu žádného podobného společného účelu nemáme, není možno onen souhrn samostatných hospodářství teleologicky pochopiti.*“ Tamtéž, s. 12. Karel Maiwald vytýká Englišovi problém uspořádání vztahů mezi subjekty do teleologické soustavy s osou finální souvislosti. Mimochoodem, V. Mildschuh, autor posudků Maiwaldových spisů, spatřuje v kritice Englišovy teorie K. Maiwaldem pokračování „*bojů o metodu*“. Karel Maiwald dle V. Mildschuha preferuje indukci. Mildschuh proti ní poukazuje na knihu F. von Wiesera *Der natürliche Wert* (1889), která vyzdvihovala význam dedukce. Archiv UK, f. Právnická fakulta, osobní spis Karel Maiwald, kart. č. 14, inv. č. 130, s. 20–22.

³⁸ K. Maiwald, *Hospodářský život a úvěr*, Praha 1937; Týž, *Národohospodářská teorie*, Praha 1947.

školního roku 1926/1927, 1927/1928 Úvod do hospodářského myšlení jako *collegium publicum*. V roce 1939 byl jmenován řádným profesorem národního hospodářství na místo, na které měl být jmenován Cyril Čechrák. Pod vlivem K. Engliša konvertuje k teleologické škole na pražské univerzitě Jan Siblík, jmenovaný profesorem finanční vědy a finančního práva.³⁹ Před Janem Siblíkem zajišťovali obor finanční vědy a finančního práva profesor Josef Drachovský a profesor Vilém Funk, žáci A. Bráfa. Do roku 1919 působil na pražské univerzitě na pozici soukromého docenta i Emanuel Schindler (1882–1936), představitel nejmladší německé historické školy, který zaměřil na nově založenou Stolicí národního hospodářství, finanční vědy a národohospodářské politiky na Vysoké škole zemědělské v Brně, na které byl jmenován řádným profesorem politické ekonomie.⁴⁰

Z výše uvedeného lze učinit závěr. Pěstování ekonomické vědy na pražské univerzitě nebylo spojeno pouze s neoklasickou ekonomikou. Bylo zastoupeno řadou představitelů ekonomických škol. Nicméně těžiště ekonomického myšlení se přesouvalo ve prospěch teleologické teorie reprezentované K. Englišem (národní hospodářství) a J. Siblíkem (finanční věda a finanční právo).

Vysoká škola obchodní v Praze

Osobností Vysoké školy obchodní v Praze byl Jan Koloušek (1859–1921). Před válkou se Kolouškovy metody staly předmětem kritiky A. Bráfa.⁴¹ Jan Koloušek odmítal dedukce rakouské školy mezního užitku, méně využíval historie. Byl nadšeným zastáncem užívání statistiky. Jan Koloušek byl znám svojí fenomenální pamětí pro statistická data a jejich kombinace.⁴² Ze statistických dat vyvozoval závěry, které se týkaly palčivých témat národohospodářské politiky.

Respektovanou osobností ekonomické vědy na Vysoké škole obchodní v Praze byl profesor Josef Macek (1887–1972).⁴³ Nahradil zde profesora Jana Kolouška. Josef

³⁹ Maturoval na reálném gymnáziu v Hradci Králové dne 23. 7. 1922. Studoval Právnickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze v letech 1923–1927. Pak působil jako finanční komisař na ministerstvu financí. Roku 1931 byl povolán na ministerstvo financí, dosáhl zde hodnosti odborového rady (1942). Byl jmenován mimořádným profesorem finančního práva a finanční vědy a později profesorem řádným. Archiv UK, f. Právnická fakulta, osobní spis Jan Siblík, kart. č. 18, inv. č. 161, 1938–1952.

⁴⁰ Před tím působil na pražské univerzitě na pozici soukromého docenta, na Československé obchodní akademii a na Královské české akademii hospodářské v Táboře.

⁴¹ Viz k tomu blíže J. Krameš, *Profesor Albin Bráf a jeho žáci*, Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky 3/2016, s. 76–81.

⁴² Pro tuto schopnost byl prospěšný např. T. G. M. při mírových jednáních v československé delegaci, kterých se Jan Koloušek stejně jako Josef Macek zúčastnil jako expert.

⁴³ Josef Macek vedl Ústav národního hospodářství. Ústav finanční vědy a finančního práva vedl prof. Jan Mária Novotný. Ústav národohospodářské statistiky vedli prof. Mráz, prof. L. Šauer. Macek habilituje Mráze. Roku 1936 byli jmenováni řádnými profesory: pro obor finanční věda

Macek byl žákem Cyrila Horáčka a Josefa Grubera. Na zahraniční stáži na Humboldtově univerzitě v Berlíně se dokázal odpoutat od Bráfova učení a vlivu C. Horáčka a J. Grubera. Projevilo se to v jeho konverzi od metalismu k nominalismu v peněžní teorii.⁴⁴ Pojal na zahraniční stáži pod vlivem tamních odborných autorit pochybnosti o tom, zda „zlatá měna“ jako měnová soustava umožňuje zabezpečit měnovou jednotku proti kolísání její kupní síly. Později se stal jedním z nejostřejších kritiků „zlaté měny“ v českém ekonomickém myšlení. Jeho orientace vedla k posunu od pojetí stability kupní síly měnové jednotky jako cíle hospodářské politiky k cíli, kterým by mělo být řízení produktu za účelem dosažení plné zaměstnanosti výrobních zdrojů.

Také v přístupu k pojetí ekonomické vědy kritizuje pojetí politické ekonomie (pěstované A. Bráfem) a přiklání se k pojetí, které je preferováno v anglosaských zemích, k ekonomice (*economics*).⁴⁵ Macek se tak připojil k českým ekonomům (C. Čechrák a V. Mildschuh) orientovaným na moderní anglosaské směry v pojetí a označení moderní ekonomické vědy. K označení – ekonomika – však ještě připojoval adjektivum „sociální“. Josef Macek tím poukazyval na smysl ekonomiky.⁴⁶ Recipoval názory a teorie představitelů různých ekonomických směrů a škol.⁴⁷ Mackův pohled na hospodářskou realitu je pohledem přes celek (organizace lidské spolupráce) a jeho části. Organizace lidské spolupráce se řídí pravidly, zásadami. Podle Josefa Macka je organizace lidské spolupráce mezi institucemi a dalšími subjekty ekonomiky podřízena cenám, které se řídí cenovými zákony. Toto řízení je doplněno státními zásahy správními a zákonodárnými i přímou regulací vztahů zásahy společenských institucí apod. Cenové zákony či cenotvorné zákony představují „*tendence, které se pozorují při tvorbě cen. Jsou to pravidla lidského chování při kupování a prodávání nebo jiných tržních transakcích.*“⁴⁸ Návod k pochopení fungování cenových zákonů podle J. Macka

a finanční právo JUDr. Jan Mária Novotný, pro obor národní hospodářství JUDr. et PhDr. Kazimír Dobiáš (1891–1970), profesor Československé obchodní akademie v Praze a lektor Vysoké školy obchodní v Praze. Žádost o udělení *venia docendi* z oboru národního hospodářství na Vysoké škole obchodní v Praze podal na základě habilitačního spisu *Účast zaměstnanců v zisku a v kapitále podniku*. Habilitoval se roku 1935. Pro obor národohospodářská statistika JUDr. et Ing. Leopold Šauer.

⁴⁴ J. Macek, *Cesty sebevzdělání, něco ze zkušenosti žáka a učitele*, Praha 1943, s. 64.

⁴⁵ Pojem ekonomika byl před druhou světovou válkou a krátce po ní českým ekvivalentem anglosaského výrazu *economics*. Dnes termín *economics* překládáme pojmem ekonomie.

⁴⁶ Nazval tak přímo i svoji učebnici, kterou publikoval po druhé světové válce. Učebnice se skládala z pěti dílů, které byly publikovány v letech 1946–1948.

⁴⁷ Viz např. M. Šmejkal, *Život a dílo národohospodáře prof. Dr. J. Macka*, Acta Oeconomica Pragensia, roč. 1, 1993, č. 1, s. 111; F. Vencovský, *Tři vysoké školy*, s. 8–10.

⁴⁸ J. Macek, *Sociální ekonomika, Kurs národního hospodářství, část II: Cena*, Praha 1946, s. 157.

poskytuje teze „*Nařizuj ti, abys to udělal, jestli se ti chce*“.⁴⁹ Lidé objevené zákony (resp. principy) buď respektují, nebo nerespektují.⁵⁰

Funguje-li organizace lidské spolupráce v souladu s ekonomickými zákony (zejména cenovými zákony) – resp. zásadami, pravidly, které určují, co má být, je společnost, resp. ekonomika vedena cestou prosperity a cestou sociální spravedlnosti ve prospěch celku, je ekonomikou sociální. Hospodářská deprese je naopak důsledkem selhání organizace lidské spolupráce, když se organizace lidské spolupráce poznanými cenovými zákony neřídí.

Spojení hodnotových soudů s teorií se projevovalo v přístupu k vědeckým poznatkům Josefa Macka do takové míry, že si vysloužilo kritické poznámky již A. Bráfa⁵¹ a posléze byla podrobena promyšlené kritice i Mackova peněžní teorie Karlem Englišem.⁵²

Josef Macek se stal významným českým propagátorem Keynesova učení. Přispěl k tomu, že Keynesovo učení bylo recipováno v dílech K. Maiwalda, J. Jankovského, M. Stádníka, J. Nebesáře aj.

Mackův přístup si klesí cestu od katedrového socialismu k prioritám plynoucím z Keynesova učení. Byl završen v učení českých keynesovců: Jaroslava Nebesáře, Jana Jankovského, Karla Maiwalda. Metodologický přístup poznamenal všechny oblasti střetu mezi Josefem Mackem a Karlem Englišem nejen v otázce peněžní teorie a peněžní politiky, ale v otázkách, které směřovaly k příčinám, průběhu i léčení Velké deprese 30. let. Na Vysoké škole obchodní v Praze působili obvykle jako honorováni docenti odborníci z hospodářské praxe či specialisté na některé otázky.⁵³ V roce 1947

⁴⁹ Týž, *Sociální ekonomika. Kurs národního hospodářství*, část I: *Hospodářský řád*, Praha 1946, s. 55.

⁵⁰ Macek neuznává statické modely ekonomické rovnováhy. Je to podle něho slabý výkon vědy. Ekonomika je pouze dynamická, v neustálé změně.

⁵¹ Bráfovou poznámku si zapsal student Havlíček, člen Bráfova semináře. Archiv Národního muzea, f. Albin Bráf, kart. č. 36, sign 3369. Seminář. Poznámky A. Bráfa k jím navrženým tématům.

⁵² Lze shrnout Englišovy závěry. Josef Macek spojuje teoretický poznatek s praktickým požadavkem. Poznatek s pravidly jednání. Subjekt poznávající je totožný se subjektem politicko-praktickým. Zásady jednání (to, co má být) jsou dokonce předpokladem poznatku (toho, co jest). To, co má být – praktický požadavek (zásady jednání) – musí být etické, tzn. musí odpovídat souvislostem, které po realizaci povedou k blahobytu. K. Engliš, *Peněžní teorie Dr. Macka*, Otisk z Obzoru národohospodářského z č. 8, roč. XXXIX, Praha 1943, s. 15

⁵³ Například Fiedler František, řádný profesor věd právních a státních na české technice v Praze. Přednášel na Vysoké škole obchodní počátkem 20. let obchodní politiku. FafI Zdenko, přednosta exportní kanceláře pražské OŽK, přednosta nově zřízeného Kontrolního a kompenzačního úřadu pro mezinárodní obchod, zástupce sekčního šéfa na ministerstvu obchodu. Ve 30. letech přednášel obchodní politiku. Josef Hraše, náměstek ředitele Zemské banky v Praze a člen statistické společnosti československé. Ve 30. letech přednášel Vybrané partie z měnové a bankovní politiky a Speciální čtení z národního hospodářství – měnové problémy. Rudolf Hotowetz, ministr zahraničního obchodu, přednášel ve 30. letech Speciální čtení z národního hospodářství a Vybrané stati z československé hospodářské politiky. Dále zde působili soukromí docenti JUDr. et PhDr. Dobiáš

je jmenován soukromým docentem Vysoké školy obchodní v Praze Ing. RCDr.⁵⁴ Miloš Horna⁵⁵ (1897–1958), absolvent Vysoké školy obchodní v Praze, ale ovlivněn teleologickou teorií Karla Engliša.⁵⁶

Také pěstování ekonomické vědy na Vysoké škole obchodní v Praze bylo zastoupeno spektrem ekonomických škol. Dominovalo zde osobité učení J. Macka.

Národohospodářský ústav Vysoké školy speciálních nauk Českého vysokého učení technického v Praze

Profesor Jan Koloušek byl jmenován řádným profesorem národního hospodářství, finanční vědy a statistiky s českou řečí přednášecí na obecném oddělení České vysoké školy technické v Praze (1911–1912).⁵⁷ Také František Xaver Hodáč (1883–1943), který vystřídal Jana Kolouška na české technice, reprezentoval na české technice směr, který představovala česká národohospodářská škola Bráfova. A to přes konflikt, který mezi Albínem Bráfem a F. Hodáčem, tehdy studentem a členem Bráfova semináře, vznikl pro neshody v názorech na politickou situaci. Hodáč byl odborně

Kazimír, který ve 30. letech přednáší Speciální čtení z národního hospodářství – nauka o důchodech a Cyril Čechrák, jenž se zaměřil ve 30. letech na téma Moderní měnové problémy, hospodářské konjunktury a průmyslová nezaměstnanost. Dále zde působili nehonoraní asistenti: Ing. Jaroslav Halbhuber, Ing. Jiří Nosek, Ing. Oldřich Bícha a asistent Ing. Jan Jankovský a JUDr. Antonín Basch, soukromý docent české univerzity v Praze, vzhledem k předmětu vyučovacím – honoraný docent pověřený suplenturou přednášek z národohospodářské politiky.

⁵⁴ Žádost o dosažení doktorátu věd obchodních podána dne 17. 5. 1934. Předmět přísné zkoušky: národní hospodářství a soukromá ekonomika. Název předloženého vědeckého pojednání: *Pozorování konjunktury v Československu Statistická studie hospodářského vývoje Československé republiky v letech 1918 až 1932*. Disertační práce předložena referentu prof. Josefu Mackovi (1934) a koreferentu prof. Šlemrovi (1935).

⁵⁵ Studoval reálné gymnázium v Praze na Smíchově. V letech 1920–1923 studoval Vysokou školu obchodní v Praze. Za první světové války byl příslušníkem čs. legií v Rusku. V letech 1924–1943 působil v Národní bance československé. V letech 1943–45 pracoval ve studijním ústavu firmy Baťa ve Zlíně a řídil zdejší národohospodářskou knihovnu. V roce 1945 se stal jedním z ředitelů, roku 1946 náměstkem vrchního ředitele Národní banky československé. Po únorovém převratu roku 1948 propuštěn. Roku 1949 byl zatčen a 1950 odsouzen za údajnou vlezradu a špiónáž k 15 letům žaláře. Zemřel ve vězeňské nemocnici dne 8. 11. 1958 ve Valdicích.

⁵⁶ Ve své vědecké činnosti se zaměřil především na měnovou teorii a politiku. Je autorem knižních publikací *Clearingy a platební kompenzace ČSR s cizinou* a *Měnová politika se zvláštním zřetelem ke střeoevropským měnovým problémům*. Kniha *Měnová politika* z roku 1945 se stala základem přednášek pod názvem *Vybrané partie z měnové politiky* v roce 1947/1948.

⁵⁷ Podílel se na budování vysoké školy obchodní na ČVUT. V roli hlavního referenta habilitační komise pro národní hospodářství habilitační žádosti Josefa Macka (o soborové rady Státního pozemkového úřadu. Habilitační práci Mackovu (*Problém ceny za socialismu*) posoudil příznivě a navrhl pokračování v habilitačním řízení. Umírá na jaře roku 1921.

zaměřen na témata národohospodářské politiky.⁵⁸ Vynikající osobností Národohospodářského ústavu Vysoké školy speciálních nauk Českého vysokého učení technického v Praze byl Jan Stocký⁵⁹ (1897–1959). Na ústavu působil do roku 1949. Také na českou techniku pronikají představitelé teleologické školy K. Engliše. Mezi exponenty teleologické teorie patří vynikající český ekonom JUDr. Ing. Alois Král⁶⁰ (1902–1991). Působil jako soukromý docent na Vysoké škole speciálních nauk při Vysokém učení technickém. Dne 15. května 1937 se konalo habilitační kolokvium Dr. Ing. A. Krále. Podkladem habilitačního řízení se stal spis *Peníze a úrok*.⁶¹ Předmětem byla diskontní politika emisních bank. Teoretická východiska tvoří teleologická teorie K. Engliše. Vyrozumění byli profesori J. Macek a J. M. Novotný. Král konal obvyklé přednášky z národního hospodářství. Na bankovním oboru Vysoké školy obchodní v Praze byl pověřen přednáškami od roku 1939 pod označením Peněžní trhy u nás a v cizině, jejich organizace a funkce. Přednášky již byly mimo rámec soukromého docenta.

Na Svobodné škole politických nauk v Praze⁶² tvořila profilující předmět sociologie. Na škole se přednášely základy teorie národohospodářské, národohospodářská politika (zemědělská, průmyslová, obchodní, bankovní, dopravní). Dále finanční věda a československé právo finanční, sociální politika, zejména sociální pojištění. Ve výuce se vystřídal množství osobností.⁶³ Z uvedeného stručného přehledu vyplývá, že představitelé teleologické teorie na škole nepůsobili.

⁵⁸ Od roku 1914 redigoval Průmyslový věstník a od roku 1926 po prof. Gruberovi Obzor národohospodářský. Publikoval např. *Pojednání o nápravě zemských financí* (1909), *Finanční účast království a zemí při zřizování vedlejších železnic předlitavských* (1911), *Úvahy k otázce náhrady škody* (1912), *Zemské hospodářství království a zemí na říšské radě zastoupených* (1912).

⁵⁹ Honorovaný docent. Spisy *Teorie rovnováhy v moderním bádání národohospodářském* (1925); *Role matematiky v bádání národohospodářském* (1927); *Národohospodářský sbor jihočeský, cíle a výsledky jeho práce* (1927); *Hospodářská racionalizace* (1930); *Zemědělství v Československu* (1935).

⁶⁰ Do roku 1948 působí jako ředitel zahraniční správy měny. Od roku 1948 byl příkazem ministerstva školství pověřen také výukou finanční vědy a také jejím zkoušením.

⁶¹ *Peníze a úrok, příspěvek k diskontní teorii a politice*, Praha 1936. Spis je dodnes citovaný.

⁶² Byla založena roku 1928. Nebyla založena de iure a její dobudování bylo řešeno v roce 1939. Následně byla s ostatními českými vysokými školami uzavřena. Jejím vzorem byla *Exile libra des science politiques* a anglická *School of Economics and Political Science*. Vystřídala se zde řada vyučujících z pražské univerzity, Vysoké školy obchodní v Praze, české techniky v Praze.

⁶³ Antonín Basch (1896–1971), soukromý docent UK, přednosta studijního oddělení Národní banky čsl. v Praze. Přednáší Národohospodářskou politiku; Josef Macek, řádný profesor na vysoké škole obchodní v Praze. Člen poslanecké sněmovny. Přednáší Sociální politiku; Dr. techn. Jan Stocký (1897–1959) honorovaný docent české techniky v Praze, generální sekretář Národohospodářského sboru českého. Přednáší Z národohospodářské teorie a politiky; Vilibald Mildschuh přednáší Teorii národního hospodářství; J. Hejda: Národní hospodářství; J. Čecháček: Plánovitě hospodářství a syndikalismus; L. Schauer: Národní hospodářství; Josef Drachovský, Evžen Štern, V. Verunáč, L. Šauer. Po roce 1948/1949 F. Oliva, J. Vejvoda, K. Maiwald, J. Krejčí, V. Kadlec, E. Löbl, Pavel Hrubý.

Pronikání principu jediného učení do pěstování a výuky ekonomické vědy

Teleologická škola Karla Engliše zaujala pevné postavení na vysokých školách v Brně. Uvedená ekonomická škola je nazývána také brněnskou školou. Zahrnovala Masarykovu univerzitu v Brně, Vysokou školu zemědělskou v Brně a Českou vysokou školu technickou v Brně. Teleologická teorie dominovala na Masarykově univerzitě v Brně od jejího vzniku. Podobně tomu bylo i na české brněnské technice s výjimkou poválečného období. V roce 1945 byl propuštěn prof. František Zeman za údajnou kolaboraci s Němci. Jeho místo zaujal Josef Grňa, který již mezi stoupence teleologické teorie nepatřil.

Na Stolici národního hospodářství, finanční vědy a národohospodářské politiky Vysoké školy zemědělské v Brně se vystřídaly do roku 1948 tři osobnosti. Jednak Emanuel Schindler (1882–1936), žák Albína Bráfa a představitel nejmladší německé historické školy, který na škole působil od roku 1919 do roku 1936. Dne 17. října 1919 byl jmenován řádným profesorem politické ekonomie. Vedl zde Stolici národního hospodářství, finanční vědy a národohospodářské politiky. Suplenturou oboru byl pověřen stoupenec teleologické teorie – profesor na České vysoké škole technické v Brně – František Zeman (1881–1957), který zde působil v letech 1936–1939. V roce 1946 byl profesorem jmenován Otakar Peterka (1906–1969), který podle posudku F. Zemana zastává „teleologická noetická východiska“. Peterka působil na Vysoké škole zemědělské v Brně úspěšně do konce 60. let minulého století.

Engliš stanul v čele Ústavu národního hospodářství, finanční vědy a statistiky na C. k. české vysoké škole technické v Brně.⁶⁴ Z hlubokého přesvědčení o správnosti svého učení plynula jeho preference teleologické národohospodářské teorie a politiky před učením jiných ekonomických škol. Karel Engliš a také jeho stoupenci (např. F. Zeman) prosazovali princip jediného učení. S ním také prosazoval do pozic vyučujících národní hospodářství, finanční vědy představitel teleologické teorie.

Snad by nebylo důležité věnovat uvedenému vztahu takovou pozornost, kdyby právě ona okolnost neovlivnila obsazování pozic v centrech výuky národního hospodářství. Jak se princip jediného učení formoval?

⁶⁴ Přednášky z národního hospodářství byly zavedeny roku 1899 a přednášel Jan Boubela. Josef Boubela, rada c. k. zemského soudu, honorovaný docent pro národní hospodářství, právo vodní, obchodní a směnečné. Profesura národního hospodářství, finanční vědy a statistiky byla na české brněnské technice zavedena roku 1901. Profesorem byl jmenován Jan Koloušek. Roku 1910 byla K. Englišova udělena *venia legendi* a po odchodu Jana Kolouška na pražskou českou techniku byl jmenován mimořádným profesorem národního hospodářství, finanční vědy a statistiky.

Formování principu jediného učení

Mladý K. Engliš byl zprvu zcela ideově pod vlivem svého mistra a učitele – Albína Bráfa.⁶⁵ Přímo ve své odborné práci v některých tématech na A. Bráfa navazoval (např. problematika chudinství). Je možno říci, že v mnohém ohledu dokonce svého mistra i překonával.⁶⁶ Zlomem se podle vlastní výpovědi Karla Engliše stal rok 1913, zhruba rok po skonu A. Bráfa.⁶⁷ Roku 1913 byl K. Engliš postaven před úkol sestavit pro potřeby výuky na brněnské technice učební text z národního hospodářství (litografii).⁶⁸ Engliš kritizuje stav ekonomické vědy.⁶⁹ Engliš nabyl přesvědčení, že nejednotnost pojetí ekonomických pojmů lze odstranit speciální noetikou pro ekonomickou vědu.⁷⁰ Na ní teprve lze budovat systém ekonomické teorie a z něj pak odvozovat odborná doporučení pro řešení palčivých problémů národohospodářské politiky. Spor historie – teorie, který pro sebe A. Bráf vyřešil recepcí názorů C. Mengera (1883),⁷¹ komentuje.⁷² Posouvá Bráfův názor do nové polohy. Uvádí: „*protože je i historie teorií, ovšem kauzální – nešlo o protivu historie a teorie, nýbrž o protivu teorie kauzální a teorie teleologické*“.⁷³ Engliš nahrazuje úlohu rakouské školy teleologickou teorií. Teprve ta umožňuje pochopit a může vysvětlit realitu. Hluboké přesvědčení

⁶⁵ Viz k tomu např. D. Jančík, „*Skládáje štěstí své budoucnosti do rukou Vaší Excellence...*“ O vztahu žáka Karla Engliše k učiteli Albínu Bráfovi, Brno 2009, s. 159–168; J. Krameš, *Profesor Albín Bráf*, passim.

⁶⁶ Vynikl v monografickém zpracování témat. V použití statistiky překonával svého učitele. Karel Engliš zejména statistickou metodou zaujal profesora národního hospodářství, finanční vědy a statistiky na české brněnské technice Jana Kolouška.

⁶⁷ Karel Engliš uvádí, že na technice „*položil a publikoval noetické základy k celé své hospodářské teorii*“. Viz také k tomu např. *Proslov Karla Engliše při přijetí čestného doktorátu Masarykovy univerzity v Brně*. Archiv Národního muzea, f. Karel Engliš, inv. jedn. sign. 525a, s. 1; inv. jedn. sign. 772, s. 2.

⁶⁸ K. Engliš, *Národní hospodářství*, Brno 1913.

⁶⁹ Uvádí: „[...] v této (hospodářské) vědě není jediného pevného pojmu, jedině bezrozporné poučky, ale zato plno rozporů nejen mezi autory, ale zejména mezi naukami o jednotlivých hospodářských zjevech [...]“ K. Engliš, *Soustava národního hospodářství*, Praha 1938, předmluva, s. VIII.

⁷⁰ Vědy se od sebe neliší poznávaným předmětem (tentýž předmět může být předmětem studia různých věd), ale poznávacím hlediskem (tj. jak myslím). Přehled věd tak Karel Engliš doplnil vedle věd kauzálních (přírodní vědy) a normativních (vědy právní) o vědy teleologické (vědy hospodářské). František Weyr debatoval s K. Englišem o formování jednotné ekonomické terminologie. Karel Engliš v debatách s F. Weyrem, uznávaným odborníkem na normativní teorii právní ho přesvědčil o nezbytnosti zvláštní (teleologické) noetiky pro ekonomickou vědu a Weyr Englišovy argumenty uznal.

⁷¹ C. Menger, *Untersuchungen*, passim.

⁷² Podle K. Engliše „*nezpůsobilá metoda* [historická metoda, pozn. aut.] *měla v zápětí, že se na dlouhou dobu zabrzdil vývoj teorie hospodářské a právní, způsobilé vyložit jedno či druhé. [...] historie v hospodářství nemůže objeviti všech vztahů, a proto se stavěla proti historii hospodářské teorie hospodářská (Menger)*“. Viz K. Engliš, *Soustava*, s. 96.

⁷³ Tamtéž.

o nezbytnosti zvláštní ekonomické noetiky a na ní budovaném systému ekonomické teorie, vztahu národohospodářské teorie a národohospodářské politiky se stále prohlubovalo nejen s procesem budováním systému ekonomické teorie během 20. a 30. let 20. století, ale také v konfrontaci teleologické teorie a národohospodářské politiky a s řešením problémů vývoje ekonomiky.

Přechod Karla Engliše na nově založenou Masarykovu univerzitu v Brně se svým kolegou Františkem Weyrem (1879–1951) tvoří další mezník v institucionálním vývoji i teoretickém budování teleologické školy.⁷⁴ Engliš je zde jmenován řádným profesorem národního hospodářství. Masarykova univerzita znamenala současně i uznání teleologické noetiky i teorie odbornou veřejností. Otevřely se možnosti pronikání teleologické noetiky a teorie na ostatní vysoké školy a do dalších institucí. Následně proniká do institucí, které realizují hospodářskou politiku. Engliš řídil v letech 1920 až 1931 střídavě ministerstvo financí a v letech 1934–1939 zastával funkci guvernéra Národní banky československé.⁷⁵

Podle K. Engliše, aby bylo možno ekonomické jevy pochopit a vykládat, je nezbytné ekonomické jevy chápat jako účelové soubory a jako vztahy mezi účelovými soubory. Kauzální teorie (hospodářská historie) a teleologická teorie mají sice stejný empirický reálný předmět, ale různý předmět myšlenkový. Jedna v něm vidí účelový soubor a druhá pouhý existentní zjev. Teleologická teorie o hospodářství jako věda o hospodářském pořádku, kauzálně-ontologickou teorií o hospodářství označujeme jako hospodářské dějiny. Není-li ekonomická realita správně pochopena, nemohou být přijata ani správná doporučení pro opatření hospodářské politiky. Hospodářský jev se nedá vysvětlit pomocí kauzality. Ovšem kauzalita pouze může doplnit teleologickou teorii o prvek vývoje. Historická škola s metodou historickou nemůže ekonomickou realitu pochopit a vysvětlit. Ontologicko-kauzální věda používá sociologickou metodu, a teleologická věda pak teleologickou metodu. Také rakouská škola podle K. Engliše je schopna pochopit a vysvětlit hospodářský pořádek jen zčásti, protože subjekty omezuje pouze na psychofyzické subjekty a nikoli na subjekty logické.⁷⁶ Rakouská škola tak nemůže vytvořit soustavu národního hospodářství. Podle předsta-

⁷⁴ Pěstování ekonomické vědy na technikách bylo považováno „za druhou ligu“ ve srovnání s pěstováním hospodářské vědy na univerzitách.

⁷⁵ Výuka na univerzitě byla suplována. Suplentuuru zajišťovali soukromý docent Masarykovy univerzity Jan Loevenstein (národohospodářská politika a národohospodářská teorie), Vladimír Vybral (finanční věda), profesor statistiky Dobroslav Krejčí (národohospodářská teorie a národohospodářská politika).

⁷⁶ Teleologická teoretická soustava nahrazuje i některé teorie rakouské školy teoriemi teleologické školy. Pro omezený rozsah článku nelze podrobněji problematiku rozebírat. Viz k tomu např. K. Engliš, *Noetická kritika Rakouské nauky o hodnotě*, *Obzor národohospodářský*, XXXVIII, 1933, s. 289–303, 361–378.

vitelů teleologické školy nesprávné použití metod degraduje vědecké poznání. To se projevilo na posudcích a ovlivňovalo postup na pozici soukromého docenta či mimořádného profesora, resp. řádného profesora.

Na Stolicí národního hospodářství na Masarykově univerzitě zastávali pozice výhradně představitelé teleologické školy. Stolicí univerzitní statistiky vedl Dobroslav Krejčí⁷⁷ (1869–1936), finanční vědy a finančního práva byla suplována soukromým docentem Janem Loevensteinem. Od roku 1926 byla vedena J. Loevensteinem (1886–1932)⁷⁸ jako řádným profesorem finanční vědy a finančního práva.

Mimořádným profesorem finanční vědy a finančního práva na Masarykově univerzitě v Brně byl v roce 1938 v konkurenci řady kandidátů jmenován soukromý docent Vladimír Vybral.⁷⁹ Toho vedl cílevědomě k vědecké a pedagogické činnosti Karel Engliš. A to jak na univerzitě, tak na ministerstvu. Viděl v něm svého pokračovatele.⁸⁰ Všichni jmenovaní byli významnými představiteli či stoupenci teleologické teorie. Princip jediného učení narušovala pouze výuka Cyrila Čechráka. Jeho jmenování profesorem národního hospodářství na Masarykově univerzitě bylo výjimkou a důvody nebyly ideové, ale politické a správní.⁸¹

⁷⁷ Dne 12. 4. 1920 byl D. Krejčí jmenován řádným profesorem statistiky na Masarykově univerzitě v Brně s příkazem konat vedle statistiky také přednášky buď z oboru národohospodářské politiky, nebo z oboru československého práva správního. Dobroslav Krejčí se rozhodl pro národohospodářskou politiku (přednáška se nazývala Národní hospodářství a národohospodářská politika). Byl spolufeditelem národohospodářského semináře, vedle ředitelství semináře statistického. Přijal teleologickou teorii.

⁷⁸ Jan Loevenstein zastával v letech 1920–1926 pozici profesora národního hospodářství, finanční vědy a statistiky na Vysoké škole technické v Brně. Přednáší tam do školního roku 1925/1926. Roku 1926 je jmenován profesorem na Masarykově univerzitě a zproštěn pedagogických povinností na české brněnské technice.

⁷⁹ *Venia docendi* bylo uděleno Vladimíru Vybralovi pro obor finanční vědy na Právnické fakultě Masarykovy univerzity v červnu 1937. Podkladem byl spis *Německá teorie státního hospodářství* (1937).

⁸⁰ Karel Engliš se vyjádřil: „*Jak bylo již v referátu o habilitaci dra. Vybrala řečeno, náležel docent Vybral k názorové jednotě, která ovládá naše teoretické výklady o hospodářství soukromém a veřejném. Protože pak je finanční věda jako výklad hospodářství veřejného integrální součástíkou hospodářské vědy vůbec a není možno v jednotlivém úseku býti v rozporu s výklady úseků ostatních, protože to – nehledě k teoretické pravdě – posluchače strašně mate, kladu na to nesmírnou váhu, aby se stal profesorem finanční vědy na naší fakultě docent Dr. Vybral, abychom se společně nejen doplňovali, nýbrž abychom dále spolupracovali na dobudování jednotné velké hospodářské teorie, která potřebuje doplnění zejména ve svém úseku dogmaticko-kritickém. Prosím proto snažně, aby pro profesuru finanční vědy a finančního práva byl navržen docent Dr. Vybral. Podepisuji se s projevem hluboké úcty Dr. Engliš.* Podáno děkanství Právnické fakulty Masarykovy univerzity dne 8. 10. 1937. Viz Archiv Masarykovy univerzity, f. A 1, osobní spis Vybral Vladimír, kart. č. 240, inv. č. 4520.

⁸¹ Dr. Čechrák byl pověřen od studijního roku 1925/1926 suplováním přednášek na Právnické fakultě v Bratislavě a dekretem prezidenta republiky ze 14. 1. 1929 byl jmenován od 1. 2. 1929 mimořádným profesorem národního hospodářství na základě spisu *Hospodářské konjunktury*

Teleologická teorie proniká na vysoké školy, na kterých je preferován princip tolerance, který vládl například na Karlově univerzitě v Praze. Přednáší zde představitelé různých ekonomických škol včetně teleologické teorie. Podobně tomu bylo i na Vysoké škole obchodní v Praze. I zde přednášel M. Horna, stoupenec teleologické školy. Také na české technice v Praze přednášel Alois Král, zástupce teleologické školy apod.

Někde probíhal zápas o představitele škol jako například na Vysoké škole zemědělské v Brně. Místo profesora národního hospodářství, finanční vědy a národohospodářské politiky na nově založené Vysoké škole zemědělské v Brně zastával Emanuel Schindler (1882–1936), žák profesora Albína Bráfa a představitel nejmladší německé historické školy. Po jeho smrti roku 1936 se otevřela otázka obsazení místa profesora národního hospodářství, finanční vědy a národohospodářské politiky. Na obsazení místa byl vypsan konkurs.⁸² Zatím byl suplenturou oboru pověřen profesor národního hospodářství, finanční vědy a statistiky na České vysoké škole technické v Brně František Zeman⁸³ (1881–1957), stoupenec teleologické školy Karla Engliša. Zeman byl pověřen vypracováním zprávy o vědecké kvalifikaci jednotlivých uchazečů. Zeman všem uchazečům⁸⁴ vytýkal užívání sociologické metody, jejíž pomocí podle Zemana nelze

posuzovaného příznivě profesorem V. Mildschuhem. Do té doby bylo národní hospodářství v Bratislavě suplováno soukromými docenty. Byl jmenován řádným profesorem národního hospodářství rozhodnutím prezidenta republiky z 28. 2. 1933. Politické události situaci změnily. Cyril Čechrák byl na Slovensku zproštěn služby 31. 12. 1938. Dne 31. 12. 1938 byl dán bývalý profesor Komenského univerzity v Bratislavě slovenskou vládou k dispozici Praze. Měl být přeložen do Prahy. Jelikož Stolice národního hospodářství byla na Právnické fakultě pražské univerzity obsazena prof. Englišem, byl návrh na jmenování Čechráka profesorem na zdejší škole odvolán, aby byl navržen profesorem na Masarykově univerzitě v Brně. Na dovolenou s čekatelným odešel roku 1940 a do činné služby povolán výnosem ministerstva ze dne 7. 12. 1945 dnem 1. 6. 1945. Dne 24. 6. 1938 byl tedy jmenován řádným profesorem národního hospodářství Masarykovy univerzity v Brně s účinností od 1. ledna 1939. Řádným profesorem Právnické fakulty UK pro obor národního hospodářství byl jmenován roku 1945.

⁸² Kandidáti na jmenování profesorem se mohli registrovat do 31. 3. 1937. Na rektorát bylo zasláno sedm žádostí. Do konkurzu na obsazení místa se přihlásili: PhDr. et JUDr. Kazimír Dobiáš, státní profesor a soukromý docent Českého vysokého učení technického v Praze, JUDr. Antonín Hübner, profesor státní čsl. Akademie v Brně, JUDr. František Novák, právní rada Ředitelství státních lesů a statků v Banské Bystrici, JUDr. Otakar Peterka, magistrátní komisař v Brně, Ing. Dr. techn. Jan Stocký, rada vědeckých ústavů při Národohospodářském ústavu Českého vysokého učení technického v Praze a honorovaný docent tamtéž, Ing. Josef Stránský v Brně, JUDr. František Valina, magistrátní úředník a soukromý docent UK v Praze. František Zeman jako kandidát nepřicházel v úvahu, protože post profesora na české technice v Brně již zastával. Komise však byla o suplenta F. Zemana rozšířena.

⁸³ František Zeman byl pověřen substitučním vedením a suplováním Stolice národního hospodářství na Vysoké škole zemědělské v Brně vždy na jeden rok. Pak bylo pověření vždy opakováno znovu.

⁸⁴ Proforský sbor mezi všemi uchazeči zvolil dva, mezi kterými se rozhodoval, Ing. Dr. techn. Jana Stockého a Dr. Otakara Peterku. Srovnání vědecké produkce a pedagogické praxe hovořilo

ekonomickou realitu pochopit, ani vysvětlit.⁸⁵ Příznivý posudek směřoval k Otakaru Peterkovi,⁸⁶ který již na Vysoké škole zemědělské působil od roku 1939 jako honorovaný docent zemědělské statistiky. Peterka byl žákem profesora D. Krejčího.

V roce 1939 byly české vysoké školy zavřeny. V roce 1946 byl jmenován řádným profesorem národního hospodářství, finanční vědy a národohospodářské politiky Otakar Peterka. V roce 1948 Otakar Peterka nahradil výuku uvedeného oboru výukou marxistické politické ekonomie.

Dalším příkladem šíření teleologické teorie byla konverze Jana Siblíka k teleologické teorii. Jan Siblík se specializoval na obor finanční věda a finanční právo. Součástí byla výuka a pěstování zmíněné finanční vědy, která byla součástí vedle národního hospodářství politické ekonomie. Konverze Jana Siblíka k teleologii souvisí s jeho kvalifikačním růstem od soukromého docenta ke jmenování mimořádným profesorem.⁸⁷

jednoznačně ve prospěch Jana Stockého. Otakar Peterka měl však dvě výhody. Jednak „domácí“ prostředí a jednak podporu F. Zemana v profesorském sboru.

⁸⁵ Profesorský sbor zůžil uchazeče na dva: Ing. Dr. techn. Jana Stockého a Dr. Otakara Peterku. Množství publikací, používání matematiky v ekonomii, ani bohatá praxe Stockému nepomohla. Používaná metoda J. Stockého nemůže podle F. Zemana vést ke správnému pochopení a vysvětlení ekonomické reality. Vítězství Peterky však nebylo jednoznačné. Názor profesorského sboru kolísal.

⁸⁶ Pořadí se několikrát na zasedání profesorského sboru změnilo. Podrobně proces je popsán ve spise M. Vávra, *Vývoj kateder provozně ekonomické fakulty Vysoké školy zemědělské v Praze*, Brno 1969, s. 38–43. Jan Stocký byl navržen na prvním místě na mimořádného profesora a O. Peterka na místě druhém. Nebylo však jasné, zda se po jmenování Jana Stockého mimořádným profesorem skutečně Stocký do Brna přestěhuje, proto profesorský sbor navrhl 21. 6. 1939, aby oba byli jmenování mimořádnými profesory národního hospodářství, finanční vědy a národohospodářské politiky *aeguo loco* (na stejném místě, ve stejném pořadí). Ministerstvo školství a národní osvěty odvolalo jmenování Stockého mimořádným profesorem. Odvolání bylo vzato na vědomí na plenárním zasedání profesorského sboru vysoké školy dne 5. 9. 1939. Dne 8. 11. 1939 byly české vysoké školy uzavřeny. Roku 1946 byl Otakar Peterka jmenován řádným profesorem národního hospodářství, finanční vědy a národohospodářské politiky. Po odchodu profesora Loma se O. Peterka stal vedoucím katedry zemědělské statistiky (součástí byl ústav politické ekonomie, ústav práva a ústav statistiky)

⁸⁷ Jan Siblík byl habilitován pro obor československé právo finanční dne 28. 6. 1933 na Právnické fakultě UK na základě habilitačního spisu *Příspěvky k vyměřovacímu základu veřejných dávek* (1932). Roku 1933 obdržel finanční podporu Rašínova fondu, kterou využil k jednosemestrálnímu studiu na Právnické fakultě pařížské univerzity. Roku 1935 byl Jan Siblík jmenován zkušebním komisařem pro státní zkoušky státovědecké a mohl konat přednášky z oboru finančního práva. Roku 1939 podal Jan Siblík na základě spisu *Oddělené hospodářství a státní dluh* (1939), za který byl odměněn cenou země České, žádost na rozšíření *venia legendi* také na obor finanční vědy. Součástí rozšíření habilitace byl i připojený článek *Nový pokus o emancipaci státního dluhu z centralizovaného státního hospodářství* (1939). Návrh komise však nemohl být ve sboru profesorském z důvodu uzavření českých škol kladně vyřízen.

Podle K. Engliše Jan Siblík přijal určité základní konstrukce teleologické teorie hospodářské, ale zařadil je současně do tradičního výkladu státního hospodářství. Tím vznikla ve spise řada rozporů. Problém spočíval ve způsobu používané metody.⁸⁸

Problém, který řešil Jan Siblík, byl podle K. Engliše teleologickou teorií rozřešen. Pakliže by J. Siblík podle Engliše akceptoval metodu finální, problém by vyřešil. Jan Siblík akceptoval logiku Englišova posudku a prvky teleologické důsledně promyslel do důsledků. Přístup jej přivedl ke stoupencům teleologické teorie. Vedle katedry národního hospodářství i katedra finanční vědy a finančního práva na pražské univerzitě se ocitla pod vlivem teleologické teorie.⁸⁹

Po jmenování mimořádným profesorem vydává Jan Siblík učebnici *Veřejné finance Československa. Stručný přehled finančního zákonodárství* (1947)⁹⁰ a svůj nejvýznamnější spis, monografii, s názvem *Colmova sociologická teorie státního hospodářství*,⁹¹ která kritizuje novější pojetí finanční vědy. V monografii se Jan Siblík hlásí plně ke stoupencům teleologické teorie. Dne 25. května 1948 padl návrh na jmenování J. Siblíka řádným profesorem finanční vědy. Po odchodu prof. Funka do výslužby konal všechny přednášky z finanční vědy, zkoušel u státních zkoušek a u rigoroz.

Druhým profesorem národního hospodářství na pražské univerzitě byl jmenován Cyril Čechrák.⁹² Jako mimořádný profesor zde působil František Valina. Teleologická škola však získala na pražské univerzitě pevnou pozici.

⁸⁸ Karel Engliš v posudku rozlišuje teleologickou teorii a ostatní teorie, které označuje termínem „běžná učení“. Engliš v posudku například uvádí, že jak teleologická teorie, tak i „běžná učení“ dokáží vyřešit „nejen které potřeby dojdou úkoje“, ale problém „do jaké míry dojdou úkoje“, „běžná učení“ nedokáží rozřešit. Teleologická teorie to dokáže teorií zákona „o vyrovnávání relativních užitků mezních“. „To je nutné vědět, abychom věděli v čem spočívá jednota hospodářství jako samostatného celku, odděleného od jiných hospodářských celků, což je nezbytný logický předpoklad pro zodpovězení otázky, co je hospodářství oddělené? To vše bylo před autorovou prací rozřešeno teleologickou teorií, což měl Siblík recipovati“. Engliš pokračuje: „O oddělené hospodářství se jedná, když jednotné hospodářství solidaristické se decentralizuje a jeho jednotlivá potřeba se co do úkoje se činí nezávislou na ostatních v něm [...]“. Archiv Univerzity Karlovy, f. Právnická fakulta, osobní spis Siblík Jan, kart. č. 18, inv. č. 161, 1938–1952.

⁸⁹ Dne 12. 6. 1945 přijal profesorský sbor na své schůzi doporučení pro jmenování Jana Siblíka mimořádným profesorem práva finančního a vědy finanční. Dne 23. 10. 1946 jmenoval prezident republiky soukromého docenta Jana Siblíka mimořádným profesorem finančního práva a finanční vědy na Právnické fakultě Univerzity Karlovy s účinností od 1. 10. 1946.

⁹⁰ Vydáno v Praze roku 1947.

⁹¹ Jedná se o nejvýznamnější Siblíkovu práci po jmenování mimořádným profesorem. Za války sepsal další spis z finanční vědy *Colmova sociologická teorie státního hospodářství*. Siblík obdržel peněžitou podporu Národní rady badatelské. Spis nemohl být publikován za války pro nepříznivou kritiku německé vědy v ní obsaženou.

⁹² Cyril Čechrák sice již Bráfa jako student nezažil, ale studoval u jeho mladších kolegů – profesorů Horáčka a Grubera.

Nalezneme ovšem i opačný případ. Karel Maiwald (1902–1979), pozdější stoupenec učení J. M. Keynesa, studoval na Masarykově univerzitě v Brně v letech 1921–1925 pod vlivem osobností teleologické školy Karla Engliša. Po absolutoriu realizoval studijní cesty v zahraničí.⁹³ Dne 1. července 1929 se na Masarykovu univerzitu vrátil jako asistent profesora Krejčího. Byl pověřen správou seminární knihovny, jejímž ředitelem byl profesor D. Krejčí. Dne 31. prosince 1930 však na pozici rezignuje. Roku 1932 publikuje Karel Maiwald tři články pod názvem *Finální nexus v mechanismu směnného hospodářství* (Sociologická revue, 1932), *Nemožnost teleologického výkladu směny* (Obzor národohospodářský XXXVII, 1932), *K. Engliš: Theorie státního hospodářství* (Naše věda, roč. XIII, 1932, č. 7). Statě jsou kriticky ostře zaměřené proti teleologické teorii a stává se jedním ze stěžejních kritiků metodologie a teorie brněnské školy. Dne 30. května 1938 se konala habilitační přednáška na zkoušku Karla Maiwalda na téma *Mezery teleologické teorie národohospodářské*.⁹⁴ Engliš reagoval asi padesátistránkovou replikou.⁹⁵

Posudky zejména ze strany představitelů neteleologických škol a směrů mají sice ráz polemický, ale na druhé straně tolerují odlišná metodologická a teoretická stanoviska a pojetí. Ze strany představitelů teleologické školy Karla Engliša obsahují posudky představitelů teleologické teorie na představitele jiných ekonomických škol závěry s poukazy na používání nevhodných metod. Naznačují sníženou odbornou úroveň předkládaných spisů. Podle představitelů teleologické teorie přístup představitelů jiných ekonomických škol neumožňuje pochopit a vysvětlit ekonomickou realitu. Taková hodnocení omezovala možnosti představitelů jiných ekonomických škol obsazovat místa na vysokých školách.

Závěr

Generace ekonomů včetně Albína Bráfa a jeho žáků byla na konci 19. století a v první polovině 20. století postavena před problém, zda metoda shromažďování faktů a zpracovávání dílčích problémů, která směřovala do monografických zpracování, dokáže vyústit v generalizaci, v syntézu, do soustavy ekonomické teorie. Řada českých ekonomů včetně A. Bráfa pociťovala obavu, zda metodologický přístup představitelů (mladší) německé historické školy umožní vybudování základů teorie národního hospodářství. Otevřel se „spor historie a teorie“.

⁹³ Po studiu obdržel stipendia od nadace Laura Spelman Rockefeller Memorial na studijní cestu na univerzity v USA (1925), na London School of Economics and Political Science (VB), univerzitu v Berlíně, Frankfurtu nad Mohanem a v Ženevě (1926–1928). Absolvoval prezenční službu roku 1928.

⁹⁴ *Mezery teleologické teorie národního hospodářství* (1938), článek uveřejněný ve Sborníku věd právních a státních.

⁹⁵ K. Engliš, *Maiwaldovy mezery teleologické teorie národního hospodářství*, Sborník věd právních a státních XLVII/1947, s. 5–51.

Albín Bráf pod vlivem Mengerova spisu (1883) pak řeší problém syntézou německé historické školy a rakouské školy. Žákům Bráfův přístup nevyhovuje. Bráfovo učení pokládají za zastaralé, byť stále inspirující. Zejména K. Engliš jej vnímá jako krizi ekonomické vědy spočívající zejména v nejednotném pojetí i základních ekonomických kategoriích. Obracel se mimo jiné k pátrání po odpovědi na otázky fungování ekonomického systému po první světové válce. Zaměřovaly se na problematiku peněžní teorie a peněžní politiky a na otázky vztahu ekonomické vědy k ekonomické realitě včetně otázek vztahu národohospodářské teorie a národohospodářské politiky, problematiku metodologie a metod a formování systému ekonomické teorie.

Místa na vysokých školách zaujali žáci Albína Bráfa. Až na Karla Engliše žáci A. Bráfa při řešení další perspektivy ekonomické vědy se uchýlovali k recepci učení zahraničních ekonomických autorit a to různých škol a směrů.

Josef Gruber (+1925) a Cyril Horáček (+1933) jsou pokračovateli učení A. Bráfa na pražské univerzitě. Nejvíce je v literatuře spojována ekonomická věda na pražské univerzitě s osobností Vilibalda Mildschuha, který zde působil do roku 1939. Mildschuh byl nejvýznamnějším českým představitelem neoklasické ekonomie. Valina byl jeho žákem. Emanuel Schindler je představitelem nejmladší německé historické školy a působí do roku 1936 na Vysoké škole zemědělské v Brně. Cyril Čechrák, představitel institucionalismu v českém ekonomickém myšlení, vystřídal postupně řadu vysokých škol. Jako soukromý docent působil na pražské univerzitě a na Vysoké škole ekonomické v Praze, pak byl jmenován profesorem na bratislavské univerzitě (1929–1938) odkud přešel na Masarykovu univerzitu v Brně a od roku 1946 se opět vrátil jako profesor národního hospodářství na pražskou univerzitu. Profilující osobností Vysoké školy obchodní v Praze byl Josef Macek. Známý propagátor a stoupenec Keynesova učení. Na Vysoké škole obchodní působili i další významní ekonomové, jenž recipovali Keynesovo učení. Dynamickou ekonomickou školou, která se šíří z brněnské české techniky na Masarykovu univerzitu v Brně, Vysokou školu zemědělskou v Brně a dále i na pražskou univerzitu a na další vysoké školy, je teleologická škola Karla Engliše.

Zastoupení ekonomických škol a směrů je na vysokých školách v českých zemích mezi válkami velmi pestré. Je zastoupeno nejmladší německou historickou školou, neoklasickou ekonomikou, institucionalismem, recepcí Keynesova učení a teleologickou teorií. Ve vývoji v něm sílí dvě tendence. Svoje pozice na jednotlivých vysokých školách především posiluje teleologická škola Karla Engliše. Na některých má dokonce postavení jediného učení (Masarykova univerzitě v Brně a další brněnské vysoké školy), na pražské univerzitě se stává dominantní a má své zastoupení i na dalších vysokých školách (Vysoká škola obchodní v Praze, česká pražská technika). Teleologická teorie se stává ideovým východiskem hospodářské politiky národní banky, ministerstva financí a dalších institucí. Druhou tendencí je posilování vlivu učení

J. M. Keynes, které však zůstává spíše v opozici proti teleologické teorii a více se začíná v hospodářské politice prosazovat až po druhé světové válce.

V uvedených tendencích lze spatřovat jisté prvky neobvyklosti vývoje českého ekonomického myšlení. Vývoj ekonomického myšlení jakoby „šel“ proti proudu ekonomického myšlení, který se prosazoval ve světě. Teleologická teorie navazuje na řadu rysů neoklasické tradice (které jsou předmětem nesmlouvavé kritiky ze strany Keynesova učení) a na představu samoregulace ekonomiky. Tato skutečnost je dále posilována tím, že představitelé teleologické teorie jsou natolik hluboce přesvědčeni o správnosti svého učení, že preferují na vysokých školách představitele svého učení na úkor jiných. I v případech, ve kterých například svědčí kritéria pro představitele učení jiného (např. publikační činnost apod.). Jindy je ovšem postavení teleologické teorie posíleno například konverzí k teleologické teorii. Výsledkem je, že teleologická teorie získává pozice na vysokých školách i jinde.

Vývoj a střetávání obou tendencí je násilně přerušeno událostmi roku 1948. Uvedený vývoj ekonomického myšlení byl přerušeno.

Přílohy

Tab. 1: Přehled vyučujících na stolicích politické ekonomie (národního hospodářství) na Karlově univerzitě s českou řečí přednášecí od jejího založení 1882 do roku 1939

Osobnosti	Doba působení v instituci
JUDr. Albín Bráf	1877–1909, 1912
JUDr. Josef Kaizl	1879–1898
JUDr. Horáček Cyril	1879–1933
JUDr. Gruber Josef	1898–1925
JUDr. Koudela Jan	1901–1921
JUDr. Mildschuh Vilibald	1910–1939
JUDr. Schindler Emanuel	1916–1919
JUDr. Antonín Basch	1923–1939
JUDr. Cyril Čechrák	1927–1930; po roce 1945
JUDr. Jaroslav Janovský	1933–1938
prof. Virlogeux Maurice Professeur d'économie politique á l'Institut Français, hostující profesor	
JUDr. František Valina	1933–1939; po roce 1945
JUDr. Jan Maria Novotný	1934–1939
JUDr. Jaroslav Preiss	1933–1939
JUDr. Jan Fröhlich	1934–1939
JUDr. Karel Maiwald	1938–1949?
JUDr. Karel Engliš	1926–1928; 1939, po roce 1945
JUDr. Karel Webr	1938–1939

Pramen: Seznam je sestaven podle seznamů přednášek na Karlově univerzitě. Uloženo v Archivu UK Praha. Údaje za jménem uvádějí dobu působení na stoličce politické ekonomie. V seznamu chybí profesori Josef Drachovský a Vilém Funk, kteří zajišťovali výuku finanční vědy.

Tab. 2: Přehled vyučujících národního hospodářství na Vysoké škole technické v Praze (od roku 1870 České vysoké škole technické v Praze) do roku 1939

Jméno	Doba působení v instituci
JUDr. Jonák Eberhard Antonín, suplent mimořádné profesury pro národní hospodářství a průmyslovou a obchodní statistiku	1865–1879
JUDr. Bráf Albín, honorovaný docent pro národní hospodářství a průmyslovou a obchodní statistiku	1877–1882
JUDr. Kaizl Josef, honorovaný docent pro národní hospodářství a průmyslovou a obchodní statistiku	1882–1891 (1898)
JUDr. Fiedler František, honorovaný docent, řádný profesor ad personam věd právních a státních	1891–1907
JUDr. Gruber Josef, řádný profesor ad personam věd právních a státních	1901 (1907) – 1912
JUDr. Koloušek Jan, řádný profesor národního hospodářství	1912–1921
JUDr. Hodáč František, řádný profesor národního hospodářství, politiky národohospodářské a finanční vědy	1921–1939

Pramen: Sestaveno podle programů přednášek Vysoké škole technické v Praze a České vysoké škole technické v Praze v letech 1900–1939. Programy přednášek jsou uloženy v Archivu ČVUT v Praze. Sestaveno také podle osobních spisů jednotlivých osobností, které jsou uloženy v Archivu UK v Praze.

Tab. 3: Přehled vyučujících národního hospodářství na České vysoké škole technické v Brně do roku 1939

Osobnost	Působení
JUDr. Josef Boubela, honorovaný docent národního hospodářství	1899–1901
JUDr. Jan Koloušek, řádný profesor národního hospodářství, finanční vědy a statistiky	1901–1911
JUDr. Karel Engliš, soukromý docent, řádný profesor národního hospodářství, finanční vědy a statistiky	1911–1920
JUDr. Jan Loevenstein, řádný profesor národního hospodářství, finanční vědy a statistiky	1920–1926
JUDr. František Zeman, řádný profesor národního hospodářství, finanční vědy a statistiky	1926–1939

Pramen: Sestaveno z programů přednášek České vysoké školy technické v Brně pro jednotlivé školní roky 1899 až 1939. Archiv Českého vysokého učení technického v Brně.

Poznámka: Po válce na technice působil JUDr. Josef Grňa, řádný profesor národního hospodářství, finanční vědy a statistiky.

Tab. 4: Přehled osobností výuky národního hospodářství na Masarykově univerzitě v Brně od roku 1919 do roku 1939

Osobnost	Působení v instituci
Engliš Karel (1880–1961), řádný profesor národního hospodářství	1919–1939
Vybral Vladimír (1902–1980), suplent, soukromý docent, profesor finanční vědy a finančního práva	1934–1937
Krejčí Dobroslav (1869–1936), profesor statistiky	1921–1936
Loevenstein Jan (1886–1932), soukromý docent, profesor finanční vědy	1920–1932

Zeman František, suplent (1881–1957), profesor české vysoké školy technické v Brně	1926–1938
Chytil Václav (1907–1980), profesor pro obor národohospodářské teorie, národohospodářské politiky a hospodářské statistiky	1939, 1945–1949

Pramen: Údaje převzaty ze Seznamů přednášek, které jsou uloženy v Archivu MU v Brně.

Czech economic thought at universities in the Czech lands in the interwar period and shortly after the war

The article deals with Czech economic thought from the point of view of its development in individual centers of its cultivation. The centers consisted mainly of universities. The article is based on available archival materials of individual universities, particularly from the interwar period. Different types of universities, together with the effects of economic thought in the world, brought certain special features to the development of Czech economic thought.

The students of Albin Bráf in the Czechoslovak Republic between the two world wars considered the work of their master A. Bráf to explore economic reality after the end of the world war as obsolete and inclined to the reception of the teachings of foreign authorities. Karel Engliš even perceived the situation in the science as a crisis. He responded to this by forming of special noetics and on it based the teleological theory for national economy. Two principles came in the development of the Czech economic thought at universities in the Czech lands. The principle of toleration of growing and teaching of economic science (e.g. at the University of Prague, the University of Business in Prague, etc.) and enforcing of teleological theory on the other hand as a unique representative of economic science (e.g. at the Masaryk University, Brno, at the Technical University of Brno or the University of Agriculture in Brno since 1936). The development of Czech economic thought crystalized into two tendencies which dominated the others. Influence of the teleologic theory and reception of Keynes' doctrine. It was a certain particularity that the teleological theory was breaking through as official doctrine even though it followed characteristics of neoclassical tradition (criticized by J. M. Keynes) and the reception of Keynes's doctrine was standing as if in opposition.

Chemická továrna v Hrušově a její dopady na životní prostředí (1851–1989)¹

Jan Gromnica

The chemical plant of Hrušov and its environmental impact (1851–1989)

This article tries to outline in chronological order the development of the relationship between the Hrušov chemical plant and the surrounding natural environment which was undoubtedly affected. Firstly, the greatest attention is paid to the emission of pollutants into the atmosphere, both because of well-preserved archival sources and partly because the emission burden presented a long-lasting problem that persisted despite changes in production technology and sociopolitical transformations. Secondly, the paper focuses on the issue of wastewater and solid waste disposal from production in slag heaps. The article is meant to be a probe into specific cases showing that the relationship to ecology was accompanied by a series of negotiations (often in the form of court cases), neighbourhood complaints, and last but not least, legislative pressure from above, anchored in the laws adopted after World War II, trying to defend public interest and public health. My research covers the development up to 1989, which is rather a symbolic date, not the end of the issues outlined in the text.

Keywords: ecology; emission; chemical industry; contamination; Ostrava-Hrušov; environmental pollution

Contact: Mgr. Jan Gromnica, Filozofická fakulta, Ostravská univerzita, Reální 5, 701 03 Ostrava, Česká republika; gromnica2@seznam.cz

¹ Tato studie vznikla v rámci řešení projektu SGS01/FF/2019 s názvem *Ekonomické a sociální dějiny vybraných lokalit Moravy a Slezska v 18. až 20. století II*, řešeném na Filozofické fakultě Ostravské univerzity.

Úvod

Následující studie se snaží zachytit vztah chemické továrny v Hrušově k životnímu prostředí od jejího vzniku v polovině 19. století do roku 1989. Továrna vznikla jako první svého druhu v Rakousku a jejím hlavním produktem byla v počátcích soda, jež se původně vyráběla podle Leblancova postupu. Samotná chemická výroba, která se zde postupem času rozšiřovala, intenzifikovala a měnila, přinesla pochopitelně řadu vedlejších jevů, které nezůstaly bez povšimnutí současníků. Vývoj tohoto vztahu vykazuje jisté paralely s jinými případy a zároveň ukazuje, jaké měly zúčastněné strany možnosti vyjednávání. Ukazují se zde jisté konstanty, např. individuální podnikatelský zájem a vůči němu stojící zájem veřejnosti nebo lhostejnost a nezúčastněnost vedoucích pracovníků továrny k poškozeným. Deklarovaná snaha zlepšit ekologické poměry podniku, která vedla k některým dílčím opatřením, se objevuje až po druhé světové válce a to z několika důvodů:

1) Před rokem 1945 jsem u tohoto konkrétního podniku nezaznamenal preventivní snahu o šetrnost k životnímu prostředí jako takovému, protože do té doby nebyl podobný ohled obvyklý. Pokud budeme uvažovat průřezově v čase, hledělo se nanejvýš na pracovní a hygienické podmínky zaměstnanců (výška komínů, osázení haldy dřevinami ve 30. letech), druhotně na komfort bydlení (umístění a dispozice dělnické kolonie, pásy zeleně snižující prašnost, zahrádky) a zotavování (sport a jiné volnočasové aktivity). Komplexní dopady na podzemní vody, řeky, ovzduší, půdu apod. nebyly na pořadu dne – náprava se zjednávala jen tehdy, pokud se našel konkrétní poškozený a nebál se se svými požadavky vystoupit. Existující ochrana přírody měla za staré monarchie i v první republice podobu individuální iniciativy v rovině lesního hospodářství, obor pro zvěř a přírodních rezervací. Ještě neexistoval myšlenkový, natož politický proud, který by měl za cíl systematicky ulehčovat životnímu prostředí.

2) Vládnoucí garnitura nemohla po opuštění stalinské „železné koncepce“ hospodářství ignorovat hlas veřejného mínění, jehož vliv v 60. letech zesílil. V období normalizace byl režim ochoten diskutovat o otázkách ochrany životního prostředí, neboť se dotýkaly všech a téma ekologie sejevilo apolitickým, a proto nepředstavovalo nebezpečí ohrožení marxistické ideologie. V 70. letech z toho důvodu mohla vzniknout ekologická hnutí jako např. TIS – Poznej a chraň, Brontosaurus či Český svaz ochránců přírody, která byla státem povolena a tolerována.²

3) Totalitní stát (vlastníci fakticky všechny výrobní prostředky) měl účinné a přímé nástroje, jak regulovat výrobu a rozhodovat o jejím rozmístění, o investicích do technologií apod.

² M. Vaněk, *Nedalo se tedy dýchat*, Praha 1996, s. 32–33.

4) Vývoj v poválečném světě, jdoucí obecně směrem narůstající průmyslové výroby, ukazoval člověku stále zřetelněji, že růst blahobytu a uspokojování konzumu se neodehrává bez vedlejších efektů a dopadů na životní prostor.

Historikové a badatelé z anglosaského a do jisté míry i německojazyčného prostředí se už v 60. a 70. letech 20. století začali dotýkat ve svých člancích a studiích tematiky ekologie (Lynn White Junior, Wolfgang Zorn, Hans Mottek, Michael Laschke, Ilja Mieck a další).³ Stále viditelnější znečištění životního prostředí začalo mít vliv na prognózy týkajícího se hospodářského růstu, Římský klub vydal v roce 1972 hojně diskutovanou studii *Meze růstu*, která měla velký dopad na odbornou i širší veřejnost po celém světě. Zájem o dějiny životního prostředí projevili proto souběžně též historikové. Americký profesor Roderick Nash zavedl spolu s dalšími kolegy jako první na jaře roku 1970 na půdě University of California v Santa Barbaře kurz amerických environmentálních dějin.⁴ Tím byl položen základ konceptu Environmental Studies, čili Umweltgeschichte. Následovali další američtí historikové jako Donald Worster, Joseph M. Petulla a Samuel P. Hays a po nich angličtí kolegové, kteří se zabývali aspekty ekologie v dějinách. Debaty o oborovém vymezení, metodách a předmětu bádání tohoto nového směru, které se záhy rozhořely v anglofonním prostředí, vytvořily základ pro výzkum životního prostředí v německy mluvících zemích.⁵ V 80. letech 20. století se začali zabírat tematikou ekologie další badatelé, včetně zemí východního bloku.⁶

Jedním ze základních dokumentů mezinárodního práva, který přisuzuje člověku nárok na zdravé životní prostředí, je Deklarace Konference OSN o životním prostředí, známá jako Stockholmská deklarace. Byla přijata 16. června 1972, ovšem ne všechny členské státy OSN se k ní hlásily nebo na ni reagovaly. Sovětský svaz se svými satelity zaujal negativní stanovisko a akci bojkotoval.⁷ Československo, které ještě o rok dříve v květnu 1971 hostilo v Praze a Ostravě konferenci Evropské hospodářské

³ R. Henneking, *Chemische Industrie und Umwelt. Konflikte um Umweltbelastungen durch die chemische Industrie am Beispiel der schwerchemischen, Farben- und Düngemittelindustrie der Rheinprovinz (ca. 1800–1914)*, Stuttgart 1994, s. 11 a 12.

⁴ H. Braun, *Von der Technik- zur Umweltgeschichte*, in: G. Schult (Hg.), *Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. Arbeitsgebiete – Probleme – Perspektiven*, Stuttgart 2004, s. 383.

⁵ Tamtéž, s. 383 a 384.

⁶ Důkazem zájmů českých historiků budiž: J. Purš (ed.), *Historická ekologie*, Praha 1988; M. Myška, *Průmyslová revoluce a proměny životního prostředí v ostravské aglomeraci*, Časopis slezského muzea, série B, č. 38, 1989, s. 241–261; J. Paclík (ed.), *Dějiny závodů a životní prostředí. Výběr materiálů z kolokvia uspořádaného dne 26. dubna 1983 na Pedagogické fakultě v Ostravě*, Ostrava 1984.

⁷ U. N. *Panel on Stockholm Conference Boycotted*, New York Times, 7. 3. 1972, s. 12

komise OSN, zaměřenou na problémy spojené s životním prostředím,⁸ se konference nezúčastnilo a prostřednictvím své politické reprezentace se k Stockholmské deklaraci vůbec nevyjadřovalo.⁹

Špatné poměry byly dřív – v historiografii rovněž – nahlíženy ze sociální perspektivy (zdraví dělníků, bezpečnostně-technické podmínky práce, poškozování zdraví a protipatření státu), ale znečišťování vody, vzduchu, vymírání rostlin a zvířat, omezení a otravy nezúčastněných lidí v důsledku průmyslových emisí se v podstatě až do 70. a 80. let minulého století nijak systematicky neřešily. Právo na čistý vzduch a vodu, které postulovali již dřívější učenci, vzalo s příchodem industrializace a jejím rozvojem na dlouhou dobu za své.

Definitivní posun v ideové rovině nastává v západním světě až v druhé polovině 80. let 20. století, kdy se součástí etiky podnikání stává postupně myšlenka udržitelného rozvoje spojovaná obvykle s činností komise pod vedením norské premiérky a předsedkyně Světové komise pro životní prostředí a rozvoj (WCED) Gro Harlem Brundtlandové,¹⁰ která shrnula své poznatky do zprávy nazvané Naše společná budoucnost (Our Common Future).¹¹ Koncept udržitelného rozvoje v sobě obsahuje hledání optimálního kompromisního řešení mezi ekonomickými, sociálními a environmentálními požadavky lidstva a jako takový se postupem času adaptoval do firemní kultury mnoha západních společností.

Problematika nakládání s odpady a emisí škodlivých látek provází chemický průmysl od samého počátku. Historické zkušenosti s výrobou kyseliny sírové komorovým způsobem a výrobou sody podle Leblanca v Anglii a Belgii se neobešly bez vedlejších účinků na životní prostředí, jejichž podoba je podchycena v literatuře a dobovém tisku. Taktéž četné a historicky dobře zdokumentované příklady z Porýní ukazují, že těžký anorganický průmysl při svém vzniku zatěžoval přilehlé okolí různými škodlivinami. Konkrétně se jednalo o nitrózní plyny, které vycházely z olověných komor při výrobě kyseliny sírové, likvidovaly vegetaci, a které museli lučební dělníci i lidé ze sousedství dýchat. Vedle nitrózních plynů škodila ještě kyselina siřičitá, jejíž plyny mohly v širším okolí napáchat škody na vegetaci, domech a jiných budovách, kde zapříčinily korozi

⁸ I. Borowy, *The 1971 Prague Conference on Problems Related to Environment—A Forgotten Contribution to International Environmentalism*. Dostupné z: <http://www.environmentandsociety.org/arcadia/1971-prague-conference-problems-related-environment-forgotten-contribution-international>; *Rudé právo*, 51, 8. 5. 1971, č. 108, s. 2; Tamtéž, 51, 11. 5. 1971, č. 110, s. 2; M. Vaněk, *Nedalo se tadý dýchat*, s. 29.

⁹ M. Možná, *Proměny přístupu k ochraně životního prostředí na konferencích OSN z pohledu mezinárodního práva*, diplomová práce, Univerzita Karlova, Právnická fakulta, Praha 2014, s. 55.

¹⁰ B. Mees, *Changing approaches to business ethics*, in: J. F. Wilson – S. Toms – A. de Jong (ed.), *The Routledge Companion to Business History*, New York 2017, s. 378.

¹¹ J. R. DesJardins – J. J. McCall, *Contemporary Issues in Business Ethics*, Stamford 2014, s. 366.

kovových části či zabarvovaly omítku a nátěry. Kyselina siřičitá mohla ucházet netěsnostmi ve věžích či komorách, ale taky unikat při odtahování horkých kyzových výpražků z pecí. Dělníci poznali účinky této kyseliny na vlastním těle, a proto namnoze museli pracovat s rouškou (houbou) zakrývající ústa a nos. K omezení vlivu siřičitých plynů mělo dojít stavbou velmi vysokých komínů, které by tento plyn vypustily do širšího okolí a během spádu mělo dojít k jeho rozředění. Do praxe se toto řešení masově nezavedlo, neboť už tehdejší odborníci věděli, že by tento způsob fungoval jen za určitých atmosférických podmínek a že by např. při zvláště vlhkém počasí zůstávaly plyny pohromadě a napáchaly by více škod.¹²

Při zahájení stavby továrny v Hrušově se proti ní nikdo ze sousedů nepostavil. Ve stavebním povolení uděleném okresním hejtmánstvím 24. dubna 1851 stojí, že nikdo ze sousedních majitelů pozemků nemá po stránce správní a technické vůči stavbě námitek.¹³ Přestože tehdejší odborná veřejnost v Rakousku musela znát neblahé účinky sodových továren podle Leblanca, zdá se, že nikoho ze zúčastněných nenapadlo vnést do debaty otázku možného škodlivého působení továrny na okolí. Není obtížné si domyslet, že prostý venkovan žijící v předindustriálním Hrušově měl jistě jen mlhavé představy o poměrech v sodovém průmyslu (vyskytující se do té doby prakticky jen na západ od českých zemí) a též omezené možnosti, jak se dostat k příslušné literatuře a relevantním informacím vůbec. Nabízí se zde také úvaha, do jaké míry by byl takový obyčejný rolník ochoten vystoupit veřejně proti chystanému podnikatelskému záměru, a uplatnit tak fakticky svá (teprve před pár lety nabytá) občanská práva, i kdyby o příslušných rizicích a vedlejších účincích byl býval věděl. Překvapivé je, že ani z Wilczkova velkostatku, vedeném zajisté dobře informovanými lidmi, se žádný hlas odporu neozval.

Historik Jiří Palát po mém soudu správně vyvozuje, že tytéž ekologické problémy, které v druhé polovině 19. století provázely sodárenský průmysl v Británii a v dalších západoevropských zemích, se projevily podobným způsobem v Hrušově a jeho okolí. Jednalo se v prvé řadě o znečišťování vzduchu vývinou kyselých plynů a s tím související poškozování vegetace a úrody. Hrušovská chemická továrna byla znečišťováním ovzduší doslova proslulá. Ne nadarmo ji jakou „rudou a kouřící fabriku“ připomínal už Petr Bezruč ve své básni *Vrbice*.¹⁴

¹² R. Henneking, *Chemische Industrie*, s. 42 a 43.

¹³ AMO, fond (dále f.) Drapalova sbírka, kart. č. 32. Ze zúčastněných to byla C. k. priv. Severní dráha, majitelé přilehlých pozemků z Hrušova a Správa statků Polská Ostrava.

¹⁴ P. Bezruč, *Slezské písně*, Ostrava 1963, s. 67 a [179] (v doslovu).

Obr. 1. Továrna na sodu v Hrušově (1908)

Zdroj: Archiv autora

Exhalace kouře a plynů

Karl Hochstetter, mladší ze dvou zakladatelů podniku, který měl jakožto chemik léta na starosti jeho technické vedení, počítal při spuštění První rakouské továrny na sodu s jímáním chlorovodíku do turil, k čemuž jej přivedla nejspíš úvaha nad hospodárností, neboť se získaná kyselina chlorovodíková mohla dále zpeněžit. I když nešlo o zcela dokonalé řešení, předešlo se tak nejfrapantnějším projevům ekologické zátěže vůči přilehlému okolí a vegetaci. V případě nedodržení technologického postupu či nena-dále poruchy však určitě docházelo k úniku tohoto plynu. Už pro srpen 1854 máme doloženo, že byla představiteli města Moravská Ostrava svolána komise, která měla posoudit škody na úrodě obilí rolníka Keltičky způsobené sodovou továrnou.¹⁵ Opo-ru v zákoně mohl poškozený člověk hledat v ustanovení § 364 občanského zákoníku (ABGB), který říkal, že majitel pozemku může zakázat činnost sousedovi, z jehož pozemku vycházejí účinky odpadních vod, kouře, plynu, tepla, zápachu, hluku, otřesů apod.,

¹⁵ AMO, f. Drapalova sbírka, kart. č. 32. Nevíme, k jakému závěru komise došla, ani kdo v ní přesně byl.

pokud překračuje míru v místě obvyklou. Pokud ovšem bylo původcem újmy zařízení důlní nebo zařízení na sousedním pozemku úředně schválené (což byl případ hrušovské chemičky), pak měl poškozený toliko nárok vymáhat u soudu náhradu.¹⁶

Plynný chlorovodík díky vzdušné vlhkosti kondenzoval v hadovitém systému na kyselinu chlorovodíkovou, která byla při následné výrobě chloru (pro chlorové vápno) oxidována pyroluzitem (přírodním oxidem mangančitým). Při tom vznikaly matečné louhy obsahující dvojmocný mangan, představující nežádoucí odpad.¹⁷

Pro 60. a 70. léta 19. století jsem nenašel žádných zmínek o sousedských sporech nebo soudních přích. Proto až k srpnu 1881 se datuje pravděpodobně nejstarší dochovaná žádost o náhradu škody, kterou podal správce hrušovského dvora patřícího k Wilczkovu velkostatku, Wawreczka. Na poli na jihovýchod od továrny bylo v blízkosti poplužního dvora Liščina vyseto 2,5 jitra ječmene, který vykazoval menší výnos nežli na jiných místech. Wawreczka sepsal právnímu oddělení Wilczkova velkostatku zprávu, ve které uvedl coby příčinu kouř a kyselý výpar z blízké továrny na sodu. K uznání škody byl vyzván majitel továrny Franz Miller, který popřel jakoukoliv souvislost mezi továrnou a škodou na úrodě.¹⁸ Dal však na místo vyslat odhadce a člena obecní rady Františka Hurníka, který konstatoval, že minimálně jedna čtvrtina ječmene je skutečně poškozena, ježto zrna nebyla správně vyvinutá a nemohla být semleta.

O další vývoji v záležitosti náhrad za úrodu nás informují protokoly z roku 1888. Vedení Wilczkova velkostatku se opět domáhalo kompenzace, tentokrát za zničený ječmen a pšenici zaseté v místech bývalých rybníků Olšiny a Záhumník v Hrušově. Představitelé továrny, Ing. Opl a Gumpert, odpověděli na předchozí vyjádření znlaců stručně v tom smyslu, že za škody na ječmeni v Olšinách může špatná půda a že na klasech pšenice v Záhumníku se nepodařilo prokázat zčernání v důsledku kouře, a tudíž že za snížený výnos mohou jiné atmosférické vlivy.¹⁹ Johann hrabě Wilczek se proto 7. srpna 1888 domáhal nápravy u okresního soudu v Bohumíně. V podání uvedl, že na polnostech v okolí továrny v Hrušově zaznamenal škody na 40 jitrech ovsu, který je vlivem zplodin chlorovodíku, síry a oxidu siřičitého téměř zcela znehodnocený. Soudní stání se odbývalo již 29. srpna téhož roku v Bohumíně. Soud přikl Wilczkovi nárok na odškodnění ve výši 1071 zlatých, s čímž továrník Dr. Heinrich Miller ani jeho

¹⁶ Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch JGS Nr. 946/1811, § 364 a 364a.

¹⁷ J. Herynk, *Vznik a vývoj chemického závodu v Hrušově v letech 1851 až 1945*, in: Příspěvky k historii československého chemického průmyslu IV, Praha 1977, s. 10.

¹⁸ ZAO, f. Velkostatek Slezská Ostrava (dále VSO), kart. č. 15, inv. č. 57, sign. 458. V listině doslova stojí „*wie gewöhnlich eine Schadenszufügung negierte*“. Jak si povšiml již J. Palát, značí to, že k podobné situaci muselo dojít už předtím. J. Palát, *Problémy životního prostředí v okolí chemických továren za průmyslové revoluce na příkladu závodu v Hrušově a Vratimově (1851–1912)*, Těšínsko. Vlastivědný časopis, 47, 2004, č. 2, s. 8.

¹⁹ ZAO, f. VSO, kart. č. 15, inv. č. 57, sign. 465.

právní zástupce nesouhlasili a odvolali se k vyšší instanci. Jak se celý spor dále vyvíjel, není bohužel známo.²⁰

Situace se opakovala i v dalších letech. Roku 1902 se snažila správa Wilczkova velkostatku domoci na továrně na sodu odškodnění za poškozené kulturní plodiny. Jelikož se k tomu vedení továrny nemělo, povolali zástupci velkostatku soudního odhadce Kolowrata z Hrušova, který vyčíslil škody na 1 249 K. První rakouská továrna na sodu byla o věci vyrozuměna, ale zdráhala se zaplatit celou částku – nabídla toliko 300 K. S tím se druhá strana nespokojila a znovu požádala o uhrazení plné částky, načež obdržela od továrny zprávu, že dostane 500 K jako vyrovnání. K tomu byl ještě přiložen dopis psaný urážlivým tónem, na který představitelé inspektorátu Wilckových statků nereagovali a po čase zaslali továrně fakturu na plnou sumu 1 249 K. Tu ovšem protistrana zcela ignorovala a zaslala 29. ledna 1903 dopis, ve kterém nabízela výměnou za stvrzenku již zmíněných 500 K. Úředníkům inspektorátu Wilckových statků už docházela trpělivost, ovšem z vyšších míst jim bylo nařízeno jednat i nadále slušně. Ctihodné První rakouské továrně na sodu odvětili, že inspektorát není oprávněn promíjet zbytek sumy a že trvají na jejím uhrazení. Nevíme, jakým směrem se vymáhání peněžitého obnosu ubíralo a zdali bylo nakonec předáno do režie právního oddělení velkostatku, ovšem poodkrývá nám způsoby a manýry, za jakých zúčastněné strany vyjednávaly.²¹

Spory o náhradu škod s jinými majiteli přilehlých nemovitostí vyvrcholily ve 20. letech v právní bitvě, která byla sledována v tisku a byla shrnuta vrchním soudním radou v Moravské Ostravě JUDr. Janem Valečkem do útlé publikace nazvané *Hrušovský chemický proces*.²² Jak sám autor poznamenává v úvodu, byl spor o náhradu škod způsobených exhalacemi z chemické továrny neobvyklý jednak počtem žalobců, jdoucím do stovek, dále vědeckým sporem mezi soudními znalci a také svým rozsahem a hospodářským významem. Celý spor, jemuž předcházely dřívější žaloby, byl odstartován kolektivní žalobou rolníků a majitelů nemovitostí z Hrušova, Muglina, Heřmanic, Vrbice a Koblova v roce 1921.²³ Žalobci požadovali náhrady za zničené stromy, keře, obilí a škody na stavebních objektech. O škodách v zahradách referovalo mnoho svědků, kteří shodně vypovídali, že zafoukal-li vítr kouř z továrny na některé místo, bylo možno pozorovat jeho škodlivé účinky. Stromům na jaře např. zežloutly květy a opadaly, přičemž pak nenesly žádné ovoce, nebo v malém množství a zakrněly.²⁴ Na obilí se tovární exhalace projevovaly jeho slabým zakořeněním, lístky

²⁰ J. Palát, *Problémy*, s. 9.

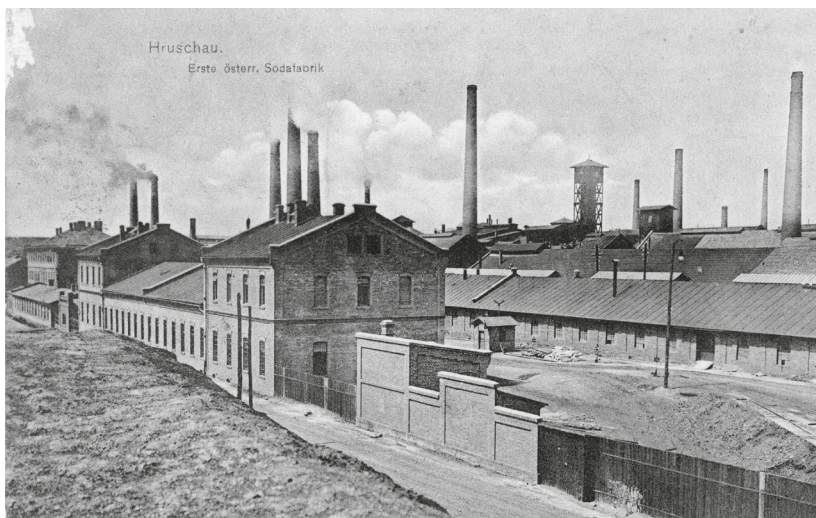
²¹ ZAO, f. VSO, kart. č. 15, inv. č. 57, sign. 463, strojopisy datované k 11. 8. 1902 a 5. 2. 1903.

²² J. Valeček, *Hrušovský chemický proces*, Praha 1926.

²³ Agenda k této žalobě se dochovala: viz AMO, f. Okresní soud (dále OS) Slezská Ostrava, kart. č. 49, inv. č. 326, sign. Ncll 46/21.

²⁴ J. Valeček, *Hrušovský chemický proces*, s. 14 a 15.

Obr. 2. *Továrna na sodu v roce 1908*

Zdroj: Archiv autora

Obr. 3. *Továrna na sodu v roce 1911*

Zdroj: Archiv autora

zežloutly a spadl-li kouř na obilí v době květu, pak mělo jen prázdné klasy nebo klasy na jedné straně bez zrn. Také na píce a bramborách byly pozorovány nežádoucí dopady. Listy jetele a brambor uschly v několika případech během pár dní a dobytek žral takový jetel jen s odporem. Hospodáři si také všimli, že poškození není rovnoměrné a že stromy a plodiny v závětví nebo v krytých polohách byly v zásadě nezasaženy. Popis situace potvrdil i tehdejší správce Wilczkova velkostatku v Hrušově, jehož svědectví a další poznatky, ke kterým došel, měly u soudu váhu, neboť nebyl, narozdíl od ostatních svědků, na případné finanční náhradě přímo zainteresován.²⁵

Žalovaná továrna vyplácela, jak sama během soudních stání uvedla, již od roku 1906 majitelům sousedních pozemků a stavení náhrady. Počet žalobců a celková výše částky se rok od roku zvyšovaly. V roce 1906 to činilo údajně 1280 K, 1914 pak 15 767 K, 1915 už 19 151 K a konečně v roce 1920 víc než půl milionu Kč. O rok později byly vzneseny nároky na dva miliony Kč, z toho zhruba 920 000 Kč cestou žaloby. Továrna zanechala vyplácení kompenzací s ohledem na vysokou částku, která by byla de facto likvidační a taky z toho důvodu, že od 20. března 1921 přestala využívat pro výrobu chlorového vápna Deaconova způsobu a novou výrobu (vylučující únik kyseliny sírové nebo chlorovodíkové do ovzduší) zahájila o čtyři měsíce později.²⁶

Žalobci měli na své straně znalce Dra. Hampla a Dra. Baudyš, kteří vypracovali dobrozdání, jež podpořila jejich snahy. Znalci po provedených analýzách a porovnávání situace v jednotlivých lokalitách uvedli, že výnosy polností v okolí továrny jsou o polovinu menší nežli na pozemcích nezasažených exhalacemi. Naproti tomu se snažil znalec protistrany Dr. Stoklasa dokázat, že slabší úroda není vinou hrušovské chemické továrny, ale že za ni může celý ostravský průmysl.²⁷ V tom okamžiku se do sporu z přičinění žalobců vmísili majitelé okolních závodů a dolů: VHHT, Báňská a hutní společnost, drátovny v Bohumině a též Johann Wilczek coby majitel koksovný a jámy Trojice. Zmínění intervenienti se postavili na stranu žalobců a zpochybnili posudek Dra. Stoklasy, který byl podle nich místy spíše obecný a nevycházel v případě koksoven a hald z přesných údajů. Žalovaná strana se naopak snažila zpochybnit nálezy a závěry znalců Hampla a Baudyš.

Souvislost mezi škodami a chemickou továrnou byla na základě laických výpovědí u soudu prokázána, avšak s přihlédnutím na význam procesu měl být podán spolehlivý vědecký důkaz. Znalci byli vyzváni, aby ještě jednou prozkoumali účinky a obvyklou míru intenzity plynů, totiž oxidu siřičitého, sírového a chlorovodíku, a pokusili se o dohodu. Měli zohlednit nová svědectví, výsledky analýz z koksoven, místních

²⁵ Tamtéž, s. 16. Valeček ještě dodává, že věrohodnost svědka byla podle něj zesílena tím, že „týž náleží společensky a národnostně spíše okruhu žalované a jejich hrušovských úředníků než okruhu žalobců“.

²⁶ Tamtéž, s. 11 a 18.

²⁷ *Technická hlídka*, Národní listy, 1. 4. 1924, č. 91, s. 4.

šetření a z dalších vzorků. Nakonec k tomu nedošlo, protože celé zdlouhavé řízení bylo ukončeno smírem. Spor se utopil, když žalobci přiznali, že situace na polích a zahradách se od roku 1922 zlepšila a že v roce 1924 už se urodilo více plodů. Při tom žádali záruky, že příště škody nevzniknou. Žalovaná továrna zase požadovala záruky, že nebude hromadně napadána takovým způsobem, který by ohrozil její existenci a živobytí tisíce dělníků.²⁸ Pravdou je, že podobně rozsáhlým žalobám už nemuseli představitelé hrušovské chemičky čelit, avšak nebyli jich ušetřeni zcela.

V roce 1939 zažalovali manželé Josef a Jana Svobodovi z Muglina chemickou továrnu o náhradu za škody na ovocných stromech a úrodě na ovoci.²⁹ Současně s nimi uplatňovali nároky i další tři majitelé realit z Muglina a v průběhu jednání došlo ke spojení žalob. Továrna odmítla jakékoliv zavinění a zpochybnila postup Zemědělsko-technického úřadu při okresním úřadě v Moravské Ostravě, na který se žalobci obrátili, stejně tak jako metodiku zjišťování provedenou Zemědělsko-výzkumným ústavem v Brně.³⁰ Svědci hovořící ve prospěch žalující strany popisovali kouř jako zelenkavou či jinak zbarvenou mlhu, držící se za těžké atmosféry při zemi, kterýžto škrábal v krku a dusil. Škody byly způsobeny na stromech, keřích, květinách, okapových rourách a kovovém oplocení. Naproti tomu podávali svá svědectví vedoucí a technici továrny, kteří vylučovali možnost škod s ohledem na použitou technologii, a stejně tak vylučovali poruchy na zařízení (dokladované výrobními deníky) nebo nekvalifikovanost obsluhy. Obě strany se také upomínaly na soudní proces z 20. let, každá ve svůj prospěch. Rozhodujícím byl nakonec odborný posudek vypracovaný pražským soudním znalcem docentem Ctiborem Blatným. Závěr posudku zněl, že se spojitost mezi poškozením stromů a kouřovými plyny z továrny podle dostupných materiálů a vzorků nepodařilo prokázat. Proces skončil až na jaře 1941 stažením všech žalob.

²⁸ J. Valeček, *Hrušovský chemický proces*, s. 47. Ke konci roku 1924 bylo u Krajského soudu v Mor. Ostravě v kauze registrováno 71 žalobců a u Okresního soudu ve Slezské Ostravě dalších 200. Viz ZAO, f. Spolek pro chemickou a hutní výrobu, závod Hrušov (dále SChHV), kart. č. 97, složka č. 124, soupis sporů o náhradu škody 1924.

²⁹ Tamtéž, složka č. 122/3, škody kouřové.

³⁰ AMO, f. OS Slezská Ostrava, kart. č. 66, inv. č. 399, sign. C II 441/39. Továrna viděla u žalující strany snahu vyvolat „monstrproces“. Neochvějně stála na svém stanovisku, že není technicky možné, aby uvedené škody způsobovala a že její exhalace nepřesahují míru obvyklou ve zdejší průmyslové oblasti. Snažila se za každou cenu rozmetat návrh protistrany poukazováním na formální nedostatky, procesní chyby, neobornost svědků, nepříznivé počasí pro rok 1939, jiný směr převládajících větrů, možné působení mšic, hmyzu apod. Dokonce neváhala soudu navrhnout přezkoumání daňových příznání žalujících, kterážto měla doložit výtěžky z dobré úrody. Ačkoliv se ve sporu nejednalo o vysokou částku, soud se jím podrobně zabýval především z důvodů stanovení precedensu pro případné budoucí spory, čehož si vedení továrny bylo prokazatelně dobře vědomo. K soudnímu procesu dále NA, f. SChHV, kart. č. 520, Aktennotiz Nr. H 1279 ze dne 17. 2. 1940.

Měli bychom-li najít společný rys v přístupu ke stěžovatelům, které chemická továrna v Hrušově a její vedení mělo s chemickými podniky v německém Porýní, pak je to především snaha vyhnout se zvýšeným nákladům na technické odstraňování škod a nákladům na finanční náhrady. K tomu patřila bagatelizace či popírání škod, svádění škod na jiný subjekt či na lokální atmosférické podmínky, dále oblíbený argument, že továrna stávala na místě dříve nežli domy, zahrady či sady poškozených a že dotyční měli s ekologickou zátěží dopředu počítat, popřípadě názor, že poškozený zemědělec či zahradník sám špatně hospodaří a používá nevhodné postupy, hnojiva apod.

V roce 1946 měla být na bývalém statku hraběte Stahrenberga v Rychvaldě zřízena ministerstvem zemědělství výzkumná stanice, která by sledovala vliv ostravského průmyslového ovzduší, tj. kouřových plynů (především z koksoven) a chemických odpadních plynů, na rostlinstvo. Proti tomu se postavily Ostravsko-karvinské kamenouhelné doly (později OKD) a podnikly na ministerstvu zemědělství patřičné kroky, aby záměr nebyl realizován. Ústy svého inspektora Ing. Myslivce doporučilo hrušovské mu záводу, aby se k této protiakti připojil prostřednictvím ČCHZ.³¹

Po znárodnění a následné změně společenských poměrů v poúnorovém období se přístup manažerů továrny příliš nezměnil. Jejich hlavním úkolem bylo dodržovat hospodářský plán a zajišťovat výrobu mnohdy monopolních artiklů. Ačkoliv byla na poli ekologie přijímána různá opatření, většinou narážela na hranice rozpočtu podniku či nadřízených organizací. Největším zdrojem exhalací bylo oddělení kyseliny sírové, ze kterého vycházel oxid siřičitý a koncové plyny obsahující kyselinu sírovou, které za určitých okolností utvářely spády kyselé mlhy. V letech 1958–1960 bylo zkoušeno zařízení na absorpci kyselých plynů pomocí suspence hydroxidu zinečnatého, ovšem bez viditelnějších úspěchů. Do budoucna se počítalo se zavedením demistérů při výrobě kyseliny sírové a při výrobě titanové běloby. Ani postavení 70 metrů vysokého komínu společného pro oddělení kyseliny sírové a titanové běloby situaci příliš nelepšilo.³²

Stížnosti obyvatel na tovární exhaláty docházely dále a vedení se k nim nestavělo právě vstřícně. Výmluvným je dopis městskému hygienikovi v Ostravě sepsaný horníky z osady Liščina, kteří si stěžují na nedýchatelný vzduch a štiplavý zápach, který z továrny vycházel v různých intervalech. Zajímavá je pohružka, že pokud nebude zjednána náprava přímým způsobem, budou autoři tlačit stížnost po stranické

³¹ NA, f. SchHV, kart. č. 521, interní zápis 261/Hr. ze dne 15. 10. 1946. Návrh vzešel ze Zemědělského výzkumného ústavu v Opavě a počítal se šesti stanicemi, které by stály v různých lokalitách. Autor zprávy adresované praž. ústředí, Dr. Srbek, podotkl, že by výsledky měření na blízké stanici vedly k nejspíš k žádostem o náhradu škod ze strany zemědělců. Jak se k věci postavilo ústředí Spolku, jsem v pramenech nenašel.

³² V. Trubecký, *Výroba kyseliny sírové v Hrušovských chemických závodech*, in: Příspěvky k historii československého chemického průmyslu IV, Pardubice 1977, s. 71.

linii k vyšším vládním místům.³³ K tomu ještě nutno připočítat okresní zemědělská sdružení (Karviná, Frýdek-Místek) jakož i zahrádkářské organizace, které se od konce 60. let dožadovaly náhrad škod za exhalace. Poplatky za znečišťování musily hradit i další průmyslové podniky, přičemž nejvíce platily Ostr.-Karvinské elektrárny Ostrava, NHKG Kunčice, Vítkovické železárny Ostrava a Ostravsko-karvinské koksovny Ostrava, hrušovský závod se v pořadí nacházel až na pátém místě za nimi.³⁴

V někdejší Severomoravském regionu bylo pro oblast Ostravy vytipováno 47 podniků, z nichž na prvních 10 příčkách byli znečišťovatelé, kteří do oblasti emitovali 97 % SO₂:

Tab. 1: Přehled nejvíce exhalujících závodů v ostravské oblasti k roku 1968

	Množství SO ₂ v t/rok	% podíl na škodě
OKE Ostrava	44978	37,4
NHKG Ostrava-Kunčice	39273	32,3
VŽKG Ostrava-Vítkovice	13756	12,0
Doly OKD (11 dolů)	5142	3,77
HCHZ	3954	3,25
Železárny a drátovny Bohumín	3435	2,70
Vratimovské papírny	2348	1,90
OKK (koksovny)	1780	1,47
Ostramo, Ostrava	1413	1,15
Urxovy závody, Val. Meziříčí	1278	1,05
ostatní podniky a závody	3396	3,01
Celkem	120753	100

Pramen: ZAO, f. HCHZ, kar. č. 111. Sestaveno na základě údajů z tabulky k dokumentu Hodnotící zpráva o šetření škod způsobených exhalacemi průmyslových závodů na rostlinné produkci zemědělských podniků v roce 1968, oddíl Rozbor současného rozsahu exhalací hlavních odvětví průmyslu Ostravské oblasti s vyčíslením a návrhy náhrady škod z exhalací.

³³ ZAO, f. Hrušovské chemické závody (dále HCHZ), kart. č. 65 (OEN – PaM), opis dopisu ze dne 17. 6. 1969 podepsaný Vilémem Slezákem a Rudolfem Grobelným. Přílohou k originálu bylo dalších 51 podpisů obyvatel městského obvodu Ostrava-Hrušov.

³⁴ Tamtéž.

Pokusy snížit prašnost a exhalace v hrušovském podniku se datují nejpozději k počátku 60. let.³⁵ V únoru 1960 byla k problematice exhalací a připravovaných opatření uspořádána dokonce celopodniková konference.³⁶ V průběhu 60. let došlo technickými opatřeními ke snížení prašnosti díky sprchování při procesu kalcinace a zachytávání úletů na oddělení titanové běloby.³⁷

Ministr chemického průmyslu vyhlásil spolu s ÚV Odborových svazů soutěž ke zlepšení vzhledu závodů, pracovišť a zvýšení kultury práce.³⁸ Soutěž měla probíhat i na úrovni cechů – kolektivy měly být stimulovány finanční odměnou z prémievého fondu ministerstva. Výsledky soutěže měly mít vliv při vyhodnocování celostátní soutěže o Rudé prapory.³⁹ Reálný dopad této akce nebyl podle různých indicií patrně příliš velký.

Hlavním problémem bylo, že hrušovský závod byl už od poloviny 50. let určen k postupnému útlumu a žádný z nadřízených orgánů (např. oborové ředitelství či ministerstvo) se neměl k tomu, aby schválil větší objem investic (nejen) do ekologických technologií. Vedoucí a ředitelé hrušovského závodu se proto museli uchýlovat k tzv. černým investicím. Opatření na odstranění exhalátů a zdraví škodlivé práce se hradila z částek ušetřených v nákladových položkách.⁴⁰

Dřívější zlehčování a ignorování problémů spojených s únikem zplodin či kapalin, zakonzervovanost, zarputilost a umíněnost ve vlastních postojích vystřídala postupem času spíše rezignovanost – mnoho mladých lidí a nadaných techniků opouštělo hrušovský podnik pro jeho neperspektivnost. V dialogu s veřejností se i nadále objevovaly (někdy oprávněné) výmluvy na jiné závody (svůj podíl měla v některých případech např. blízká koksovna Svoboda v Přívoze). Následky exhalací a úletů se případně diskutovaly a vyjasňovaly na místech samých, kde byl přítomen hygienik a zástupce závodu. Z dokumentů, které jsem pro období socialismu přečetl, vychází hrušovský závod někdy jako otloukánek, který platí nemalé náhrady a přitom sám způsobuje jen zanedbatelné nebo žádné škody. Naštěstí máme dochovánu např. stížnost z řad

³⁵ ZAO, f. HCHZ, kart. č. 10 T, Zpráva o komplexním rozboru za rok 1962, s. 27 a 28.

³⁶ *O exhalacích se jen nepíše...*, Hrušovák. Závodní časopis zaměstnanců MCHZ, n. p., Dukla, O-Hrušov, XI, 20. 2. 1960, č. 3, s. 2.

³⁷ B. Pomahač, *Výroba titanové běloby v Hrušově*, in: Příspěvky k historii československého chemického průmyslu IV, Pardubice 1977, s. 139.

³⁸ ZAO, f. HCHZ, kart. č. 52/47/4, příkaz ministra chem. průmyslu Půčika č. 17/64.

³⁹ Tamtéž, karton č. 52, přílohy č. 1 a 2 k příkazu ministra chem. prům. č. 17/64.

⁴⁰ *115 let historie HCHZ Dukla, Ostrava* [1966], s. 29. K černým investicím vědomě tolerovaným nadřízenými centrálními orgány se otevřeně přiznával i ředitel Bohuslav Káňa, působící ve funkci ředitele podniku HCHZ, resp. závodu MCHZ v letech 1968–1979. Viz B. Káňa, *Vývoj závodu po roce 1945 a jeho perspektivy*, in: Příspěvky k historii československého chemického průmyslu IV, Pardubice 1977, s. 30.

vlastních zaměstnanců, kteří na konci odpolední směny bývali opakovaně zasaženi exhalací výpalků z oddělení kyseliny sírové. O tom, že se nejednalo o havárii, svědčí prosba, aby byla látka vypouštěna v jinou dobu.⁴¹ Pokud se zaměstnanci ve věci neutešného stavu exhalací obrátili na vyšší stranické orgány (Okresní výbor KSČ Slezská Ostrava či Krajský výbor KSČ), dostalo se jim odpovědi, že na potřebná opatření (např. elektrofiltry) nejsou finanční prostředky.⁴² Omezené možnosti nových investic způsobovaly chátrání technických zařízení a některé výroby fungovaly na hranici havarijního stavu. Vzhledem k charakteru výroby nebylo možné provádět opravy porušeného potrubí okamžitě a muselo se leckdy čekat do generální odstávky, jak nám dokládá případ z oddělení železitých červení.⁴³ Pokud nastala nějaká akutní závada, musela být výroba zaražena, což přinášelo další exhalace a prach. Dodejme, že na poruchovost a stav zařízení mělo vliv také poddolování, jehož důsledky se projevily zejména v 70. letech. Ježto neměl podnik vlastní elektrárnu, byl odkázán na veřejnou elektrickou síť. V případě výpadku došlo v několika doložených případech k nechtěným exhalacím (např. oddělení síranu sodného a kyseliny solné trpělo mžikovými výpadky elektřiny opakovaně), souvisejícím s najížděním výroby a nepravidelným chodem rotačních pecí.⁴⁴ K nezvládnuté nebo nedokonalé technologii musíme pochopitelně připočítat ještě lidský faktor. Poctivost obsluhy sehrávala důležitou roli, a pokud ta neplnila své úkoly správně, nebo dokonce během směny spala, docházelo k nekontrolovaným vývinům škodlivin a kouře.⁴⁵

Tlak jdoucí shora přiměl vedení zavádět technická opatření sloužící k zlepšení životního prostředí na pracovištích a v okolí podniku. Koncem ledna 1965 vydal Severomoravský krajský výbor KSČ usnesení týkající se výhledu průmyslového rozvoje v regionu s přihlédnutím ke zlepšení životního prostředí, na jehož základě byla zpracována možnost dalšího rozvoje Hrušovských chemických závodů (HCHZ).⁴⁶

Na základě závěrů XIII. sjezdu KSČ byl v únoru 1967 vypracován manipulační řád pro exhalace a odpadní vody národního podniku HCHZ, kterým se měli řídit vedoucí provozů, technici, mistři a přední dělníci, aby v případě nedodržení technologických postupů, poruch na zařazení či havárií zamezili vývinům prašných a plyných substan-

⁴¹ ZAO, f. HCHZ, kart. č. 33, zápis z ředitelské porady konané dne 16. 8. 1968. Věc se zabýval Závodní výbor ROH a vedoucím oddělení bylo domluveno, aby v čase kolem 22:00 nedocházelo k vypouštění výpalků.

⁴² Rozhovor s bývalou zaměstnankyní HCHZ/MCHZ Gertrudou Kocůrkovou (*1937) ze dne 11. 2. 2020.

⁴³ *Hrušovák. Závodní časopis zaměstnanců MCHZ, n. p., Dukla, O.-Hrušov*, X, 30. 9. 1959, č. 15, s. 4.

⁴⁴ ZAO, f. HCHZ, kart. č. 65 (OEN – PaM).

⁴⁵ Rozhovor s bývalým zaměstnancem HCHZ/MCHZ Miroslavem Pacutem (*1925) ze dne 21. 9. 2014.

⁴⁶ ZAO, f. HCHZ, karton č. 47, podklady pro aktiv o rozvoji severomoravské chemie, s. 5: Hlavní směry a úkoly technického rozvoje vytyčené 25. až 26. ledna 1965.

cí stejně jako únikům znečištěné vody. V květnu téhož roku nabyl účinnosti zákon č. 35/1967 Sb., o znečišťování ovzduší, který taxativně stanovoval míru znečištění v úletech SO_2 , popílku a ostatních škodlivin – určoval způsob výpočtu poplatků a pokut a zřizoval Státní technickou inspekci ochrany ovzduší. Subjekt, který by opatření uložených tímto orgánem nedbal a nebo se nestaral o řádnou údržbu a bezporuchový provoz, jak to ukládal provozní řád, měl být pokutován. Hrušovská chemička v této době zatěžovala ovzduší hlavně oxidem siřičitým, oxidem sírovým, chlorovodíkem, a vypracovala proto plán na jejich minimalizaci. Cílem bylo vyhovět normám hlavního hygienika ČSSR, a nemuset tak platit poplatky podle zákona č. 35/1967 Sb.⁴⁷ Zmiňovaný zákon se v praxi míjel účinkem, protože náklady na provoz příslušné ekotechniky bývaly vyšší nežli samotné pokuty, se kterými se u mnohých podniků dopředu počítalo a byly zahrnuty do nákladů a cen.⁴⁸

V kolektivních smlouvách hrušovského podniku se pak od roku 1967 objevovaly pravidelně body týkající se ochrany pracovního i mimotvárního prostředí. Jednalo se o akce ozeleňování blízkých ulic a vlastního areálu, vedle toho pak dílčí opatření ke snížení prašnosti (absorbční stanice, těsnění poklopů, odtah kouře, automatizace balení apod.). Koncem 60. let pak byla zavedena funkce podnikového toxikologa, který měl na starosti monitorování exhalací a odpadních vod. Ve spolupráci s oddělením bezpečnosti práce měl stanovovat opatření, jež by vedla k jejich regulaci nebo odstranění.⁴⁹

V září 1968 byl vypracován projektový úkol na snížení exhalací ve výrobně kyseliny sírové.⁵⁰ Kvůli stížnostem obyvatel na zamořování ovzduší, umocněné nově fungující výrobnou baryové chemie, urgoval odbor komunálního hospodářství Obvodního národního výboru ve Slezské Ostravě vedení podniku, aby k tomu podalo zprávu.⁵¹ Zlepšit situaci na kyselině sírové (stejně jako na titanové bělobě) se však v zásadě nedařilo. K dalším emitentům škodlivin z továrny patřilo i nevelké oddělení aktivního uhlí, které v roce 1969 dostalo u rotační pece Carboraffinu chladicí buben a později zde byla zhotovena ještě absorbční stanice.⁵²

⁴⁷ Tamtéž, konkrétně se jednalo o zavedení vložené absorbce při rekonstrukci odd. kys. sírové, rozšíření či modernizace ve výrobně kys. solné, zabudování Venturiho pračky k odstranění HCl a ZnCl_2 z odpadních plynů z odd. aktivního uhlí, postavení nové pece na spalování sirovodíku při výrobě chloridu a uhličitanu barnatého a postavení nového komínu u výroben baryové chemie.

⁴⁸ M. Vaněk, *Nedalo se tady dýchat*, s. 28.

⁴⁹ ZAO, f. HCHZ, kart. č. 285 (dle nového inventáře).

⁵⁰ Tamtéž, kart. č. 46, složka Korespondence podnikového ředitele 1969, dopis ředitele Káni z 11. 9. 1968 oborovému ředitelství ZChV v Bratislavě.

⁵¹ ZAO, f. HCHZ, kart. č. 1 – Vedení podniku. Dopis ObNV v Sl. Ostravě ze dne 30. 10. 1969 adresovaný řediteli podniku. Věc byla předána technickému oddělení. Na dopise stojí poznámka, že provozní požadovaná zpráva byla podána již 5. 8. 1969 a že věc je vyřízena.

⁵² Tamtéž, kart. č. 285 (dle nového inventáře), zpráva podnikového toxikologa Petráka k plnění kolektivní smlouvy z 20. 10. 1969.

Teprve postavením nové výroby kyseliny sírové z tekuté elementární síry mezi lety 1971–1974 a zejména zprovozněním Clausovy jednotky (která zachytávala sirovodík a skýtala síru) o tři roky později došlo k snížení exhalací a prašnosti.⁵³ Také zastavení výroby titanové běloby v roce 1976 mělo vedle odpadních vod vliv na snížení emisí kouře a plynů.

V polovině června 1978 obdržel hrušovský závod příkaz podnikového ředitele MCHZ vypracovat opatření k ochraně životního prostředí, jehož základem byl zákon č. 20/1966 Sb., o péči o zdraví lidu a prováděcí vyhlášky č. 45/1966 Sb. Ředitel Káňa pověřil realizací svého technicko-výrobního náměstka Botlíka, který měl ve spolupráci s vedoucím BTS, toxikologem, vodohospodářem a ekonomickým odborem vypracovat konkrétní návrh.⁵⁴

V roce 1983 bylo na oddělení baryové chemie uvedeno do provozu elektrofiltrační odprašovací zařízení podle licence firmy Lurgi v hodnotě 25 milionů Kčs. Snižovalo významně úlet barytového prachu komínem z původních 300 kg/hod na 2 kg/hod.⁵⁵

Dnem 1. září 1987 byl Českým hydrometeorologickým ústavem v Ostravě-Porubě zaveden monitorovací systém pro sledování nepříznivých meteorologických podmínek pro rozptyl emisí v oblasti Ostravska. Pracoviště bylo telefonicky či dálkopisem spojeno s dispečinkou určených podniků a vyhlášovalo v případě potřeby signál Upozornění (při vzrůstu koncentrace SO_2 nad $250 \mu\text{g}$ na m^3) a Regulační opatření (při hodnotě koncentrace SO_2 nad $400 \mu\text{g}$ na m^3). První signál měl obsluhu připravit na brzku možnost vyhlášení vyššího stupně, tedy regulace. Hrušovský závod musel v případě jeho vyhlášení upravit v souladu s technologickým programem výkon těchto oddělení: snížení výkonu oddělení kyseliny sírové, v případě závady ve výrobě tekuté síry (Clausova jednotka) měla být okamžitě zastavena s nimi propojená oddělení uhličitánu barnatého a chloridu barnatého, dále pec na výrobu sulfidu barnatého měla pracovat se zapnutým elektrofiltrem (v případě závady filtru pak být odstavena), konečně pak výroba aktivního uhlí a carboraffinu měla být v provozu jen s pračkou kalcinačních plynů.⁵⁶

Koncem března 1987 byla zastavena výroba síranu sodného, čemuž předcházela silná exhalace chlorovodíku způsobená hrubou nekázní obsluhy.⁵⁷ Ještě před privatizací v roce 1992 následovalo ukončení výroby oxidu železitého, výroba železitých červení, pak výroba carbraffinu, lisovaného uhlí a nakonec železitých žlutí.

⁵³ 130 let výročí historie MCHZ Dukla n. p. Ostrava-Hrušov, Ostrava 1983.

⁵⁴ ZAO, f. Sepo Exim, kart. č. 2, příkaz podn. ředitele č. 19/78 ze dne 29. 5. 1978 a dopis ředitele Káni inženýru Botlíkovi ze dne 10. 7. 1978.

⁵⁵ Tamtéž, kart. č. 4.

⁵⁶ ZAO, f. Sepo Exim, kart. č. 1.

⁵⁷ J. Stabryn, *Historie první rakouské továrny na sodu*, Ostrava 1997, s. 43.

Haldy

Další otázkou už od dob spuštění prvních provozů bylo vyvážení sodových kalů a kyzových zbytků na haldy v jižní části továrního areálu (u cihelny WIZUB), které představovaly nemalé riziko, neboť mohly obsahovat kyselé zbytky, které při kontaktu z deštěm pronikaly do půdy, studní a podzemních vod. Na haldách se sodové zbytky chovaly nestabilně, oxidovaly, zrály a zvyšovaly svou vnitřní teplotu. Uvolňoval se z nich sirouhlík a oxid siřičitý, které zamořovaly okolí. Zpětné vyzískávání síry pro výrobu kyseliny sírové se ze sodových zbytků dělo až od roku 1865, a to způsobem Schaffnerovým. Na vlastním řešení pracoval ještě chemik a pozdější ředitel Carl Opl, avšak vedení dalo přednost postupu německého chemika Carla Friedricha Clause a angličana Alexandra M. Chanceho. Od roku 1892 byl tedy zavaden způsob Chance-Clausův. Od roku 1899 se z odpadů začal získávat thiosíran.⁵⁸

Zbavování pevného odpadu získalo v roce 1910 svou mechanizovanou podobu. Na jaře toho roku byla dokončena lanovka, která na haldy zavážela zbytky z výroby.⁵⁹ K vyvážení odpadních látek jako např. popela, škváry a žhavé síry na haldy se využívala i úzkokolejná dráha. V polovině června 1936 zde došlo k požáru, který byl zdolán závodními hasiči. K incidentu došlo bez cizího zavinění, pravděpodobně samovznícením fošen spojující kolejnice, na které spadl kus žhavé síry.⁶⁰

Během dalších let se skládka stále navyšovala. V roce 1962 byla překontrolována a bylo dojednáno, že její svršek bude zavezen rumištěm a poté hlinou, aby mohla být do budoucna osázena stromy.⁶¹

Koncem 60. let získala hrušovská chemička svolení vyvážet své kaly a pevný odpad na haldy sousedního dolu Rudý říjen (dříve Ida, resp. Generalissimus Stalin) v prostoru severně od areálu továrny, protože dosavadní odvaliště už bylo plné.⁶² Na počátku 80. let 20. století bylo z důvodu havarijního stavu této druhé skládky zbudováno odvaliště. Kašovitě substance byly naváženy do odkališť (lagun), které se nacházely na vrchu haldy. Na něj se vyvážely filtrační kaly z loužírny baryové chemie,

⁵⁸ J. Ryšán, *Začátky průmyslové výroby sody u nás*, in: Příspěvky k historii československého chemického průmyslu XVII, Praha 1988, s. 201.

⁵⁹ SOKA Frýdek-Místek, f. Okresní úřad Frýdek, kart. č. 239, inv. č. 596. Sto deset metrů dlouhá lanovka, zhotovená podle projektu lipské firmy Bleichert, byla v případě potřeby schopná dopravit odpadní látky zpět na tovární dvůr – lze se tedy domnívat, že část zbytků se měla po odležení na haldě znovu využít.

⁶⁰ AMO, f. OS Slezská Ostrava, kart. č. 89, inv. č. 497, sign. Tv 346/34.

⁶¹ ZAO, f. HCHZ, kart. č. 19/37/4, zápis z jednání mezi zástupcem ONV Hrušov a zástupcem HCHZ Dukla Hrušov ze dne 27. 4. 1962 ve věci haldy WIZUB a haldy u Stalina. Haldy u dolu Stalin (přejmenovaného toho roku na Rudý říjen) využívala v této době chemická továrna jen jako skládku stavebního odpadu.

⁶² Tamtéž, kart. č. 145, generel Hrušovských chemických závodů n. p. Dukla, s. 7.

teré byly po uložení dodatečně asanovány zelenou skalicí.⁶³ Do konce 80. let zde probíhaly různé terénní úpravy, zpevňovaly se hráze odvaliště, prováděly se kontroly dodržování správného způsobu odvalu pevných i chemických odpadů.⁶⁴ Jelikož továrna neměla vlastní buldozer, musela jej v případě havarijní situace na haldě obstarávat u jiných podniků. Se vznikem České inspekce životního prostředí museli právní nástupci HCHZ/MCHZ Dukla platit poplatky za provoz skládky podle zákona č. 62/1992 Sb. Jelikož šlo o skládku nezabezpečenou, obsahující vododorozpuštěné toxické bariurní, železo a sírany, které prosakovaly do podzemních vod, byla firmě HCHS (Hrušovská chemická společnost) vyměřena sazba I a II zmíněného zákona.⁶⁵

Voda

Kodifikované vodní právo v českých zemích vycházelo z rámcového říšského zákona z 30. května 1869 (Reichsgesetz Nr. 93 RGBI). Zavedeno bylo zemskými zákony 28. srpna 1870 pro Čechy a s drobnými obměnami současně i pro Moravu a rakouské Slezsko.⁶⁶ Vzhledem k době svého vzniku se zákon poměrně jednostranně zaměřoval na oblast využití vody pro potřeby zemědělství. Přihlížel k ochraně veřejného zájmu, zájmů soukromých a taky k důležitosti národohospodářství. S rostoucím významem sekundárního sektoru už přestával dostačovat, nicméně vypracování a schválení nové legislativy se i přes snahu do roku 1918 neudálo.⁶⁷ První republika nepřinesla v tomto ohledu změnu a v období protektorátním došlo pouze k rozšíření českého zemského zákona na celé území Protektorátu Čechy a Morava. Upraveny byly jen některé marginálie.⁶⁸ O znečišťování vody se mluví jen obecně a pak v souvislosti s rybníčním hospodařením.⁶⁹

⁶³ ZAO, f. Sepo Exim, kart. č. 11, zápisy z kontrol odvaliště za rok 1985; P. Kupková, *Ekologický dopad termicky aktivní haldy Heřmanice a možnosti její revitalizace*, bakalářská práce, Vysoká škola báňská – Technická univerzita, Hornicko-geologická fakulta, Ostrava 2012, s. 8.

⁶⁴ ZAO, f. Sepo Exim, kart. č. 5.

⁶⁵ Tamtéž.

⁶⁶ Gesetz über die Benützung, Leitung und Abwehr der Gewässer, Nr. 51. *Gesetz- und Verordnungsblatt für das Kronland Herzogthum Oder- und Nieder-Schlesien*, Jahrg. 1870, s. 235–257. Ve Slezsku byl zákon pozměněn zákonem č. 28 z 6. března 1873 spočívající ve vypuštění § 100, týkajícího se vedení vodních knih, které mělo být napříště regulováno vyhláškou. *Gesetz- und Verordnungsblatt für das Kronland Herzogthum Oder- und Nieder-Schlesien*, Jahrg. 1873, s. 16.

⁶⁷ B. Procházka, *České vodní právo. Systematický výklad norem českého zákona vodního se zřetelem k úchylkám vodního zákona moravského a slezského*, Sušice 1925, s. 4.

⁶⁸ Vládní nařízení č. 305/1942 Sb. ze dne 7. 8. 1942.

⁶⁹ Příloha k vládnímu nařízení č. 305/1942 Sb. ze dne 7. 8. 1942. Jde o § 10 (3) „Zvláště nesmí soukromý vlastník užívati vody takovým způsobem, aby se tím na újmu práva někoho jiného znečišťovala, takto vzdouvala a cizí pozemky zaplavila nebo zabahnila. § 40 (1) Osoby oprávněné k výkonu rybníčských práv mohou proti užívání vodních práv činiti takové námitky, které ostatnímu užívání

Továrna v Hrušově vypouštěla do řeky odpadní vody, které obsahovaly kyselé, slané nebo toxické látky. Ve své době se jednalo o zcela běžnou praxi – obdobně např. postupovala v druhé půli 60. let 19. století i BASF při svém mateřském závodě v Ludwigshafenu, která se spoléhala na „samočisticí schopnost řek“ a lila do Rýna roztoky chlormanganu. Zrovna tak zavázela na haldu sodové zbytky (Sodaschlamm) a uhelnou strusku (Kohlenschlacke). Ke konci století vypouštění závadných látek do řeky sílilo, ale veřejnost ani tisk s tím nic nezmohly. Vláda nepřiměla BASF od této praxe upustit. Nemoci a škody byly pokládány za nevyhnutelný průvodní jev a obět ekonomickému růstu.⁷⁰

V roce 1915 se Wilczkův velkostatek opět dostal do sporů s chemickou továrnou, tentokrát o škody vzniklé na rybníčním hospodaření v Hrušově, Vrbici a Heřmanicích zaváděním splašek z továrny do potoka Stružky.⁷¹ Odpadní látky vypouštěla továrna i do bývalé mlýnské strouhy, jak víme ze žaloby manželů Klimšových o náhradu škody za kyselými výparry poničené střešní tašky u hospodářské budovy č. p. 267 z roku 1921.⁷² Tato stoka ústila do řeky Odry v oblasti zvané Za humny.⁷³

Hrušovská továrna patřila k velkým znečišťovatelům životního prostředí, ovšem nikoliv jediným, jak je zřejmé ze stavu řeky Odry, kterou továrny, nacházející se výše po proudu (zejména Ostravská rafinerie minerálních olejů), zamořovaly. Situace na řece Odře se zlepšila za první republiky, kdy přívozská petrolejka omezila svou výrobu a také změnila výrobní technologii. Po stržení koblavského jezu v roce 1928, na kterém se zachytávaly různé nečistoty, a po přeložení výtoku hlavní stoky Velké Ostravy, došlo k tomu, že se špinavá voda dostávala do čerpacího ústrojí hrušovské chemičky, a její vedení tak bylo nuceno investovat do opatření, které zamezovaly vzniku provozních závad.⁷⁴ Jednalo se pravděpodobně o splašky a mechanické nečistoty. O závadách v důsledku příliš kyselé vody nemáme zpráv.

Vodní právo bylo v průběhu let upravováno – původní odběr vody regulovalo povolení okresního hejtmanství ve Fryštátu (z 23. května 1902). Později došlo k rozšíření čerpací stanice a studní na podzemní vodu, včetně postavení tří parních kotlů (povolení 2. dubna 1906, zkolaudováno 27. června 1907). Magistrátem města M. Ostrava

vody nečiní žádných obtíží a které směřují k tomu, aby bylo zabráněno znečišťování aneb oteplování vody, jež by bylo pro rybářství škodlivé [...].“

⁷⁰ W. Abelschauser (Hg.), *Die BASF. Von 1865 bis zur Gegenwart*, München 2002, s. 83 a 84.

⁷¹ ZAO, f. VSO, kart. č. 38, inv. č. 71/4. Spis pod tímto číslem je bohužel veden jako chybějící a ke studiu nedostupný. Již v 60. letech 19. století však ve stejné záležitosti podal na chemičku žalobu Wilczkův velkostatek. Viz M. Myška, *Průmyslová revoluce a proměny životního prostředí v ostravské aglomeraci*, Časopis slezského muzea, série B, 38, 1989, 3, s. 248–249.

⁷² AMO, f. OS Slezská Ostrava, kart. č. 46, inv. č. 326, sign. Nc II 24/21.

⁷³ Tamtéž, Sbirka map a plánů, inv. č. 1485, sign. VI, mapa Hrušova z roku 1911.

⁷⁴ ZAO, f. SchHV – závod Hrušov, kart. č. 6.

byl 15. června 1942 povolen odběr ve výši 167 l vody za sekundu. Po válce se pak maximální povolený ustálil na hodnotě 200 l za sekundu. Za prvních sto let existence závodu se nikdy neřešila odpadní voda, která odtékala z jednotlivých oddělení, aniž by byla jakkoliv čištěna, do sběrného kanálu a odtud přímo do řeky Odry.⁷⁵ V 50. letech 20. století situace de facto trvala a vládním usnesením č. 928/1959 byl hrušovský závod pokládán za výběhový (tj. určený k likvidaci) a podle zákona č. 11/1955 Sb., o povinnosti čištění odpadních vod, mu byla udělována výjimka, takže nemusel disponovat vlastní čistítkou. Teprve po opětovném osamostatnění podniku a prodloužení jeho plánované existence se začalo uvažovat o regulovaném odpouštění solankových vod a chemicky znečištěné vody asanovat vápenným mlékem.⁷⁶

Z výroby titanové běloby odcházela štěpná kyselina, která se před odtokem do kanalizace ředila.⁷⁷ V první polovině 70. let byla vypracována technologie na využití odpadní kyseliny, ale k tomu již nedošlo, neboť z rozhodnutí krajského národního výboru⁷⁸ byla v roce 1976 výroba titanové běloby zastavena a jediným výrobcem tohoto velmi žádaného pigmentu zůstala přerovská Precheza.

Z oddělení hydrosulfitu vycházela do odpadních vod solanka a vydestilovaný odpad z regeneračních kolon.⁷⁹ Projekt neutralizační čistírny odpadních vod byl pro podnik nakonec nepřijatelný z důvodu vysokých pořizovacích a provozních nákladů, a tak jediným technickým opatřením se staly dvě zapuštěné nádrže (doposud stojící na západ od Alšova sadu), ze kterých se voda s vysokým obsahem soli a chloridu vápenatého regulovaně vypouštěla do Odry.⁸⁰ Stížnosti na stav řeky Odry docházely i ze sousední Polské lidové republiky, která dala na hraničním profilu řeky zřídit měřicí stanici, která fungovala minimálně už na počátku 70. let.⁸¹

Po roce 1990 už nebyl prodloužen závodů souhlas vlády s vypouštěním odpadních vod.⁸² Severní skládka odpadů se po sondáži a průzkumu geologů ukázala jako nevyhovující a potenciálně ohrožující podzemní vody. Byl dokonce zjištěn průnik vodorozpuštěného baria do podpovrchových vod a barium se objevilo i ve studni zahradkáře vzdáleného od haldy 200 metrů.⁸³

⁷⁵ Tamtéž, záznam z revize vodního práva ze dne 3. 12. 1942.

⁷⁶ ZAO, f. HCHZ, kart. č. 47, podklady pro aktiv o rozvoji severomoravské chemie, s. 6. Částka na čištění odpadních vod s realizací v období let 1969–1971 měla obnášet 28,5 mil. Kčs.

⁷⁷ Tamtéž, kart. č. 3, výroční zpráva za rok 1970, s. 53.

⁷⁸ J. Stabryn, *Historie*, s. 43.

⁷⁹ ZAO, f. HCHZ, kart. č. 13, Studie vodního hospodářství a odpadních vod z roku 1967, s. 11.

⁸⁰ Tamtéž, kart. č. 145, generel Hrušovských chemických závodů n. p. Dukla, s. 7.

⁸¹ Rozhovor s bývalým zaměstnancem HCHZ Ing. Bohdanem Pomahačem ze dne 10. 3. 2020. Polské straně vadila především nadměrná množství vodorozpuštěného železa, která vycházela z oddělení titanové běloby.

⁸² ZAO, f. Sepo Exim, kart. č. 10.

⁸³ Tamtéž.

Závěr

Charakter výroby kyseliny sírové, sody a anorganických pigmentů zapříčiňoval v prvé řadě exhalace kouře a plynů do ovzduší, znečišťování řeky Odry a kontaminaci půdy v okolí haldy a v samotném továrním areálu. Odpor sousedů a soudní žaloby byly v případě emisí kouře a plynů vedeny snahou domoci se náhrady škod. Nikdo si před rokem 1945 nepřál redukcí výroby, její přemístění nebo dokonce zrušení. Případy ekologické zátěže z Hrušova potvrzují dopady zdejšího chemického průmyslu na stav ovzduší a další historický výzkum by snad poodhalil, že obdobné fenomény by se daly vystopovat i v Mariánských Horách, Přívoze či Bohumíně, kde byl chemický průmysl rovněž soustředěn.⁸⁴

Nejistý osud hrušovské chemičky, spojený v 50. a 60. letech 20. století s cejchem výběhového závodu a s tím související nevyhraněná koncepce jejího dalšího rozvoje, omezoval investiční akce na nejnutnější minimum. Už z tohoto důvodu nebyla přijata soustavná opatření pro ochranu životního prostředí. Jedinou z motivací vedení bylo uchránit se náhrad za škody, jejichž výše byla propočítávána na základě technických parametrů továrny nežli soustavným monitorováním okolí. Zřízení funkce podnikového toxikologa, který se měl otázkám dopadů na životní prostředí speciálně věnovat, stejně jako působení hygieniků a meteorologických stanic znamenalo určitý pokrok oproti situaci před rokem 1945, avšak reálný stav ovzduší a vod neodpovídal množství přijatých rezolucí a usnesení kladoucích si za cíl zlepšit životní a pracovní prostředí v rámci okolí Hrušova, potažmo celého regionu. V porovnání se severními Čechami však devastace zdejšího životního prostředí nebyla natolik silná, aby vedla k širokému odporu veřejnosti.⁸⁵

Plnění státního hospodářského plánu hrálo po celou dobu trvání komunistické vlády primární roli – na něm bylo závislé odměňování vedoucích pracovníků i kolektivů. Pozvolné zlepšování environmentální situace v Hrušově se dělo zejména díky rušení jednotlivých výrobních jednotek v Hrušově a budování nových kapacit v modernějších závodech. Zastavení hrušovské chemičky v roce 1998 znamenalo konec bezprostředního znečišťování ovzduší a vod, nikoliv však dědictví ve formě hald a kontaminované půdy.

⁸⁴ V. Lacina – Z. Deyl, *Living Environment in Ostrava Industrial Region in the Period 1918–1938*, in: J. Purš, (ed.), *Historická ekologie*, s. 307.

⁸⁵ M. Vaněk, *Nedalo se tady dýchat*, s. 65.

The chemical plant of Hrušov and its environmental impact (1851–1989)

The nature of production of sulfuric acid, soda, and inorganic pigments caused primarily the emission of smoke and gases into the air, pollution of the Odra River, and contamination of the soil around the slag heap and on the factory premises themselves. Neighbors' opposition and lawsuits regarding smoke and gas emissions were driven by the efforts to seek compensation. Cases of environmental pollution from Hrušov confirm the impact of the local chemical industry on the condition of air and further historical research would perhaps reveal that similar phenomena could be traced in Mariánské Hory, Přívoz or Bohumín where the chemical industry was also concentrated.

The uncertain fate of the Hrušov chemical plant connected with the brand of a deteriorating business in the 1950^s and 1960^s and the related concept of its further development limited investments to the necessary minimum. For this reason, systematic environmental protection measures were not adopted. The only motivation of the management was to protect themselves from damages, the amount of which was calculated on the basis of technical parameters of the plant, rather than continuous monitoring of the surroundings. The establishment of an in-house toxicologist to pay special attention to environmental issues, as well as the work of hygienists and meteorological stations, has made some progress compared to the situation before 1945. But the real state of air and water did not correspond with the number of rulings and decisions made aiming to improve the natural and working environment in the surroundings of Hrušov and the whole region.

Compared to northern Bohemia, however, the devastation of the local environment was not strong enough to lead to widespread public resistance. The fulfillment of the state economic plan played a primary role for the entire duration of the communist government—it was dependent on the remuneration of executives and employees. The gradual improvement of the environmental situation in Hrušov was mainly due to the cancellation of individual production in Hrušov, and the building of new capacities in more modern plants. The closure of the Hrušov chemical plant in 1998 marked the end of the immediate air and water pollution but not its heritage in the form of waste and contaminated soil.

Upřesnění zboží a poskytování obchodního úvěru v kupec- ké knize novojičínského obchodníka (pravděpodobně Blasia Österreicherera) z let 1585–1589 (Doplňky k edici)

Jiří Jurok

The Define of Goods and the Provide of the commercial Credits in the Account Book of Nový Jičín Merchant (most likely Blasius Österreicher) from 1585 to 1589 (Supplements towards the Edition)

In this article we consider for one thing about various kinds of the commercial credits and for another about the define of goods in the account book of Nový Jičín merchant and shopkeeper (most likely Blasius Österreicher) from 1585 to 1589 in the article from 2012 and wholly new till the present time of unpublsh kinds goods. There we are attempting about the merchant Blasius Österreicher include in the house of merchants Österreicher from Augsburg. The most remarkableting note of the words was “Caffes” from the year 1588, maybe the first record about the coffee in the Czech lands.

Keywords: the unknown account book of Nový Jičín; the merchant of Nový Jičín (most likely Blasius Österreicher); commercial credit; new define goods; the inventory from 1600; the coffee “Caffes”

Contact: PhDr. Jiří Jurok, CSc., Muzeum Novojičínska, ul. 28. října 12, 741 01 Nový Jičín, Česká republika; JJurok@seznam.cz

Při publikování první studie a edice neznámé obchodní knihy novojičínského obchodníka z let 1585–1589 v časopise Sborník archivních prací v roce 2010 se přes určení valné většiny obchodovatelného zboží nepodařilo určit všechny obchodní články a rovněž nebyly popsány všechny způsoby poskytování obchodního úvěru

obchodníkem.¹ Ohledně druhů zboží se tak stalo přesto, že jsem druhy zboží a další neznámé německé výrazy zaznamenané v místním kravařském nářečí, konzultoval s dvěma odborníky – germanisty.² Současně bohužel buď nedůsledností bývalé výkonné redaktorky, nebo vinou tiskárny došlo při konverzi elektronického textu k chybnému zlomu a jeho deformaci a tím ke ztrátě formátování poznámkového aparátu a dokonce k výpadku celých odstavců, vět, slov a písmen této studie a edice.³ Proto redakce časopisu s novým výkonným redaktorem PhDr. Vladimírem Růžkem přistoupila na opětovné publikování celé edice obchodní knihy včetně I. přílohy s inventářem obchodního skladu Blasia Österreichera z roku 1600 s textovými a věcnými poznámkami bez úvodní studie v roce 2011.⁴

Při zhodnocení a historickém vytěžení edice v navazující studii jsem požádal o odbornou pomoc další germanisty, a sice PhDr. Vladimíra Spáčila a prof. PhDr. Libuši Spáčilovou, kteří mně ochotně vyšli vstříc a nově vysvětlili několik druhů zboží a nejasných výrazů v prosinci 2012.⁵ Jejich vysvětlení jsem částečně zahrnul do svého zhodnocení edice v posledně zmíněné studii z roku 2012. Protože všechna jejich vysvětlení nemohla být již zahrnuta do této studie, rád bych v tomto dodatku k oběma předchozím studiím a opravené edici pojednal komplexně o nových určeních zboží, formách obchodního úvěru v obchodní knize a v připojeném seznamu o všech tiskových chybách a rovněž mých věcných přehlédnutích a chybách. Nejprve bych se zmínil právě o nových zjištěních ohledně způsobu obchodování, poskytování obchodního úvěru na nakupování na dluh a jeho rozličných formách. Nutno zde ještě poznamenat, že o různých formách obchodního úvěru a stručném pojednání o celé

¹ J. Jurok, *Neznámá obchodní kniha novojičínského obchodníka (pravděpodobně Blasia Österreichera) z let 1585–1589 a její edice*, Sborník archivních prací (SAP) LX, 2010, s. 307–434. Zlomek obchodní knihy se nalézá ve Státním okresním archivu Nový Jičín, fond Archiv města Nový Jičín, inv. č. 347.

² Své poděkování jsem tehdy vyjádřil PhDr. Rudolfu Uvírovi, CSc. z Filozofické fakulty Univerzity Palackého (FF UP) v Olomouci a doc. PhDr. Lence Vaňkové z Filozofické fakulty Ostravské univerzity (FF OU) v Ostravě a za kontrolu čtení rukopisu PhDr. Bohdanu Kaňákoví, Ph.D., řediteli Státního okresního archivu v Olomouci (SOKA Olomouc).

³ Tehdejší výkonnou redaktorkou byla PhDr. Lucie Hájková, která nerespektovala můj požadavek na zachování indexování poznámek (nad řádkem) a odmítla jejich zařazení do textu v hranatých závorkách (jako hranaté závorky ediční) 23. 12. 2009. Ve studii z roku 2010 byly číslované poznámky k edici zařazeny do textu a dokonce bez jakýchkoli závorek!

⁴ J. Jurok, *Neznámá obchodní kniha novojičínského obchodníka (pravděpodobně Blasia Österreichera) z let 1585–1589 a její edice, II. (Opravená verze)*, SAP LXI, 2011, s. 115–206.

⁵ Týž, *Spotřební nároky šlechty a měšťanstva podle neznámé novojičínské obchodní knihy z let 1585–1589*, Vlastivědný sborník Novojičínska 62, 2012, s. 47–69. PhDr. V. Spáčil je bývalý ředitel SOKA Olomouc a prof. PhDr. L. Spáčilová působí na FF UP Olomouc a jejich sdělení k neznámým druhům zboží a jiným záhadným výrazům obchodní knihy pochází z 6. 12. 2012.

obchodní knize Blasia Österreicherera včetně jeho pravděpodobného přibuzenství s Österreicherem z Augsburgu jsem populárně vědecky napsal do časopisu Dějiny a současnost v roce 2018 a do časopisu Gesta, vycházejícím v Maďarsku.⁶

Prodej na obchodní úvěr a jeho různé formy od otevření konta a písemné objednávky přes dlužní úpisy až po hlavní listy s ručiteli a směnky

Především je nutno zcela jednoznačně upřesnit, že v novojičínské obchodní knize (či kupecké knize, dobově šlo o tzv. kupecká registra) zaznamenané prodeje zboží jsou opravdu prodeje na dluh, tj. na tzv. obchodní úvěr. Dokazují to všechny pravé strany rozevřené obchodní knihy, kde si obchodník zaplacení prodaného zboží a vyrovnání dluhu hotovými penězi zapisoval s údaji o tom, kdy a kde se tak stalo a za kolik moravských zlatých a celý zápis šikmo přeškrtnul, tzv. přetrhnul, což značí právé zaplacení dluhu.⁷ Naopak na levé straně rozevřené knihy si obchodník vždy pod příslušným jménem zákazníka zaznamenával místo, datum, eventuálně termín splacení v domluvený den, svátek či o jarmarku a prostřednictvím koho či za ručitelství koho došlo k prodeji, dále množství a druh zboží a konečně jednotkovou a celkovou cenu. Dluhy za nakoupené zboží potom byly obvykle vyrovnávány za 10–14 dnů, ale i dva a tři měsíce a výjimečně i za 10 měsíců až rok. Po takto dlouhé době zaplatil například hejtman hukvaldského biskupského panství a bratr olomouckého biskupa Valentin Pavlovský v Příboře po nákupu 26. července 1588 až 2. května 1589. Z jeho strany mohlo jít i o mocensky přezíravé chování.⁸ K nejvíce vyrovnáním dluhu docházelo, jak jsem psal již dříve, v sídle obchodního domu v Novém Jičíně a dále v Příboře a Odrách, ale též několikrát i ve Frýdku a jinde.

⁶ Týž, *Kupec a jeho záznamy. Možnosti interpretace kupecké knihy z Nového Jičína (1585–1589)*, Dějiny a současnost XL, 5/2018, s. 34–37. Tento text v mírně rozšířené formě vyšel rovněž v Maďarsku: Týž, *Einzigtartiges Handelsbuch aus Neu-Titschein (Nový Jičín) aus den Jahren 1585–1589: Die älteste Aufzeichnung über den Verkauf von Kaffee in den Böhmischen Ländern?*, Gesta XVII/1, 2018, s. 44–51.

⁷ M. Buňatová, *Pražští kupci na cestách*, Praha 2013, s. 265 k vyrovnávání dluhu v obchodní knize, s. 253–254 k terminologii obchodní či kupecké knihy, jež byla dobově (v 16.–17. století) označována jako registra. Právní průkaznost obchodních knih se teprve ve 2. polovině 16. století vyrovnala registraci obchodu v městských knihách a dlužním úpisům.

⁸ J. Jurok, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 376 (23v), 377 (24r) a opravená edice Týž, *Neznámá obchodní kniha*, II, s. 143–144 (23v), 144 (24r) k Valentinu Pavlovskému; Týž, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 335 již stručněji k sjednávání termínů zaplacení dluhu; M. Buňatová, *Pražští kupci*, s. 247–248 obecně o prodeji zboží na dluh prostřednictvím obchodního úvěru a o vyrovnání dluhu buď k termínům jarmarků, nebo obvykle během 6–12 měsíců bezúročně a až po této lhůtě i s úrokem, což takto platilo mezi velkoobchodníky, zatímco v Novém Jičíně obchodník sjednával obchodní úvěr i s maloobchodníky či místními zákazníky.

Zboží někdy nenakupovali přímo zákazníci, ale například šlechtičtí služebníci či služky a šlechtou pověřeni písaři a objednaní řemeslníci, např. krejčí a kloboučníci, u duchovních farská kuchařka, dále manželky, synové, velmi málo dcery měšťanů a asi jednou matka zákazníka, případně řemeslničtí tovaryši, učni a u poddaných i jejich čeledíni. Jindy sám obchodník posílal své zboží snad svým koňským povozem, nebo jmenovitě po někom – buď po měšťanovi, nebo formanovi, eventuálně takto posílal své upomínky.⁹ Zejména šlechtičtí zákazníci nakupovali u obchodníka na zřízené konto či písemnou objednávku jako například Karel starší ze Žerotína na Starém Jičíně.¹⁰ Rovněž zejména šlechtici nakupovali zřejmě na dlužní úpis s převoditelnými právy na třetí osobu prostřednictvím různých služebných osob.¹¹ Na hlavní list s uvedenými ručiteli nakupovali všichni, někdy část zboží zaplatili hotově a zbytek odebrali na uvedený obchodní úvěr.¹² Pouze ve dvou případech u pana Karla staršího ze Žerotína na Starém Jičíně a měšťana Matyáše Meittnera z Frýdku si obchodník zaznamenal prodej zboží na směnku.¹³ Někdy obchodník půjčoval na finanční úvěr

⁹ J. Jurok, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 335 opět již tam stručněji ke způsobu prodeje zboží.

¹⁰ Tamtéž, s. 365–366 (13v); J. Jurok, *Neznámá obchodní kniha*, II, s. 131 (13v), kde Karel starší ze Žerotína platil na konto a současně objednával na písemné objednávky a částečně zaplatil a částečně zůstal dlužen; M. Buňatová, *Pražští kupci*, s. 247 obecně o částečném placení a částečném odebrání zboží na dluh (nic zde o zřizování kont).

¹¹ J. Jurok, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 366 (13v) a Týž, *Neznámá obchodní kniha*, II, s. 131 (13v), Karel st. ze Žerotína na Starém Jičíně nakupoval prostřednictvím svých služebníků, služebnic a řemeslníků snad na dlužní úpis s převoditelnými právy na třetí osobu (?); obdobně Týž, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 359 (7v) a Týž, *Neznámá obchodní kniha*, II, s. 123 (7v) o nákupu Barbory Khromerín v Příboře přes zplnomocněnou osobu či manžela (mahn); M. Buňatová, *Pražští kupci*, s. 247 a 251 obecně o dlužním úpisu s převoditelnými právy na třetí osobu.

¹² J. Jurok, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 352 (1v) a Týž, *Neznámá obchodní kniha*, II, s. 117 (1v) o nákupu ručitele (Purgk) Gregera Neissera v Novém Jičíně; Týž, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 356 (5v) a Týž, *Neznámá obchodní kniha*, II, s. 120 (5v) o nákupu ručitelky (Purgk) Georgkh Kackrlén v N. Jičíně; Týž, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 363 (11r) a Týž, *Neznámá obchodní kniha*, II, s. 128 (11r) o ručiteli (Phiregk) snad našemu obchodníkovi v Olomouci; Týž, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 372 (19v) a Týž, *Neznámá obchodní kniha*, II, s. 139 (19v) o nákupu ručitele (Purgkh, drusthor) Bartosz Siedeckh (Bartoše Židka) ve Frýdku snad vždy na hlavní list s ručiteli; M. Buňatová, *Pražští kupci*, s. 250–251 obecně o prostém dlužním úpisu (šuldprýfu), řezané ceduli a hlavním listu buď se svědky, nebo rukojmími (ručiteli), i tento hlavní list s ručiteli mohl být převeden na pohledávku na třetí osobu, jež dluh mohla vymáhat na původním dlužníku či ručitelích.

¹³ J. Jurok, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 379 (26r) a Týž, *Neznámá obchodní kniha*, II, s. 146 (26r), kde Mathees Meittner platil směnkou (sheindt); Týž, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 380 (26v) a Týž, *Neznámá obchodní kniha*, II, s. 147 (26v), kde Karel st. ze Žerotína na písemnou objednávku odebral zboží směnkou (shneid); M. Buňatová, *Pražští kupci*, s. 255–257 obecně o směnce s vyznačením termínu, kdy bude dlužná částka zaplacená držiteli směnky a používání smenek od přelomu 12. a 13. století v Itálii a u nás v Praze od konce 15. století a rovněž o dlužním úpisu s přenositelnými právy na třetí osobu v Německu a středovýchodní Evropě od 15. století a u nás od poloviny 16. století.

prostřednictvím zřejmě dlužního úpisu menší částky až do výše 12 zl. a při vyrovnání dluhu se zákazníkem společně přepočítával dlužnou částku.¹⁴

Novojičínská obchodní kniha je v českých zemích skutečně unikátní, neboť kromě tří zlomků knih ze 14. století s několika zpřístupněnými folii kramářského zboží pouze novojičínská kniha přináší náhled na obchod a vedení kupeckých register s nejrozličnějším kramářským zbožím (asi 55 obchodovatelných artiklů). Všechny ostatní známé kupecké knihy jsou knihami zaznamenávajícími převážně jeden druh zboží – buď železo (v Chebu a Českých Budějovicích), nebo klobouky (Jihlava aj.). I když v obchodní knize z Chebu vedle železa nalezneme i plech, ocel, slad, konopí a olej a v obchodní knize Jana de Monte v Jihlavě vedle klobouků i kůži a vlnu.¹⁵

Novojičínský obchodník pravděpodobně Blasius Österreicher, jak jsem již dříve uvedl, se v Novém Jičíně zakoupil po příchodu z Olomouce v roce 1584. V Olomouci měl příbuzné Bartoloměje (před rokem 1627) a Mikuláše (či Mertena) Österreichera (před rokem 1626) a jiné rodiny Österreicherů (Jana, Víta, Jiřího, Stanislava, Daniela a Adama Österreichera v letech 1562–1625 aj.), ve Vídni Jana Österreichera (1593–1607) a dříve Matouše Österreichera (1549) a v severních Čechách další Österreichery z Augsburgu.¹⁶ Nyní mohu uvedené údaje doplnit o jádro obchodní dynastie Österreicherů pocházející z jihoněmeckého Augsburgu. V samotném Augsburgu obchodovalo během působení Blasia Österreichera v Novém Jičíně nejméně pět významných Österreicherů, a sice Hans III. Österreicher (1529–1590), Hans Georg Österreicher (1558–1604), Daniel Österreicher (1558–1612), Hans Jakob Österreicher (1568–1613) a Georg Ulrich Österreicher (?–1629). Všichni patřili k obchodní komoře v Augsburgu, ovládali rozsáhlé obchodní síť s řadou poboček a faktorství po celé Evropě a hlásili se k protestantismu zřejmě jako novojičínský Blasius Österreicher podle jeho dříve uvedeného vlastnictví nejvydávanejší luterské postily u nás, a sice

¹⁴ J. Jurok, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 387 (33v) a *Týž, Neznámá obchodní kniha*, II, s. 155 (33v) k půjčce na dlužní úpis (schreibenn) 12 zl. Lorenzi Kliezovi v Bílovci; *Týž, Neznámá obchodní kniha*, I, s. 355 (4r) a *Týž, Neznámá obchodní kniha*, II, s. 119 (4r) k prvnímu přepočítání dluhu se zákazníkem Merthenem Angnetherem v Odrách (Rechnet ich mit ihm 20 Fr.), další přepočítání passim.

¹⁵ Fr. Graus, *Tři zlomky českých kupeckých knih z doby předhusitské*, Československý časopis historický (ČsČH), 4, 1956, s. 644–654; D. Třeštlík, *Nejstarší obchodní kniha z Čech*, Zápisky katedry čs. dějin a archivního studia, I, 1956, s. 25–26 (o chebské obchodní knize); Zd. Šimeček, *Das Handelsbuch des Budweiser Eisenhändlers Nikolaus Bartlme (Bartholome) 1560–1568*, in: Mitteilungen des Oberösterreichischen Landesarchivs, 17, 1993, s. 31–203; J. Janáček, *Příspěvek k otázce kupeckého zisku v 16. století*, ČsČH, 5, 1957, s. 276–289 (o jihlavských obchodních knihách) a Fr. Hoffmann, *Nově zjištěná kupecká kniha ze 16. století*, Sborník Matice moravské, 84, 1965, s. 207–213 (o jihlavské obchodní knize vídeňského obchodníka Jana de Monte), srov. též J. Jurok, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 308–309, pozn. 2.

¹⁶ J. Jurok, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 314, 316, 318, 320, pozn. 38, s. 325–326, 339, 408–409, pozn. 279 k edici obchodní knihy a s. 426, pozn. 16 k edici inventáře z roku 1600.

Spangenbergovy postily.¹⁷ Olomoucko-novojičínská větev Österreicherů by snad mohla pocházet z větve Österreicherů ve Vídni, již patrně založil Hans II. Österreicher (?–1542), jenž pobýval v Ingolstadtu v roce 1516 a ve Vídni v roce 1518.¹⁸ Méně pravděpodobněji by v úvahu mohl připadat i Georg I. Österreicher (?–1566) vypovězený v roce 1552 z Augsburgu a ovládající poté svou obchodní kompanii z Řezna, přičemž mezi jeho pobočkami lze jmenovat Vídeň, Norimberk, Benátky, Lyon, Antverpy a mnohé jiné.¹⁹ Nejzrůslejší obchodní sítí patrně disponoval zmíněný Hans III. Österreicher včetně Vídně, Norimberka, Benátek, Janova, Florencie, Memmingenu, Antverp aj. Přes uvedené obchodní domy zřejmě bylo dodáváno zboží Blasiu Österreicherovi z Augsburgu, Norimberka a Benátek.²⁰ V Augsburgu kromě konkurence mezi Österreichery a dalšími německými obchodními domy působili i italští obchodníci, stejně jako augsburští obchodníci působili v Antverpách a jinde. Kariéry zaměstnanců obchodních společností jako písařů a faktorů na vyšší místa účetních (Buchhalter) a pokladníků (Kassierer) byly dlouholeté a přestup k cizí obchodní společnosti prakticky nemožný.²¹ Přesto i österreicherovští zaměstnanci, například Mathäus Vittel (1570–1638) zdvojnásobil své jmění z 8700–17400 zl. na 18000–36000 zl. v letech 1604–1632 po odchodu od Österreicherů v roce 1611.²²

Určení dalšího zboží ve studii z roku 2012

Na základě přesnějších určení zboží Dr. V. Spáčilem a prof. L. Spáčilovou jsem z původního souboru zboží v obchodní knize z Nového Jičína, uvedeného v první studii, musel vyloučit následující produkty: huspeninu či rosol („die Sulekhen“ či „Suletzenn“, folium 8r), beránka („beraneken“, fol. 20r) a léčivou náplast na rány s obsahem léčivých solí („Pleip“, fol. 30v).²³

¹⁷ W. Reinhard, *Augsburger Eliten des 16. Jahrhunderts. Prosopographie wirtschaftlicher und politischer Führungsgruppen 1500–1620*, I–IV, Berlin 1996, zde III, s. 590–603, zvl. s. 594–599, 600, 590, 601 a 593; rejstřík všech Österreicherů v Augsburgu in: tamtéž, IV, s. 1107–1108; k Spangenbergově postile J. Jurok, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 314, edice inventáře v příloze I., s. 422 (12r).

¹⁸ W. Reinhard, *Augsburger Eliten*, s. 593.

¹⁹ Tamtéž, s. 591.

²⁰ Tamtéž, s. 594–599 k Hansi III.

²¹ R. Hildebrandt, *Diener und Herren. Zur Anatomie grossen Unternehmen um Zeitalter der Fugger*, in: J. Burkardt (Hg.), *Augsburger Handelshäuser im Wandel des historischen Urteils*, Berlin 1996, s. 149–174, zvl. s. 167, pozn. 54.

²² Tamtéž, s. 155, též R. Poppe, *Die Augsburger Handelsgesellschaft Österreicher 1590–1618. Abhandlungen zur Geschichte der Stadt Augsburg*, Bd. 2, Augsburg 1928, s. 18–29.

²³ J. Jurok, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 336, 338, v závěru na s. 351, nové určení Týž, *Spotřební nároky šlechty*, s. 53 podle sdělení Dr. V. Spáčila a prof. L. Spáčilové z 6. 12. 2012 (odkaz na sdělení obou germanistů dále u studie z roku 2012 neuvádím).

Podle sdělení obou germanistů v prvním případě se spíše jedná o příjmení novojičínského měšťana či měšťanky, jak jsem se již původně domníval, a sice manželky měšťana Mikuláše Sulchen, což jsem původně jako jednu z možností uvedl v poznámce 103.²⁴ V druhém případě nasvědčoval, že se jednalo spíše o osobu, farní kuchařku Beránkovou v Příboře u faráře Mikuláše Judexe a nikoliv o zboží, celý záznam: „Ad 20. Julli /1588/ Zalt mir sein Kechin beraneken /Fr. ?/“. Opět jsem v původní poznámce 218 uvedl, že se jedná o placení za beránka, ale že ho platila farní kuchařka.²⁵ Ve třetím případě ze souvislosti vyplývá, že šlo o označení látky se vzorem, a sice neznámé látky s modrým vzorem na červeném podkladu: „Pleip in Rot“ a na dalším řádku následovala další látka: „grün in gelb Machei a Fr. 7 – –,“ 30v, tedy mohér se zeleným vzorem na žlutém podkladu (k tomu dále), obě látky nakoupila kramářka Rosenauerinová z Opavy od našeho obchodníka v Bílovci 23. února 1589 a měla je zaplatit do svátku Nanebevstoupení Páně, v tom roce připadl na 8. května 1589.²⁶

Ve své studii z roku 2012 jsem dále uvedl, že germanisté Dr. V. Spáčil a prof. L. Spáčilová nově určili další zboží obchodní knihy, a sice měděnou vodu („Khupffer wasser“, 10v) kromě jiných významů jako vitriol, potom nově hrozinky, dobromysl, růžový mohér a samet na smuteční šaty, což jsem ovšem podrobně uvedl na příslušných místech nákupu tohoto zboží.²⁷

Tak vlastně oba vysvětlili mnou uvedené záhadné výrazy rukopisu obchodní knihy: „Reuer Zad Samet, Rosin Macheier, Prauen, snad i Grogron či Gregrenn aj.“²⁸ Samet na smuteční šaty („Reuerzad Sammet“, 7v, „Reuer Zad Sammet“, 11v aj.) se v novojičínské obchodní knize vyskytuje celkem často jako smuteční látka nakupovaná zvláště měšťany.²⁹ Složitější je výkladová situace u výrazu „Rosin Macheier“,

²⁴ Týž, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 336, v závěru na s. 351, 359, pozn. 103 na s. 395 a opravená edice Týž, *Neznámá obchodní kniha*, II, s. 124, pozn. 103 na s. 163, nové určení Týž, *Spotřební nároky šlechty*, s. 53. „Mikulass Sulchen“ je takto zaznamenán v rkp. obchodní knihy na fol. 7v; Týž, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 358 a Týž, *Neznámá obchodní kniha*, II, s. 123.

²⁵ Týž, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 336, v závěru na s. 351, 372, pozn. 218 na s. 405 a Týž, *Neznámá obchodní kniha*, II, s. 139, pozn. 218 na s. 173, nové určení Týž, *Spotřební nároky šlechty*, s. 53.

²⁶ Týž, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 336, 338, v závěru na s. 351, 384 a Týž, *Neznámá obchodní kniha*, II, s. 151, nové určení Týž, *Spotřební nároky šlechty*, s. 53; k dataci svátku Nanebevstoupení Páně Týž, *Neznámá obchodní kniha*, I, pozn. 296 na s. 410 a Týž, *Neznámá obchodní kniha*, II, pozn. 296 na s. 178.

²⁷ Týž, *Spotřební nároky šlechty*, s. 66, pozn. 30. K měděné vodě na výrobu mědi a jako barvivu sukna svinibrodské zeleni a brémské modří obsáhle již Týž, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 336, 348, 351, 363, pozn. 136 na s. 398 a Týž, *Neznámá obchodní kniha*, II, s. 127 a pozn. 136 na s. 166.

²⁸ Týž, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 340 a též obdobně s. 337: „Reuer Zad Samet a Rosin Macheier, Rosin Sammet – snad růžový muchajor a růžový samet, stejně jako Grogron či Gregrenn – snad Grobrgrün či Graffgrien – hedvábná látka z hrubých a silných látek.“

²⁹ Týž, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 337, 340, 359, 364 a Týž, *Neznámá obchodní kniha*, II, s. 123 a 129.

27v, který se snad liší od výkladu zboží „Rosin Machei“, 23v. Původně jsem zde rozdíl neviděl a „Rosin Machei“ jsem vyložil podle výkladového slovníku jako růžový či rozinkový muchajor.³⁰ A protože se v rukopisu obchodní knihy vyskytuje záznam: „Turkish macheior“, 1v, zcela jasně svědčící pro látku turecký muchajor, dovážený tehdy do Nového Jičína z tureckého Orientu přes Krakov, přisuzoval jsem podobný tvar „Rosin Machei“ také této látce.³¹ Ze sdělení Dr. V. Spáčila a prof. L. Spáčilové ohledně růžového mohéru vyplynulo, že takto vykládají právě tvar „Rosin Machei“, 23v a jako mohér všechny výskyty tvaru „Machei“.³² Mohér by tak byla další nevytčená a mnou původně nejmenovaná látka. Ovšem podle jiné literatury mohér je totožný s muchajerem.³³ Podobně oba vyložili tvar („Neuen Orrigann Saffrann“, 9v) jako další druh koření, a sice dobromysl, neboť dobromysl je známý jako oregano. Domníval jsem se sám, že se jedná o další druh koření šafránu s majoránkou od německého tvaru majoránky „das Origanum“ (nebo pokud nešlo o nový původní šafrán). Podle manželů Spáčilových se ale jedná o koření šafrán smíchané s dobromyslem.³⁴

Konečně výklad slova hrozinky mě přivádí k dvěma perličkám rukopisu obchodní knihy, které bohužel obě musím vyškrtnout ze svého výkladu. U první uvedené perličky, že náš obchodník poslal hukvaldskému důchodnímu a příborskému městskému písaři Ondřeji Fabiánovi asi jednu půlku („Halbe“) vinných špuntů („wein Pelner“, 23v) v září 1588, podle výkladu Dr. V. Spáčila a prof. L. Spáčilové tento výraz znamená „vinné perly“, tj. hrozinky. Již původně v roce 2010 jsem ale alternativně v poznámce 239 uvedl, že by mohlo jít podle výkladového slovníku o hrozinky či rybíz a ve studii z roku 2012 jsem se spíše přiklonil k tomuto výkladu.³⁵ Nyní se tak potvrdilo, že i výrazy („Prlenn“, 27v, 28v) a zejména („Wein Prlenn“, 28v) nemají nic společného s perlami, či látkou perlami vyšívanou, ale jde o hrozinky. Zdejší nakupující Bartoloměj Bruntálský z Vrbna na Frýdku a Markvartovicích, Gabriel Schneider z Frýdku a Abraham Šimonský ze Šimonu na Pščině je nakupovali v prvním případě na písemnou objednávku zřejmě v březnu 1589, ve druhém ve Frýdku v lednu

³⁰ Týž, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 376, pozn. 238 na s. 406 a Týž, *Neznámá obchodní kniha*, II, s. 143, pozn. 238 na s. 174, podle určení H. Boková – L. Spáčilová, *Stručný raně novohornoněmecký glosář k pramenům z českých zemí*, Olomouc 2003, s. 359.

³¹ J. Jurok, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 352, pozn. 11 na s. 391 a Týž, *Neznámá obchodní kniha*, II, s. 116, pozn. 11 na s. 159; obecně k muchajoru Týž, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 337, 339.

³² Týž, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 376 a Týž, *Neznámá obchodní kniha*, II, s. 143.

³³ J. Petráň a kol., *Dějiny hmotné kultury*, II/2, Praha 1997, s. 893 při popisu sukni s živůtkem muchejrovým (moherovým), takže autor či autoři zde obě látky ztotožnili.

³⁴ Týž, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 362, pozn. 121 na s. 396 a Týž, *Neznámá obchodní kniha*, II, s. 126, pozn. 121 na s. 164.

³⁵ Týž, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 376, pozn. 239 na s. 406 a Týž, *Neznámá obchodní kniha*, II, s. 143, pozn. 239 na s. 174 podle H. Boková – L. Spáčilová, *Stručný raně novohornoněmecký glosář*, s. 511 a J. Jurok, *Spotřební nároky šlechty*, s. 59.

1589 a ve třetím 20. ledna 1589 v Novém Jičíně prostřednictvím Zachariáše Giertlera Ostravského, pozdějšího purkmistra v Novém Jičíně v letech 1607–1618. V zimním období představovaly hrozinky jednu z mála ovocných potravin.³⁶

V případě druhé perličky u novojičínského měšťana Daniela Faschanka „*Ad 16. Februari nam der Pengele auff ihn...*“, 30v, že náš obchodník 16. února 1589 „vzal na něj hůl“, ze souvislosti podle manželů Spáčilových vyplývá, že zde šlo o příjmení dosud neznámého novojičínského měšťana Pengeleho. Jmenované osoby totiž pisatel obchodní knihy označoval určitým členem v němčině („der, die“) a navíc dále následoval odběr kanárského cukru a muškátového květu. Tedy Pengele vzal na něho (Daniela Faschanka) na dluh uvedené zboží. Možnost, že mohlo jít i o služebníka nebo měšťana jsem uvedl již původně v roce 2010 v poznámce 290 a ve studii z roku 2012 jsem se k tomuto výkladu v poznámce 52 přiklonil.³⁷

Posledním nově vyloženým artiklem v mé studii z roku 2012 byl „Pluet“ původně určený jako květ či pryskyřice. Podle vyjádření Dr. V. Spáčila a prof. L. Spáčilové se ve všech těchto případech pouhého označení „Pluet“, 4v, tj. květ, jedná o muškátový květ („die Muskatblüte“). Tento výklad jsem v roce 2012 doplnil vedle významů květ a pryskyřice. Ale v následujícím vlastním textu této studie ještě nebyl plně použit, spíše jako alternativa.³⁸ Protože se později v rukopisu obchodní knihy objevují výrazy „Nussket Pluet“, 30v a „/M?/uskhet Pluet“, 33v, lze odvodit, že se opravdu většinou jedná o muškátový květ.³⁹

Zůstává otázkou, zda je to v rukopisu obchodní knihy s muškátovým oříškem obdobně, neboť se zvláště ze začátku objevuje pouze tvar „Nuess“, 10v, 28v, a to hned za označením měrné jednotky. Střídavě se objevují i tvary „Musssktnues“, 15v, a „Muskt Nuess“, 23v, kdy jde nepochybně o muškátový oříšek. V prvním případě, ale zůstává sporné, zda zmíněné označení označuje ořechy, nebo rovněž muškátový oříšek.⁴⁰ V tomto případě jsem proto ve studii z roku 2012 popsal na příslušných místech zmiňované artikly jako ořechy a jinde jako muškátový oříšek.

Zbylé záhadné výrazy zůstávají částečně nevysvětlené a částečně jsem je již vysvětlil. Záhadný zůstal tvar „Schon Prauen“, 6v, jenž jsem původně vysvětlil jako lesklý či pěkně hnědý a současně odkázal na druh šamlotu „Schönbraun“, 8r, ve

³⁶ J. Jurok, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 381 a 382 a Týž, *Neznámá obchodní kniha*, II, s. 148 a 149.

³⁷ Týž, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 383, pozn. 290 na s. 410 a Týž, *Neznámá obchodní kniha*, II, s. 151, pozn. 290 na s. 178 a Týž, *Spotřební nároky šlechty*, s. 67, pozn. 52.

³⁸ J. Jurok, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 355, pozn. 51 na s. 393 a Týž, *Neznámá obchodní kniha*, II, s. 120, pozn. 51 na s. 161 a Týž, *Spotřební nároky šlechty*, s. 53; ve významu jako květ či pryskyřice tamtéž, s. 56, 57 a 59.

³⁹ J. Jurok, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 383, 387 a Týž, *Neznámá obchodní kniha*, II, s. 151 a 155.

⁴⁰ Týž, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 362, 381 a 368, 376 a Týž, *Neznámá obchodní kniha*, II, s. 127, 149 a 133, 143.

skladu obchodníka Blasia Österreichera z roku 1600. Podle sdělení Dr. V. Spáčila a Dr. L. Spáčilové by mohlo jít o světlehnědou látku.⁴¹ Další artikl „Grogron či Gre-grenn“, že jde o látku „Grobgrünn či Graffgrien“, tj. hedvábnou látku z hrubých a sil-ných látek, jsem vysvětlil již původně.⁴²

Nově určené a dosud nepublikované artikly a jiné výrazy obchodní knihy a inventáře z roku 1600

Tolik většinou k již vysvětleným druhům zboží ve studii z roku 2012. Přesto v rukopi-su obchodní knihy zůstaly některé dosud nevysvětlené komodity a záhadné výrazy, které uvedu nyní s vysvětlením Dr. V. Spáčila a prof. L. Spáčilové. Tak ve vysvětlení produktu „salmus“, 4v, o kterém jsem psal, že se jedná buď o lososa, nebo salmiak, se manželé Spáčilovi přiklonili vzhledem k určení množství k salmiakovému roztoku.⁴³ U sporného tvaru „Olauen“, 5v se ve shodě se mnou a než k pouze naznačeným olivám přiklonili k výkladu ledek či kamenec.⁴⁴ U slova „mahn“, 7v posunuli význam z výkladu zplnomocněná osoba k manželovi, v uvedeném případě jejím manželovi, tj. kramářky Barbory z Příbora nakupující v Novém Jičíně 4. dubna zřejmě 1588.⁴⁵ Spíše než jako jméno služebníka (jednu ze dvou původních možností) vyložili slova „Per Zeichengist“, 13v, či přesněji skrze či prostřednictvím Zeichengista zaplatil Karel starší ze Žerotína na Starém Jičíně 21. května 1588 na své konto (otevřený účet) snad směnkami č. 1 a č. 2, 31 a 4 zl. a nějaké drobné.⁴⁶ Po vyrovnání směnek si obchodník zapsal další platbu 22 zl. od „Diesk /Zire?/“, 13v, patrně rovněž osoby, šlo zřejmě o zkomoleně zapsané či přečtené jméno dalšího či stejného služebníka Karla st. ze Žerotína.⁴⁷ Obdobně výraz „Huter“, 13v jej vyložili buď jako kloboučník, nebo mohlo jít i o přijmení služebníka pana Karla staršího ze Žerotína na Starém Jičíně, jemuž

⁴¹ J. Jurok, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 358, pozn. 80 na s. 394, 417 a *Týž*, *Neznámá obchodní kniha*, II, s. 122, pozn. 80 na s. 162 a 187.

⁴² *Týž*, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 359, pozn. 96 na s. 395 a *Týž*, *Neznámá obchodní kniha*, II, s. 123, pozn. 96 na s. 163, viz i zde pozn. 27.

⁴³ *Týž*, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 336, 351, 355, pozn. 50 na s. 393 a *Týž*, *Neznámá obchodní kniha*, II, s. 120, pozn. 50 na s. 161 a sdělení Dr. V. Spáčila a prof. L. Spáčilové z 6. 12. 2012.

⁴⁴ *Týž*, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 356, pozn. 74 na s. 394 a *Týž*, *Neznámá obchodní kniha*, II, s. 121, pozn. 74 na s. 162 a uvedené sdělení Dr. V. Spáčila a prof. L. Spáčilové.

⁴⁵ *Týž*, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 359, pozn. 101 na s. 395 a *Týž*, *Neznámá obchodní kniha*, II, s. 123, pozn. 101 na s. 163 a uvedené sdělení Dr. V. Spáčila a prof. L. Spáčilové.

⁴⁶ *Týž*, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 365, pozn. 158 na s. 400 a *Týž*, *Neznámá obchodní kniha*, II, s. 131, pozn. 158 na s. 168 a uvedené sdělení Dr. V. Spáčila a prof. L. Spáčilové.

⁴⁷ *Týž*, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 366, pozn. 159 na s. 400 a *Týž*, *Neznámá obchodní kniha*, II, s. 131, pozn. 159 na s. 168 a uvedené sdělení Dr. V. Spáčila a prof. L. Spáčilové.

obchodník zaplatil 6 gr. snad za objednaný klobouk pro Žerotína.⁴⁸ Neznámý výraz „Reiern“, 15v by podle souvislosti, že obchodník poslal purkmistru Merthenu Angneterovi z Oder v červnu 1588 10 loktů černého hasasu a černý taft, mohl znamenat variantu od „Reuer Zad Samet“, tj. samet na smuteční šaty.⁴⁹ Při vyrovnání zřejmě tohoto dluhu Merthena Angnetera v lednu 1589 jej platila jednak hotově Angneterova matka a jednak obchodník sepsal: „Schreibe ich die Posten mit der Post/?/“, 16r, tj. podle Dr. V Spáčila a prof. L. Spáčilové zprávy s (požadovanými) částkami a asi je zaslal dlužníkovi.⁵⁰ Ale protože přes Nový Jičín vedla od roku 1558 linka pošty z Krakova přes Olomouc do Benátek, mohl eventuálně poslat opravdu vyúčtované částky poštou do Oder při cestě poštovní diligence přes Odry do Hranic.⁵¹ Další neznámý výraz „Les Abge/n/“, 19r by mohl znamenat podle obou germanistů zkrácené tvary od „die Getreidelese“ (úroda či sklizeň obilí), „Fruchtlese“ (úroda či sklizeň ovoce) či „Holzlese“ (sklizeň dřeva) a slovesa „abgeben“ (odevzdat). Výraz je součástí věty „21. Augusto furt er mich gen Der Schonstodt Les Abge/n/?/“. V dané souvislosti by se náš obchodník 21. srpna 1589 nechal vést synem Bartela Kvity z Ženkavy do Krásna u Valašského Meziříčí odevzdat sklizeň nejpravděpodobněji obilí ze svého gruntu snad do mlýna(?) či jako dluh nebo daňovou dávku(?).⁵² Výraz „aisreis/?/“, 23v patrně neznamenal jedlou rýži ani železné struhadlo, ale dávku, v dané souvislosti objednávku učiněnou manželkou hukvaldského důchodního písaře Ondřeje Fabiana 26. července 1588.⁵³ Podobně neznámý výraz „Veut“, 23v by mohl pocházet od slova „feit/feut“, tj. ozdobený, krásný. Opět v dané souvislosti by znamenal zelenou ozdobnou a červenou šňůru nakoupenou hukvaldským hejtmánem (úředníkem) Valentinem Pavlovským v Příboře 26. července 1588.⁵⁴ Poslední neznámý výraz v obchodní knize „stheandl/?/ seidenn“, 26v ani oba germanisté zřejmě nevysvětlili, neboť naznačili, že by mohlo jít o zdrobnělinu od Hans, a sice Haendl jako Honzíček, což by

⁴⁸ Týž, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 366, pozn. 164 na s. 400 a Týž, *Neznámá obchodní kniha*, II, s. 131, pozn. 164 na s. 168 a uvedené sdělení Dr. V. Spáčila a prof. L. Spáčilové, alternativní výklad o strážci či hradní stráží padl.

⁴⁹ Týž, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 366, pozn. 184 na s. 402 a Týž, *Neznámá obchodní kniha*, II, s. 134, pozn. 184 na s. 170 a uvedené sdělení Dr. V. Spáčila a prof. L. Spáčilové.

⁵⁰ Týž, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 368, pozn. 188 na s. 402 a Týž, *Neznámá obchodní kniha*, II, s. 134, pozn. 188 na s. 170 a uvedené sdělení Dr. V. Spáčila a prof. L. Spáčilové.

⁵¹ J. Petráň a kol., *Dějiny hmotné kultury*, II/2, s. 940 píše o tomto poštovním spojení od roku 1558 stejně jako přes Olomouc a Prahu do Norimberku a Augsburgu.

⁵² J. Jurok, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 372, pozn. 205 na s. 404 a Týž, *Neznámá obchodní kniha*, II, s. 138, pozn. 205 na s. 172 a uvedené sdělení Dr. V. Spáčila a prof. L. Spáčilové.

⁵³ Týž, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 376, pozn. 236 na s. 406 a Týž, *Neznámá obchodní kniha*, II, s. 143, pozn. 236 na s. 174 a uvedené sdělení Dr. V. Spáčila a prof. L. Spáčilové.

⁵⁴ Týž, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 376, pozn. 241 na s. 406 a Týž, *Neznámá obchodní kniha*, II, s. 143, pozn. 241 na s. 174 a uvedené sdělení Dr. V. Spáčila a prof. L. Spáčilové.

mohl být další známý syn Blasia Österreichera Jan. Nicméně v dané souvislosti by tento výraz mohl být i zkomolenina či špatně přčtené slovo, a sice původně asi ve znění „Stepffheandlseidenn“, srov. s jinde nalezeným zbožím „Stepffseidenn“, 20v ve významu zašivací, látačí příze z hedvábí, zde ještě navíc příruční (?) nakoupené v Novém Jičíně nižším písařem Valentinem Veselským 17. ledna 1589. Vlastně by tak šlo o součást tzv. norimberské textilní a kovové galanterie.⁵⁵

Ve svém sdělení manželé Spáčilovi vysvětlili i některé záhadné výrazy z inventáře pozůstalosti po obchodníku Blasiu Österreicherovi z roku 1600. Výraz „Leibfarbe Leinratt“, příloha I, 8v vyložili jednoznačně jako plátno tělové barvy (rovněž všechny následující výrazy jsou publikovány v příloze I obou studií z let 2010 a 2011).⁵⁶ Tvar „Ol/g?/“, 8v, patrně „Öllig“ spíše než barchet cibulové barvy označili za barchet olejové, či spíše olivové barvy.⁵⁷ Podobně u „Sam/m/et Modenester“, 9r se spíše než ke slovu módní přiklonili k modenskému sametu, tj. z města Modeny.⁵⁸ Tvar „Ein Breken Messen“, 11r vyložili jako zlomek mosazi vzhledem k následujícímu zlomku mědi.⁵⁹ Záhadný výraz „Ein Handsteglein klein“, 11v určili jako malý příruční tyglík.⁶⁰ Další záhadný nástroj „Ein Kupferne Feuer Sorge“, 11v vyložili jako měděná ohřívací pánev na stole k udržování teplého jídla.⁶¹ Jednoznačně identifikovali opět záhadný nástroj „Ein Klein Messen Merzelen“, 11v jako malý mosazný moždíř.⁶² Obdobně opravili „Ein Schweiff Zur Einem Reitross“, 12r na třmen připevněný k sedlovému knoflíku koně.⁶³ Pochybnosti si ponechali u slov „Par Tanzlen“, 12v, jež místo ženských kružinek označili za okruží či krajky u rukávů podle slovníku Josefa Jungmanna z počátku 19. sto-

⁵⁵ J. Jurok, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 379, pozn. 260 na s. 407 a Týž, *Neznámá obchodní kniha*, II, s. 146, pozn. 260 na s. 175 a uvedené sdělení Dr. V. Spáčila a prof. L. Spáčilové.

⁵⁶ Týž, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 418, pozn. 59 na s. 428 a Týž, *Neznámá obchodní kniha*, II, s. 188, pozn. 59 na s. 200 a uvedené sdělení Dr. V. Spáčila a prof. L. Spáčilové. Inventář pozůstalosti Blasia Österreichera z roku 1600 je uložen v Národním archivu v Praze, fond Morava, inv. č. 5951.

⁵⁷ Týž, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 418, pozn. 61 na s. 429 a Týž, *Neznámá obchodní kniha*, II, s. 188, pozn. 61 na s. 200 a uvedené sdělení Dr. V. Spáčila a prof. L. Spáčilové.

⁵⁸ Týž, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 419, pozn. 67 na s. 429 a Týž, *Neznámá obchodní kniha*, II, s. 189, pozn. 67 na s. 201 a uvedené sdělení Dr. V. Spáčila a prof. L. Spáčilové.

⁵⁹ Týž, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 421, pozn. 100 na s. 430 a Týž, *Neznámá obchodní kniha*, II, s. 192, pozn. 100 na s. 222 a uvedené sdělení Dr. V. Spáčila a prof. L. Spáčilové.

⁶⁰ Týž, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 422, pozn. 105 na s. 430 a Týž, *Neznámá obchodní kniha*, II, s. 193, pozn. 105 na s. 202 a uvedené sdělení Dr. V. Spáčila a prof. L. Spáčilové.

⁶¹ J. Jurok, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 422, pozn. 107 na s. 430 a Týž, *Neznámá obchodní kniha*, II, s. 193, pozn. 107 na s. 202 a uvedené sdělení Dr. V. Spáčila a prof. L. Spáčilové.

⁶² Týž, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 422, pozn. 108 na s. 430 a Týž, *Neznámá obchodní kniha*, II, s. 193, pozn. 108 na s. 202 a uvedené sdělení Dr. V. Spáčila a prof. L. Spáčilové.

⁶³ Týž, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 422, pozn. 119 na s. 430 a Týž, *Neznámá obchodní kniha*, II, s. 193, pozn. 119 na s. 202 a uvedené sdělení Dr. V. Spáčila a prof. L. Spáčilové.

letí.⁶⁴ Následující výraz „grobe Betlücher“, 12v místo hrubé postelové cíchy přímo popsali jako hrubá prostěradla.⁶⁵ Mírně opravili i označení „Flächsene kleine Leimet“, 12v z malých lněných či plátěných lemavek na jemné lněné plátno.⁶⁶ Poslední záhadný popis „Klein Mercken Leinrat“, 12v vložili opět jako jemné lněné plátno.⁶⁷

Odjinud lze dodat, že zboží v inventáři z roku 1600 „Callmuss“, příloha I, 7v nemusí být jen „der Calamus“ – třtina, rákos, ale může se jednat o další lék či léčivou bylinu puškvorec („acorus calamus“).⁶⁸ V tomtéž inventáři se vedle obyčejného zázvoru objevuje neznámý bílý zázvor a vedle cukrkandlu i bílý kanárský cukr, jenž je opět odjinud znám vedle černého cukru.⁶⁹

Přes vysvětlení řady nejasných raně novohornoněmeckých slov a záhadných označení navíc někde v místním německém kravařském nářečí v rukopise obchodní knihy zůstalo několik stále nejasných výrazů. Můžu je nyní souborně vyjmenovat: „Sahern“, 6v (s nepravděpodobnou domněnkou, že jde o sítinu – špičky ječmene, žita nebo trávy), „Persilli“, 8v (zůstává původní určení broskvev či broskovice?), „Modrazen“, příloha I, 10v (podšité barchetem barvy popela), „Ein Praksfelder“, příl. I, 11v (neznámý předmět z výzbroje obchodníka), „Kinzen“, příloha I, 12v (součást oděvu?) a „Pinzen“, příloha I, 12v (snad košile?).

⁶⁴ Týž, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 423, pozn. 135 na s. 431 a Týž, *Neznámá obchodní kniha*, II, s. 194, pozn. 135 na s. 203 a uvedené sdělení Dr. V. Spáčila a prof. L. Spáčilové.

⁶⁵ Týž, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 423, pozn. 137 na s. 431 a Týž, *Neznámá obchodní kniha*, II, s. 194, pozn. 137 na s. 203 a uvedené sdělení Dr. V. Spáčila a prof. L. Spáčilové.

⁶⁶ Týž, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 423, pozn. 141 na s. 431 a Týž, *Neznámá obchodní kniha*, II, s. 194, pozn. 141 na s. 203 a uvedené sdělení Dr. V. Spáčila a prof. L. Spáčilové.

⁶⁷ Týž, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 423, pozn. 143 na s. 431 a Týž, *Neznámá obchodní kniha*, II, s. 194, pozn. 143 na s. 203 a uvedené sdělení Dr. V. Spáčila a prof. L. Spáčilové.

⁶⁸ Týž, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 416, pozn. 35 na s. 428 a Týž, *Neznámá obchodní kniha*, II, s. 186, pozn. 35 na s. 199, novější vysvětlení podle M. Buňatová, *Pražští kupci*, s. 145. Autorka zde uvedla popis obchodního skladu italského kupce Antonína Bonsignore v Praze z roku 1593, jenž obsahoval velmi obdobné druhy zboží jako u novojičinského obchodníka. V jiném svém článku autorka uvedla druhy zboží vyvážené z Moravy do Krakova: sukno, soukenné výrobky, klobouky, čepce, moravské víno, dále bobří a liščí kožešiny, vlašské ořechy, povidla, husí sádlo a starý cín a z Krakova na Moravu: kožešiny, kůže, olovo, glejta (chemikálie), sůl, síra, středomořské, turecké a asijské zboží (též látky czamlet a muchajer, tj. šamlot a muchajor, rovněž samet a barchet), dále kořalka, med, cukr a perničky (z toho v novojičinské obchodní knize najdeme pouze sukno, cínovec, snad ořechy, středomořské a asijské zboží a cukr a v inventáři z roku 1600 sukno, soukenné výrobky, síru, středomořské a asijské zboží, cukr a jinde v domovním inventáři kožešinami podšité šaty, čepce a klobouky). Viz M. Buňatová, *Moravští Židé na krakovských trzích v době předbělohorské*, Židé a Morava XIX, 2013, s. 7–23, zvl. s. 14, 16 a 17.

⁶⁹ J. Jurok, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 417 a Týž, *Neznámá obchodní kniha*, II, s. 187 a novější rozlišení podle M. Buňatová, *Pražští kupci*, s. 144.

Zvláštní kapitolou samou pro sebe je označení „Caffes“, 5r, podle vyjádření manželů Spáčilových jako káva nepravděpodobně pro konec 16. století. Nicméně nedávné nálezy zrnek kávy a podzemnice olejné právě z konce 16. století pod podlahou Vladislavského sálu na Pražském hradě umožňují o této eventualitě uvažovat.⁷⁰ Je sice možné přemítat i o písářském omylu a chybném zapsání koření kafru („Caffer“), což je jistě možné. Ohledně samotného zápisu je ale koncové „s“ zcela zřetelné, což potvrdil svým čtením i paleograf Dr. Bohdan Kaňák, ředitel Státního okresního archivu v Olomouci a v roce 2018 také prof. PhDr. Hana Pátková, PhD. z Katedry pomocných věd historických a archivního studia Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Rovněž vysoká cena za tento artikl 70 krejcarů, tj. asi necelých 35 grošů, tj. 1 zlatý a 5 gr. by mohla odpovídat prodeji kávy. Kávu hotově na dluh zaplatila kramářka Rosina Zaudtnerin z Fulneka 14. dubna 1588: „*Rosina Zaudtnerin Zu Fulneckh zalt mir Ad 14. April Auff den Rest Par in Titshein zue 70 kr. wege/n/ Caffes.*“, 5r. Konečně v této době lze uvažovat o prodeji kávy spíše jako léčivé rostliny či byliny, jak se to i v literatuře uvádí, než o prodeji pražených zrn kávy.⁷¹ Údajně teprve v roce 1615 je poprvé doloženo vaření čokolády z kakaa a kávy v Paříži. V Istanbulu a v Turecké říši se ovšem káva vařila již po roce 1450 a po roce 1500 se začala šířit a prodávat v Benátkách a Amsterdamu, takže její výskyt v českých zemích koncem 16. století by nebyl úplně vyloučen. Navíc novojičínský obchodník přímo z Benátek snad prostřednictvím Vídně dovážel „Venediss Saiffenn“, tj. benátské mýdlo, takže z Benátek mohl dovést i kávu.⁷² To by dále potvrzoval známý tvar označení kávy v italštině v 17. století „caffé“, velmi blízký zápisu v Novém Jičíně „Caffes“.⁷³ Dosud známý nejstarší výskyt kávy v češtině pochází z roku 1669.⁷⁴

Na závěr nutno dodat, že v mých věcných poznámkách k obchodní knize a inventáři pozůstalosti z roku 1600 jsem objasnil pouze všechny osobnosti, geografické lokality, peněžní jednotky, míry, zkratky, svátky a nejasné výrazy ze zboží a zcela srozumitelně označené zboží jsem nevysvětloval. Takto jsem nevysvětloval například:

⁷⁰ G. Blažková – J. Frolík – J. Matiašek, *Vladislavský sál pražského hradu ve světle nových nálezů. Příspěvek k dějinám každodennosti pozdního středověku a raného novověku*, Mediaevalia historica Bohemica 19/2, 2016, s. 27–50, zvl. s. 36 a 38.

⁷¹ J. Petráň, *Dějiny hmotné kultury*, I/1, 2, Praha 1985, II/1, 2, Praha, 1995, 1997, zde II, 1, s. 396. Tamtéž podobně o tabáku jako léčivé rostlině na konci 16. století.

⁷² J. Jurok, *Neznámá obchodní kniha*, I, s. 356, pozn. 55 na s. 393 a TÝŽ, *Neznámá obchodní kniha*, II, s. 120, pozn. 55 na s. 161; ke kávě v Novém Jičíně a ve Vladislavském sále v Praze již TÝŽ, *Spotřební nároky šlechty*, s. 59, pozn. 54 na s. 67.

⁷³ Podle sdělení prof. L. Spáčilové z 16. 2. 2016 na základě slovníku F. Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, Berlin 1989, s. 346. Původní označení v arabštině je zde uvedeno jako „gahwa“ a v turečtině „gahve“, odkud je převzala italština a z italštiny poté francouzština jako „café“.

⁷⁴ J. Jungmann, *Slovník česko-německý*, I–V, Praha 1834–1839, zde II, s. 40.

„Messer“ – nože, „Knopff“ – knoflíky, „seiden“ – hedvábí, „Taffet“ – taft, „harzes“ – haras, „wallisch“ – vališ, „Reis“ – rýže, „Nuess“ – ořechy, „Mandellnn“ – mandle a jiné jasné artikly.

Z mých věcných přehlednutí a chyb v první studii z roku 2010 jsou nejzávažnější a nejrozsáhlejší dvě. Jednak jsem po podrobnějším foliování včetně prázdných folií, a sice spisu o pozůstalosti a inventáři majetku Blasia Österreichera z roku 1600 (v příloze I) neopravil původní odkazy na folia v hlavním textu této studie v poznámkách 11, 13, 17–20 a 27 na stranách 314–317, viz níže zde závěrečný seznam chyb. Za druhé jsem ve věcných poznámkách k této příloze I, tj. ke spisu o uvedené pozůstalosti v poznámkách 19 a 22 na straně 427 špatně označil vnitřní části tohoto spisu z Národního archivu v Praze, fond Morava, inv. č. 5951, a sice první dvě části A a B. Přitom, že vlastní inventář představuje část A, je vysvětleno v odpovědi novojičínských z 20. ledna 1615 na fol. 3v na straně 413 této studie. Protože ovšem v daném spise část B nebyla označena, i když byla v odpovědi novojičínských z 20. ledna 1615 zmíněna jako přehled vydání spolu s přihlášením nároků příbuzných a přátel o dědictví po Blasiu Österreicherovi jako části B, C a D na fol. 4v na straně 414, došlo k tomuto posunu. Části A a B se tak vztahují až na tento inventář a přehled vydání z pozůstalosti, přičemž ale následující části C, D, E, F, G, H, I a K jsou označeny správně v poznámkách 19, 21 a 22 na straně 427. Viz níže seznam chyb.⁷⁵

Příloha 1.

Seznam tiskových a jiných věcných chyb k Neznámá obchodní kniha novojičínského obchodníka (pravděpodobně Blasia Österreicher) z let 1585–1589 a její edice, SAP LX, 2010, s. 307–434

- strana (s.) 307, 7. řádek (ř.) v podtitulu – místo „1585–1590“ správně „1585–1589“,
- s. 307, 1. odstavec (odst.), 7. ř., – místo „number 5958“ správně „number 5951“,
- s. 307, 1. odst., 8. ř., – místo „in the collections of the Moravian National Archive in Prague“ správněji mělo být přeloženo „in the collections Moravia Fund of the National Archive in Prague“,
- s. 307, 2. odst., 1. ř., – místo „professional“ správněji mělo být přeloženo „estate“,
- s. 307, 2. odst., 4. ř., – místo „6 vassals“ správněji mělo být přeloženo „6 peasants“,
- s. 308, 2. odst., 3. ř., – nepřeloženo zůstalo „1750,9 liber“,
- s. 310, 2. odst., 4. ř. odspodu – místo „Merthen Angneter“ správně „Merthen Angnether“ (i když jinde se psal i Merthen Angneter),
- s. 310, poslední ř. odspodu – místo „od 4. ledna 1589... Unrügen“ správně „od 24. ledna 1589... Unrübenn“,
- s. 311, 3. odst., 1. ř., – místo „1185“ správně „1585“,
- s. 311, 3. odst., 6. ř., – místo „4 b“ správně „4v“,
- s. 311, 4. odst., 2. ř. odspodu – místo „let 158–1589“ správně „let 1588–1589“,
- s. 312, 2. odst., 7. ř. odspodu – místo „právě strany“ správně „pravé strany“,
- s. 313, 9. poznámka (pozn.), poslední ř., – místo „Neutit-schein“ správně „Neutitschein“,
- s. 314, 1. odst., 7. ř. odspodu – místo „Matyáše I.“ správně „Matyáše II.“,
- s. 314, 1. odst., 6. ř. odspodu – místo „(vše-chna“ správně „(všechna“,
- s. 314, 11. pozn., 1. ř., – místo „příloha I, fol. 10v“ správně „příloha I, fol. 12r“,
- s. 314, 12. pozn., poslední ř., – místo „českobratským“ správně „českobratským“,
- s. 315, 13. pozn., 1. ř., – místo „přílohu I, fol. 10v“ správně „přílohu I, fol. 12r“,
- s. 315, 15. pozn., 6. ř., – za „v raném“ vypadlo slovo „novověku“,
- s. 316, 1. odst., 1. ř., – místo „29. 8. 1615“ správně „29. 1. 1615“,
- s. 316, 17. pozn., 1. ř., – místo „přílohu I, fol. 2rv.“ správně „přílohu I, fol. 3rv.“,
- s. 316, 18. pozn., 1. ř., – místo „fol. 2v a od fol. 5r inventář“ správně „fol. 3v a od fol. 6r inventář“,
- s. 316, 19. pozn., 1. ř., – místo „fol. 6v a 8r“ správně „fol. 7r–9v“,
- s. 316, 20. pozn., 1. ř., – místo „fol. 3rv a k vydaným peněžům fol. 11v“ správně „fol. 4rv a k vydaným peněžům fol. 13r–14v“,
- s. 317, 27. pozn., 3. ř., – místo „v příloze I, fol. 2v“ správně „v příloze I, fol. 3v–4r“,
- s. 322, 40. pozn., 4. ř., – místo „s. 41 an“ správně „41an.“ – podobně v poznámce 43 a jinde, ale tuto tiskovou chybu či záměr dále neopravuji,

- s. 322, 43. pozn., 5 ř., – místo „S.V. OPPL“ správně „S.V. Oppl“,
- s. 323, tabulka 2, 14. ř., – místo „lázebník“ správně „lazebník“,
- s. 325, 2. odst., poslední ř., – místo „Barttel Österreicher“ správněji „Bartel Österreicher“,
- s. 326, tabulka 3, 3. ř. odspodu – u Frýdku měla být číslice „2“ v závorce „(2)“,
- s. 327, tabulka 3, 8. ř., – měly být posunuty číslice „7“ a „8“ do tamějších dvou sloupců,
- s. 327, tabulka 3, 17. ř., – měla být posunuta číslice „10“ od číslice „8“ do druhého sloupce,
- s. 328–329, tabulka 4 – opravena minule,
- s. 332, 2. odst., 4. ř., – vypadlo za č. „14“ č. „16“ (jde o č. domu na náměstí),
- s. 333, 61. pozn., 2. ř., – vyškrtnout podruhé uvedené jméno „K. Schall“,
- s. 337, 1. odst., 2. ř., – místo „následovali“ správně „následovaly“,
- s. 339, 70. pozn., 3. ř., – místo „pozn. 261“ správně „pozn. 279“,
- s. 341, tabulka 5, 10. ř., – vypadla číslice „1“ před „lot – 4 gr. 8 d.“,
- s. 341, tabulka 5, 14. ř., – přesunout na levou stranu původní množství zboží, a sice „25 kamenců či ledků nebo v tomto případě oliv? – 1 zl. 26 gr. 12 d.“ a škrtnout zde poslední číslici „1“ za „12 d.“,
- s. 341, tabulka 5, 18. ř., – místo špatného výpočtu „1 lot pěkné tkanice – 2 gr. 1 d.“ správně „1 lot pěkné tkanice – 8 gr. 4 d.“ (odpovídá ceně na 20. a 21. řádku),
- s. 342, tabulka 5, 13. ř. odspodu – místo tiskové chyby „1 lot hedvábí na šití – 48 gr.“ správně „1 lot hedvábí na šití – 48 d. tj. 6 gr. 6 d.“,
- s. 342, tabulka 5, 7. ř. odspodu – místo „– 2 z 3 gr. 4,5 d.“ správně „– 2 zl. 3 gr. 4,5 d.“,
- s. 342, tabulka 5, 4. ř. odspodu – posunout vlevo „tucet knoflíků – 7 gr. 5 d.“ a doplnit vpravo „1 knoflík – 4,5 d.“,
- s. 342, tabulka 5, 3. ř. odspodu – posunout vlevo a doplnit „fol. 14v – tucet červených knoflíků – 17 gr. 1 d.“ a ještě doplnit vpravo „1 červený knoflík – 10 d.“,
- s. 343, tabulka 5, 10. ř. odspodu – místo „1,5 gr.“ správně 1,5 d.“,
- s. 343, tabulka 5, 2. a 1. ř. odspodu – místo „fol. 23v 6 loktů zelené šňůry čitkaniče – 19 gr. 1 d. o váze 2,5 lotu 1,5 d. 1 loket tkanice – asi 3 gr.“ správně vlevo „fol. 23v 6 loktů zelené šňůry či tkanice o váze 2,5 lotu – 19 gr. 1 d.“ a vpravo „1 loket tkanice – asi 3 gr. 1,5 d.“,
- s. 344, tabulka 5, 3. a 4. ř. odshora – pouze posunout „24v“ ze 4. řádku na 3. řádek,
- s. 347, 2. odst., 2. ř. odspodu – místo „Vobou“ správně „V obou“,
- s. 348, 2. odst., 3. ř., – místo „inv. č. 5958“ správně „inv. č. 5951“,
- s. 348, 2. odst., poslední ř., – místo „spisu č. 5958“ správně „spisu č. 5951“,
- s. 351, poslední ř. odspodu – škrtnout slova „Edice novojičínské obchodní knihy“, patří na následující stranu 352 jako nadpis edice!

- s. 432, 9. ř. odspodu – místo „křejcar, v obchodní knize se rovnal asi 2 grošům“ správně totéž, co v poznámce 13 na straně 391, a sice, že „křejcar, se rovnal asi 0,5 groše, tj. 1 groš – 2 krejcare, či v rozmezí až 1,5 – 3 krejcare.“,
- s. 433, 3. ř. odshora – místo „1585 – 1590“ správně „1585 – 1589“,
- s. 433, 1. odst., 4 ř. odspodu – místo „Inv. Nr. 5958“ správně „Inv. Nr. 5951“,
- s. 433, 2. ř. odspodu – místo „Johanna“ mělo být přeloženo „Johann“.

Seznam tiskových a jiných věcných chyb k Neznámá obchodní kniha novojičínského obchodníka (pravděpodobně Blasia Österreichera) z let 1585–1589 a její edice II., SAP LXI, 2011, s. 115–206

- s. 127, 19. ř. odshora – místo tiskové chyby „Zitbern ^(s)“ správně „Zitbern ^(s)“,
- s. 143, 6. ř. odspodu – vypadlo za slovem „Rotenn“ slovo „Sammet“,
- s. 147, 8. ř. odshora – za „Watzlaw Weywoda“ – měla být v edici věcná poznámka s odkazem na neznámého snad služebníka Karla st. ze Žerotína na Starém Jičíně,
- s. 153, 1. ř. odshora – za „1 /2?/4/“ škrtnout „/4“ před „elen“,
- s. 153, 2. ř. odshora – místo „/... Phe?/ffer ¾?/ /The?/il Sammet“ správně „/... Phe?/ffer 3 / /4? The?/il Sammet“,
- s. 155, 7. ř. odspodu – vypadla značka „Fr.“ před „- 5-“,
- s. 165, 128. pozn., 1. ř., – místo „(viz u 10r a 11v)“ správně „(viz u 10v a 11r)“,
- s. 172, 204. pozn., 1. ř., – místo „Bartel Q?/uites Sohn in Seitnhdorff“ správně „/Ba?/rtell Quites Sohn von Seithndorff“,
- s. 174, 239 pozn., 1. ř., – místo „Wein pelner“ správně „wein Pelner“,
- s. 178, 293 pozn., 1. ř. – místo „/Rose?/naverin“ správně „/Rose?/nauerin“,
- s. 197, I. pozn., 1. ř., – škrtnout „jako v příloze I.“,
- s. 198, 14. pozn., 2. ř., – za „ve věcných poznámkách“ škrtnout „k příloze I.“ a místo toho „k edici obchodní knihy“,
- s. 198, 19. pozn., 2. ř., – za „vydáváme kromě“ škrtnout „asi A-“,
- s. 198, 19. pozn., 5. ř., – místo „asi jako B“ správně „jako A“,
- s. 198, 19. pozn., poslední ř., – za „o 16 stranách“ vložit „jako B zřejmě vydání Nového Jičína z Österreicheraovy pozůstalosti žadatelům o 2 stranách, které ale v konvolutu spisu inv. č. 5951 není označeno, (tyto čtyři části“ a vložit před slova „vydáváme zde v příloze I. s poznámkami)“,
- s. 199, 22. pozn., 4. ř., – škrtnout „ve spise B“ a místo „na fol. 1v“ správně „na fol. 2r“,
- s. 204, 12. ř. odspodu (viz I, s. 432, 9. ř. odspodu) – místo „křejcar, v obchodní knize se rovnal asi 2 grošům“ správně totéž co v poznámce 13 na straně 159 (viz I, s. 391, pozn. 13) a sice, že „křejcar, se rovnal asi 0,5 groše, tj. 1 groš – 2 krejcare, či v rozmezí až 1,5 – 3 krejcare.“.

Závěr

Při uveřejnění první studie a edice neznámé obchodní knihy novojičínského obchodníka z let 1585–1589 v časopise Sborník archivních prací v roce 2010 přes určení valné většiny obchodovatelného zboží se nepodařilo určit všechny obchodní artikly a rovněž nebyly popsány všechny způsoby poskytování obchodního úvěru obchodníkem. Současně v této první studii došlo při konverzi elektronického textu k chybnému zlomu a jeho deformaci a tím ke ztrátě formátování poznámkového aparátu a dokonce k výpadku celých odstavců, vět, slov a písmen této studie a edice. Proto byla celá edice obchodní knihy včetně přílohy I. s inventářem obchodního skladu Blasia Österreichera z roku 1600 publikována v časopise SAP v roce 2011. V současném článku dourčuji zboží z obchodní knihy s pomocí olomouckých germanistů Dr. Vladimíra Spáčila a prof. Libuše Spáčilové a podávám přehled různých forem poskytování obchodního úvěru v téže knize, přičemž na závěr připojuji přehled tiskových a jiných, zejména mých věcných chyb v prvních studiích.

Nejprve jsem ovšem přiblížil prodej na obchodní úvěr a jeho různé formy od otevření konta a písemné objednávky přes dlužní úpisy až po hlavní listy s uvedenými ručiteli a směnky. Současně jsem konstatoval, že v novojičínské obchodní knize se jednoznačně jedná o prodej zboží na dluh, neboť jednotlivé zápisy na pravé straně rozvržené knihy jsou přeškrtnuty, tzv. přetrhnuty. Formy prodeje na obchodní úvěr jsem analyzoval a uvedl příslušné příklady od prodeje na konto a písemnou objednávku přes dlužní úpisy s převoditelnými právy na třetí osobu, různé typy hlavních listů, zde především s ručiteli, až po dvojí užití směnky v novojičínské obchodní knize. Novojičínský obchodník půjčoval rovněž menší částky na finanční úvěr. Z dosud známých obchodních knih v Česku je novojičínská obchodní kniha unikátní v tom, že zaznamenala prodej zdaleka nejrozsáhlejšího sortimentu zboží (asi 55 obchodovatelných artiklů). Pokusil jsem se rovněž zasadit novojičínského obchodníka, pravděpodobně Blasia Österreichera, doloženého v Novém Jičíně v letech 1584–1598 do souvztáhnosti nejen s jeho bratry Bartolomějem a Mikulášem (či Mertenem) Österreichery v Olomouci a dalšími Österreichery ve Vídni a v severních Čechách, ale především s Österreichery v Augsburgu. Z pěti současně působících významných Österreicherů v Augsburgu se mně zatím u žádného nepodařilo najít spojující genealogický původ. Olomoucko-novojičínská větve Österreicherů by nicméně nejpravděpodobněji mohla pocházet z větve Österreicherů ve Vídni.

Převažující část textu tohoto článku se zabývá dourčením dalších artiklů v novojičínské obchodní knize, nejprve jsem tak učinil ve studii v časopise Vlastivědný sborník Novojičínska z roku 2012. Již zde jsem se opřel o nová určení zboží zmíněných olomouckých germanistů Dr. V. Spáčila a prof. L. Spáčilové, přičemž některé zboží jsem

musel dokonce vyškrtnout (huspeninu či rosol, beránka a léčivou náplast na rány s obsahem léčivých solí). Olomoučtí germanisté zcela nově určili další zboží obchodní knihy, a sice měděnou vodu („Khupffer wasser“, 10v) kromě jiných významů jako vitriol, potom nově hrozinky, dobromysl, růžový mohér a samet na smuteční šaty (záhadný „Reuerzad Sammet“, 7v, Reuer Zad Sammet“, 11v aj.), což jsem tehdy ovšem podrobně uvedl na příslušných místech nákupu tohoto zboží. Ohledně určení hroziček místo vinných špuntů jsem tehdy také vyřadil obě dřívější perličky z původního textu, nejen tyto vinné špunty, ale i určení vzetí hole na zákazníka, spíše se údajně jednalo o přijetí odběratele a měšťana Pengeleho. V této studii z roku 2012 jsem ještě ponechal alternativně jak muškátový květ či květ nebo pryskyřici a obdobně muškátový oříšek či ořechy. Trochu záhadné zůstalo vysvětlení „Schon Prauen“, 6v, pravděpodobně jako pěkně hnědý druh šamlotu, jež je takto uveden v obchodním skladu Blasias Österreichera v roce 1600.

V třetí části poprvé uveřejňuji nová určení zboží a součástí inventáře domovního a obchodního skladu Blasias Österreichera z roku 1600, která jsem dosud vůbec nepublikoval. Z řady nových určení olomouckých germanistů lze uvést pouze některá a ta jistější zejména určení zboží: „salmus“, 4v (zřejmě salmiakový roztok), „Olauen“, 5v (potvrdili ledek či kamenec), „mahn“, 7v (posunuli význam z výkladu zplnomocněná osoba k manželovi), neznámý výraz „Reiern“, 15v (asi samet na smuteční šaty), neznámý výraz „Les Abge/n/“, 19r, (asi pochází z die Getreidelese – úroda či sklizeň obilí, Fruchtlese – úroda či sklizeň ovoce, či Holzlese – sklizeň dřeva, a slovesa abgeben – odevzdat), „aisreis/?“ 23v (patrně neznamenal jedlou rýží ani železné struhadlo, ale dávkou či objednávkou) a neznámý výraz „Veut“, 23v (by mohl pocházet od slova feit/feut, tj. ozdobená, krásná, tj. šňůra). Z několika nových určení součástí zvláště domovního inventáře lze uvést jasně určené jednotliviny: „Ein Breken Messen“, 11r (zlomek mosazi), záhadný výraz „Ein Handsteglein klein“, 11v (určili jako malý příruční tyglík), záhadný nástroj „Ein Kupferne Feuer Sorge“, 11v (měděná ohřívací pánev na stole k udržování teplého jídla), záhadný nástroj „Ein Klein Messen Merzellen“, 11v (malý mosazný moždíř) a „Ein Schweiff Zur Einem Reitross“, 12r (opravili na třmen připevněný k sedlovému knoflíku koně) a u dalších jiných určení odkazují na samotný text. Přes vysvětlení řady nejasných raně novohornoněmeckých slov a záhadných označení, navíc někde v místním německém kravařském nářečí, v rukopise obchodní knihy zůstalo několik stále nejasných výrazů. Můžu je nyní souborně vyjmenovat: „Sahern“, 6v (s nepravděpodobnou domněnkou, že jde o sítinu – špičky ječmene, žita nebo trávy), „Persilli“, 8v (snad broskev či broskovice?), „Modrazen“, příloha I, 10v (podšité barchetem barvy popela), „Ein Praksfelder“, příloha I, 11v (neznámý předmět z výzbroje obchodníka), „Kinzen“, příloha I, 12v (součást oděvu?) a „Pinzen“, příloha I, 12v (snad košile?). Zvláštní kapitolou samou pro sebe zůstalo

označení „Caffes“, 5r z 14. dubna 1588, možná písařský omyl a chybné zapsání kořenní kafry („Caffer“), nicméně koncové „s“ je zcela zřetelné, což potvrdil svým čtením i paleograf Dr. Bohdan Kaňák, ředitel Státního okresního archivu v Olomouci a v roce 2018 také prof. PhDr. Hana Pátková, PhD. z Katedry pomocných věd historických a archivního studia Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. V případě kávy by zřejmě šlo o nejstarší výskyt kávy v českých zemích. Z mých věcných přehlednutí a chyb v první studii z roku 2010 jsou nejzávažnější a nejrozsáhlejší dvě. Jednak jsem po podrobnějším foliování včetně prázdných folií, a sice spisu o pozůstalosti a inventáři majetku Blasia Österreichera z roku 1600 (v příloze I) neopravil původní odkazy na folia v hlavním textu této studie v poznámkách 11, 13, 17–20 a 27 na stranách 314–317. Za druhé jsem ve věcných poznámkách k této příloze I, tj. ke spisu o uvedené pozůstalosti v poznámkách 19 a 22 na straně 427 špatně označil vnitřní části tohoto spisu z Národního archivu v Praze, fond Morava, inv. č. 5951, a sice první dvě části A a B.

V poslední části připojuji dva seznamy tiskových a jiných věcných chyb zejména z první studie v časopise SAP z roku 2010, ale trochu i z roku 2011. Jejich součástí jsou i dvě uvedené autorská přehlednutí a vlastní věcné chyby.

The Define of Goods and the Provide of the commercial Credits in the Account Book of Nový Jičín Merchant (most likely Blasius Österreicher) from 1585 to 1589 (Supplements towards the Edition)

This article was focused on the various kinds of the commercial credits and the other goods in account book of Nový Jičín's merchant from the years 1585 and 1589. First, the author tried to describe the family of Blasius Österreicher and to analyze his genealogy and relationship with other family of Österreicher. Second, the author focused on the description of different kind of goods recorded in his account book and he attempted to decode its names compared with current language. Third, he corrected some mistakes and misunderstanding of previous printed version of this article.

Jiří Šoukal, *Slasti a strasti letních bytů: život na letních bytech a v letních vilách v éře první republiky*. Praha 2016, 188 stran. ISBN 978-80-200-2611-8

V nakladatelství Academia vyšla v rámci edice První republika v roce 2016 kniha, která se zabývá zajímavým tématem z oblasti každodenního života, a to pobyty na tzv. letních bytech. Letní byty představovaly vítaný únik od každodenního městského prostředí a poskytovaly možnost odpočinku na venkově v kruhu rodiny či přátel. Tento způsob trávení volného času, a to zejména během léta, se v období první republiky týkal především středních a vyšších společenských vrstev, avšak jeho dozvuky můžeme najít i dnes v napříč společností rozšířeném a v českém prostředí zvláště oblíbeném fenoménu chataření a chalupaření. Způsob trávení víkendů a dovolených v období první republiky je v knize podán poměrně vyčerpávajícím způsobem, zároveň však neschází zasazení tématu do dobového kontextu a přiblížení toho, jakým způsobem politické, hospodářské či sociální změny a události pobyty na letních bytech ovlivňovaly. Jak naznačuje chytlavý název, autor se v knize věnuje nejen příjemným stránkám těchto letních pobytů, ale obsáhle hovoří i o jistých problémech a nepříjemnostech, kterým návštěvníci letních bytů a vil museli čelit.

Autorem knihy je Jiří Šoukal, který v současnosti působí jako doktorand na Ústavu hospodářských a sociálních dějin FF UK. Tématem trávení volného času na letních bytech v éře první republiky se začal zabírat již ve své bakalářské práci a pokračoval v něm i v práci diplomové; jeho vydaná publikace je pak první komplexní knihou, která se v českém prostředí tomuto tématu věnuje. V rámci 11. sjezdu historiků v Olomouci, který proběhnul v září 2017, vystoupil Šoukal s příspěvkem *Vědci na letním bytě* jako součásti panelu garantovaného prof. Václavem Matouškem s názvem *Jedeme na letní byt. Proměny „letního bydlení“ jako součást modernizačního procesu českých zemích v průběhu industrializace 2. poloviny 19. a 1. poloviny 20. století*. Šoukal tak svým dílem přispěl k tématu, kterému nebyl doposud v českých vědeckých kruzích věnován příliš velký prostor, a to zkoumání nikoli „velkých“ dějinných událostí

určitého historického období, ale naopak zaměření se na oblast každodenního života a jeho konkrétních aspektů.

Kniha samotná je rozdělena na úvod, závěr a pět kapitol, z nichž se každá věnuje danému tématu z poněkud odlišného úhlu pohledu. Úvod knihy tvoří především představení tématu a jeho zasazení do dobového kontextu. Autor zde nastiňuje, proč se rozhodl v názvu použít právě spojení slov „slasti a strasti“. V případě pobytu na letních bytech se totiž nejednalo výlučně o příjemně strávený čas, neboť se hosté i v průběhu dovolených a času určeného k odpočinku museli potýkat i s většími či menšími problémy. Ty mohly být buď ryze praktického rázu, často spojené se samotným pobytem na vesnici, anebo, vzhledem k nejisté meziválečné době, se týkaly otázek ekonomických a politických, které hýbaly celou společností. Kniha pak v návaznosti na to skutečně není jen popisem idylických chviliek strávených na venkově v přírodě ve společnosti rodiny či přátel, ale bez příkras vykresluje všednodenní a praktické záležitosti, které byly s tímto fenoménem spojené. Šoukal v úvodu také vymezuje skupinu lidí, které se tento fenomén týkal a kterou se tudíž zabývá, a to konkrétně střední a vyšší společenskou vrstvou v českém jazykovém prostředí, čímž si tvoří půdu pro zasazení tématu do konkrétnějších společenských okruhů. Dále zde pak rovněž stručně charakterizuje prameny, z nichž ve své publikaci čerpal, ať už šlo o osobní fondy, memoáry, beletristická díla či některé dobové filmy.

První kapitola knihy nese název *Co to byl letní byt?* a autor zde popisuje, co tento pojem pro prvorepublikové obyvatelstvo znamenal; mohlo jít o vilu, světnici v chalupě, penzion či hotel. Samostatnou otázkou pak bylo vybavení letních bytů – některé již byly plně zařízeny, na jiné si rekreanti museli vozit své vlastní předměty denní potřeby či dokonce nábytek, někteří lidé si tak na léto přestěhovali prakticky celou domácnost. To samozřejmě nahrávalo do karet nejrůznějším výrobcům cestovního skládacího nábytku a dalších praktických vymožeností, jejichž inzeráty a reklamy neopomněl autor do knihy zahrnout jako ilustraci zajímavého aspektu pobytu na letních bytech, o němž bychom možná ani sami napoprvé nezaúvažovali. Ačkoliv tedy pravděpodobně každý čtenář má více či méně jasnou představu o tom, co to letní byt byl, autor nám první kapitolou přináší ucelený popis fenoménu, jemuž se na následujících stránkách věnuje i s jeho drobnými nuancemi a aspekty, které by nemusely čtenáře při prvním otevření knihy vůbec napadnout.

Kapitola druhá se jmenuje *Kdo jezdil na letní byt* a čtenářům přibližuje typy návštěvníků letních bytů. Jednalo se především o městské obyvatele střední či vyšší střední třídy, nicméně exkluzivita letních bytů se postupem času měnila – to, co si mohla na počátku století dovolit jen úzká vrstva bohatších obyvatel, se postupem času stávalo stále dostupnějším pro širší i méně majetné vrstvy. Tímto způsobem nám Šoukal ilustruje širší sociologický trend postupné stále větší rozšířenosti „luxu-

su“, který byl dříve zpřístupněn jen pro ty movitější z obyvatel. Zároveň s tím nám tak přibližuje i další aspekt každodenního života za první republiky, a to společenské postavení a finanční možnosti lidí, resp. mužů rozličných povolání. Například dva vložené medailonky hovoří o tom, jaké byly platy státních úředníků a vysokoškolských profesorů. Čísla jsou pro srovnání zajímavá, nicméně by pro efektivnější a srozumitelnější představu čtenářů neškodilo převést zmiňované finanční částky na dnešní poměry, aby si čtenáři mohli jejich skutečnou výši lépe představit.

Kam na letní byt aneb Letní byty, kam se podíváš, tak se jmenuje třetí kapitola publikace. Co do obsahu se jedná o kapitolu nejméně srozumitelnou, neboť obsahuje především výčet míst z celé republiky, kam se na letní pobyty jezdívalo, a tyto byly, zdá se, skutečně téměř všude tam, kam se člověk podíval. Pro čtenáře příjemnější by však mohlo být využití metody sondy, kdy by autor vybral jen několik málo obcí či míst letních pobytů a ty následně popsal, aniž by došlo k únavě čtenářovy pozornosti souvislým seznamem míst využívaných pro letní rekreaci. Na druhou stranu je text doplněn informacemi o důležitosti infrastruktury, jako byla především železnice, a dále pak okolí míst pobytu, především toho, zda se v blízkosti obce nacházely vodní toky či například lázně. Tato kapitola je také bohatě doplněna dobovými fotografiemi a ilustracemi míst, a tak alespoň čtenář, který má k některým z těchto míst vztah, na ně může pohlédnout z neobvyklé perspektivy.

Čtvrtá kapitola, nazvaná *Jak šel čas* zkoumá daný fenomén z historického hlediska, tedy od počátků pobytů na letních bytech, které se objevily již v 19. století, a sleduje jeho vývoj ve stručnosti až do současnosti. Je rozdělena do pěti podkapitol podle časového období, kterému se věnují – před rokem 1914, období první světové války, první republika, druhá republika a protektorát a nakonec období po roce 1945. V této kapitole měl autor také příležitost se zmínit o dalších konkurenčních způsobech, kterými lidé trávili volné letní měsíce, jako byly např. dovolené v zahraničních či tramping. Rámování této kapitoly je z velké části politicko-sociální, neboť jde o text shrnující historii jevu. Ačkoli se tedy Šoukal v této kapitole odchyluje od svého vytyčeného časového období, jedná se o zajímavou pasáž, důležitou pro sledování vývoje tohoto fenoménu. Vhodnější by nicméně bylo ji umístit buď na začátek, či spíše na konec knihy, aby nerušila plynulost ostatních kapitol, které zkoumají jev sice z různých úhlů, avšak vždy jen v jednom konkrétním časovém období.

Pátá kapitola *Život na letních bytech* je nejobsáhlejší a věnuje se tomu, jak vůbec pobyty na letních bytech a vilách probíhaly, tedy stěžejnímu tématu knihy. Autor zde zkoumá způsob trávení času na letních bytech rozmanitými způsoby a zaobírá se i společenským a sociálním rozměrem těchto letních návštěv. Mimo to píše i o peripetiích, které s sebou přesun na letní byt nesl, a v neposlední řadě věnuje samostatnou podkapitolu roli žen na letních bytech a také tomu, jak trávily tento čas děti.

Jedná se o kapitolu nejzajímavěji poskládanou, věnující se každodennosti těchto pobytů a zahrnující v sobě množství zajímavých a poutavých detailů. Z pohledu čtenáře je právě tato kapitola naplněním očekávání, která získal poté, co si přečetl anotaci knihy, neboť se zde v rámci několika tematických podkapitolách dozvídáme, jak tedy život na letním bytě ve své každodennosti probíhal.

Závěr a zároveň s tím i šestá kapitola knihy je podobně stručná jako úvod a autor v ní již konkrétněji shrnuje problémy, se kterými se návštěvníci letních bytů potýkali. Poukazuje na fakt, že takové pobyty není možné popsat jedinou celistvou charakteristikou, ale že se jak lidé, tak i místa či průběh pobytů často v mnohém odlišovali; z toho důvodu upozorňuje čtenáře, že je kniha zamýšlena spíše jako vykreslení celkových tendencí a způsobů, jakými pobyty probíhaly. Na samém konci pak autor vyslovuje naději, že jeho kniha splní svůj účel a objasní nám některé prvky, které jako pozůstatky pobytech na letních bytech v české společnosti zůstaly (jako je např. fenomén chataření a chalupaření či původ slova „luftáci“, nechvalného to označení pro Pražáky přijíždějící v době volna venkov). Nedá se říci, že by si Šoukal v úvodu knihy kladl specifické otázky, jejichž odpovědi by pak v závěru shrnoval. Spíše se v obou částech textu jedná o obecnou charakteristiku a příjemné i stručné uvedení do tématu, stejně tak jako jeho finální uzavření v rámci závěru knihy.

Celou knihou poměrně výrazně prostupuje motiv rozdílů a konfliktů mezi návštěvníky letních bytů, tzv. luftáci, a obyvateli vesnic a městeček, do nichž přijížděli. Jejich vztah byl podle autorova zkoumání ambivalentní – návštěvníci na jednu stranu přiváželi do obcí peníze a společenský ruch, na stranu druhou rušili klid místních obyvatel a, především v době války, využívali lepší dostupnosti potravin. Obyvatelé měst pak měli tendenci venkovany opovrhovat, zároveň se však při svých letních pobytech pokoušeli přizpůsobit jejich pastorálnímu způsobu života. Tyto kontroverzní vztahy mezi dvěma skupinami obyvatel byly skutečně živnou půdou pro dobové humoristy, což autor neopomíná ve svém díle patřičně reflektovat. Mohlo by být zajímavé, pokud by autor věnoval krátkou část textu i tomu, jak a zda vůbec trávili léto samotní obyvatelé vesnic a městeček, nebo alespoň ti z nich, kteří nebyli přímo vázání na práci v zemědělství.

Velice příjemným doplněním textu jsou v knize obrazové přílohy, ať už se jedná o dobové fotografie míst či lidí, kteří na letních bytech pobývali, nebo o ukázky rozmanitých inzerátů či ilustrovaných vtipů, které se k danému tématu vztahovaly. Zajímavé jsou i pohlednice či fotografie, které ukazují místa letních pobytů v podobě, v jaké je dnes již nemáme šanci spatřit. K oživení psaného textu též přispívají krátké medailonky o určitých specifických oblastech či fenoménech s pobyty na letních bytech spojenými. Poněkud nešťastné je však na několika místech v knize jejich grafické rozložení, kdy je čtenář nucen přerušit čtení toku textu, aby se prolistoval přes

dvojstránku obrazových příloh, případně se fotografie na jedné stránce vztahují až ke zmínce v textu na straně další.

Vedle obrazových příloh je kniha doplněna i úryvky z dobových textů, které se k tématice vztahují. Každá z kapitol je uvozena krátkou citací, které jsou převzaty jak z beletrie, tak i z dobových novin či časopisů. Poměrně velké množství ukázek pochází z *Humoristických listů*, které tematiku podávaly s nadsázkou, ať už šlo o psaný text, či výstižné ilustrace. Kromě literární podoby byly pobyty na letních bytech několikrát zpracovány i ve filmové verzi, autor vychází především z filmů natočených ve 30. a 40. letech, případně z později natočených a u publika oblíbených *Chalupářů* či *Na samotě u lesa*, v nichž se dřívější letní byty přeměnily do podoby dovolených na chatách a chalupách, v níž je známe víceméně dodnes.

Ač se fenomén pobytů na letních bytech týkal i dalších větších českých měst, autor se v knize zaměřuje především na obyvatele Prahy, lačnicích po pobytu na čerstvém vzduchu. Právě v okolí hlavního města bylo velké množství obcí, které díky své dostupnosti a zároveň poloze v přírodě či u řeky byly oblíbeným cílem Pražanů vyjíždějících na letní dovolenou. Tito návštěvníci částečně ovlivnili i architektonickou podobu cílových míst svého pobytu, přičemž některé z těchto obcí jsou v dnešní době již součástí Prahy. Knihu tak lze částečně vnímat i jako zajímavého průvodce po místech, která dnes mají částečně či zcela novou podobu.

Kniha je vydána v brožovaném provedení a má příjemný rozsah 185 stran. Text samotný je čtivý, proložený citacemi, jichž však není tolik, aby tok textu rušily. Jedinými poněkud méně zajímavými pasážemi mohou být pro čtenáře úseky, kde se setkává s výčtem míst, kde se lidé za první republiky rekreovali, či osob, které určitou oblast navštívily. Avšak těchto je naštěstí pomálu a jsou více než dostatečně vyváženy jinými barvitějšími pasážemi, či přílohami textu. Prvorepublikovou tematiku přibližuje kniha čtivým a civilním způsobem, příjemným i pro čtenáře, který si tuto dobu idealizuje spíše jen jako romantickou éru, kdy dámy nosily rukavičky a pánové pokuřovali v jazzových barech. Dobová fakta textem rezonují, neboť politické události tohoto období měly na zkoumanou oblast výrazný dopad, avšak jsou předkládána nenásilně a pouze jako rámec vysvětlující určité dobové fenomény, s pobyty na letních bytech spojené. Díky tomu, že stěžejní téma spadá do oblasti každodenního života, tak není nutné, aby měl čtenář podrobný přehled o prvorepublikových událostech či tehdejší životě, což z publikace činí knihu dostupnou a vhodnou pro širší veřejnost.

Olga Hrahaňová

Restrukturalizace regionů ostravského a katovického jako možnost česko-polské spolupráce / Restrukturalizacja regionów ostrawskiego i katowickiego jako możliwość współpracy czesko-polskiej

5.– 6. květen 2016, Ostrava

V prvních květnových dnech roku 2016 se v prostorách tzv. Brick House v areálu Dolu Hlubina v Dolní oblasti Vítkovice konalo dvoudenní sympozium připravené společně Uniwersytetem Ekonomicznym w Katowicach a Centrem pro hospodářské a sociální dějiny Filozofické fakulty Ostravské univerzity v rámci projektu Česko-polského fóra 2016, finančně podpořeného Ministerstvem zahraničních věcí České republiky.

Hlavním tématem setkání se stala problematika průmyslových regionů a jejich konverze a restrukturalizace v podmínkách globální ekonomiky a nastupujícího průmyslu 4.0, obnovitelných zdrojů energie apod. S ohledem na provázanost jednotlivých sfér lidské aktivity bylo i sympozium pojato interdisciplinárně a komparativně. Sledovaly se tak vývojové paralely v obou regionech, jejich specifika i možnosti dalšího rozvoje z hlediska sociální geografie, historie, ekonomie i sociologie.

Jednání zahájil Jerzy Runge (UE Katowice), který ve svém referátu *Spoleczne uwarunkowania restrukturyzacji tradycyjnych regionów ekonomicznych* poukázal na paralely ve vývoji ostravského a katovického regionu, stručně shrnul ekonomické kořeny jejich současné podoby a nastínil otázky, jimiž se regiony v procesu restrukturalizace musí vypořádávat (např. proměna trhu, demografické jevy, změna pracovních návyků, zvýšená nezaměstnanost apod.).

Aleš Zářický (OU) navázal příspěvkem *Problematika průmyslových regionů včera a dnes*, v němž doplnil svého předřečníka o historický rozměr rozvoje uhelných regionů.

Nicole Hirschler Horáková (OU) a Petra Šobáňová (OU) se zaměřily na teoretické vymezení problematiky governance rizik v oblasti tradičního průmyslového regionu s důrazem na komunikaci rizik a na následnou komparaci ostravského a katovického regionu.

Krzysztof Gwosdz (UJ Krakov) věnoval pozornost mechanismům evoluce hospodářské struktury v katovické konurbaci po roce 1989. Z jeho pohledu představoval úspěšnou reindustrializaci regionu především rozvoj oborů směřovaných do oblasti hi-tech, služeb a obchodu. Referent také zdůraznil nutnost rozvoje ekonomiky jako celku, nikoliv pouze několika jejích částí a poukázal na význam outsourcingu.

Ondřej Slach (OU) ve svém příspěvku *Evoluce odvětvových struktur ve starém průmyslovém regionu Ostravsko* analyzoval a zhodnotil změny odvětvové struktury starého regionu perspektivou evoluční ekonomické geografie s důrazem na vývoj po roce 1989. Aplikovány byly teoretické přístupy typu path dependency, lock-ins apod. za účelem identifikace a zhodnocení hlavních změn odvětvových trajektorií v ostravském regionu.

Petr Rumpel (OU) se v referátu *Governance ekonomické regenerace smršťujícího se města Ostravy* zaměřil především na možnosti proměny odvětvové struktury Ostravska. Sledoval rovněž politické a ekonomické motivy místních samospráv a jejich přístup k proměňující ekonomice a novým hospodářským i společenským výzvám.

Jan Havrlant (OU) představil změny průmyslové krajiny Karvinska, devastované různými vlivy od dob průmyslové revoluce. Současně také upozornil na cílenou rektivaci v částech regionu s ukončenou těžbou a na pozitivní dopad této rektivace na image regionu.

Marcin Baron (UE Katowice) se na příkladu katovického regionu zamyslel nad otázkou, zda je jedinou možností, jak provádět ekonomické transformace, konverze průmyslové produkce, nebo zda tyto regiony mohou být také inkubátory otevřených inovačních ekosystémů.

Franciszek Kłosowski (UŚ) ve svém referátu *Ćwierćwiecze procesu restrukturalizacji gospodarki regionu śląskiego (województwa śląskiego) – próba oceny* sledoval ekonomické a geografické změny v rámci slezského vojvodství a analýzou statistického materiálu poukázal na negativní i pozitivní důsledky tohoto procesu.

Sławomir Sitek analyzoval proměny trhu práce v modernizujících se regionech. Identifikoval změny, které proběhly v katovické konurbaci, a nastínil několik možností, kterými se mohla tato oblast v budoucnu ubírat s ohledem na migrace, dojížďku za prací i nezaměstnanost.

Ivana Němcová (Tieto Czech, s. r. o.) představila jako zástupce jednoho z největších zaměstnavatelů v Moravskoslezském kraji problémy, s nimiž se jako zaměstnavatel setkávají u uchazečů o práci. V souvislosti s restrukturalizací zdůraznila rovněž nutnost rozvoje nových kompetencí tak, aby uchazeči byli schopni reflektovat na ně kladené požadavky a pracovat v dynamickém a flexibilním prostřední nadnárodní firmy.

Symposium ukázalo, že téma postindustriálního regionu a jeho dalšího vývoje je nosným tématem pro mezinárodní, komparativní a interdisciplinární výzkum. Vytváří

se zde prostor nejen pro vlastní výzkum, ale následně také pro aktivní spolupráci se samosprávnými orgány a pro participaci na tvorbě strategických městských i kraj-
ských dokumentů. Z toho důvodu byly příspěvky vydány formou bilingvní publikace,
která byla následně zdarma distribuována na polské i české straně.

Michaela Závodná

Společnost v sítích na 11. sjezdu českých historiků

13.–15. září 2017, Olomouc

V polovině září 2017 se v Olomouci setkala více než 800 historiků z celé České republiky i z dalších států (především Slovensko či Polsko). Potkávali se v rámci více než 90 volných kongresových a 3 hlavních sekcí 11. sjezdu českých historiků a historiček, v nichž také prezentovali výsledky svého bádání v historii a jí příbuzných oborů.

Hospodářské a sociální dějiny měly významné i výrazné místo ve spektru výše uvedených sekcí. Byly zastoupeny jak hlavní sekcí s názvem *Společnost v sítích – ekonomické, technické a sociální vazby a komunikační toky*, tak ve volném panelu *Vytváření sociálních sítí, jejich význam a role při utváření moderní společnosti*.

Nosným tématem obou těchto setkání byly sociální sítě v nejširším možném pojetí. Zazněly příspěvky jak ze sociálních, tak z hospodářských dějin i z dějin vědy a techniky.

Hlavní sekcí zahájil teoreticko-metodologický příspěvek Lukáše Fasory (MU), věnovaný vymezování sítí. Zdůraznil zejména roli badatele a jeho definování sítě jako vztahu mezi aktéry, upozornil na problémy při využívání těchto definic během analýzy formálních a neformálních vazeb a na proměnu sítí v čase a v prostoru. To současně považoval za primární cíl panelu.

Milan Hlavačka (UK) se ve své prezentaci o tzv. Family Business History zamyslel nad postavením tohoto oboru a jeho vztahu k interdisciplinaritě a sumarizoval hlavní trendy na základě zahraniční historiografie tohoto oboru. Možnosti a limity Family Business History poté nastínil v modelu rodinného podnikání v rámci českých zemí a v jeho síťování.

Dopolední blok pokračoval příspěvkem Jana Hájka (UK) o fenoménu spoření. Tuto oblast referující nahlížel optikou síťování a akumulace kapitálu. V následujících prezentacích se pozornost soustředila na proces síťování v konkrétních oblastech lidské činnosti. Ivan Jakubec a Jan Štemberk (oba UK) se zaměřili na fenomén cestování a cestovního ruchu za protektorátu a po jeho skončení. Analyzovali proměnu trávení volného času, jež se projevila demokratizací cestování a s ní spojenou výstavbou nezbytné infrastruktury (komunikace, ubytovací kapacity) a ve fenoménu tzv. organizované dovolené, již bylo možné nalézt jak za okupace, tak v komunistickém režimu.

Hlavní sekcí uzavřela prezentace Martina Pospíšila (ČVUT) s názvem *Intelektuální síť na příkladu rozvoje a sdílení poznatků ze stavební mechaniky v dlouhém 19. století*. Na příkladu vývoje statistické grafiky bylo poukázáno na vazby mezi pedagogy českých a zahraničních vysokých technických škol a jejich vzájemné ovlivňování v oblasti zobrazovacích metod až do počátku 20. století.

Volný kongresový panel, který na hlavní sekci navazoval, nesl název *Vytváření sociálních sítí, jejich význam a role při utváření moderní společnosti*. V něm zaznělo celkem osm analyticky pojatých referátů.

Zdeňka Stoklásková (MU) ve svém příspěvku *Neviditelné sítě státní moci v Rakousku 1780–1850* nastínila problematiku přechodu mezi nevolnictvím a občanstvím prostřednictvím analýzy tzv. propouštěcích listů. Ty rovněž vnímala jako symbol přesunu odpovědnosti a administrativy ze státní správy na správu panství.

Aleš Zářický (OU) se zaměřil na tvorbu sítí ve skupině podnikatelstva a na vybraných příkladech tyto vazby demonstroval. Michaela Závodná (OU) představila vztah městských samospráv k technologii v oblasti městské kolejové dopravy na příkladu vybraných moravských a slezských měst v letech 1860–1918. Analyzovala především kritéria volby, jež představitelé obecní samosprávy užívali při rozhodování o modernizaci infrastruktury, dále poukázala na významný prvek nacionalismu, jenž se v oblasti městské kolejové dopravy výrazně projevil na přelomu 19. a 20. století.

Martin Rája (Zámek Slavkov-Austerlitz) prezentoval význam sociálních vazeb pro vzestup advokátů ve druhé polovině 19. století a na počátku 20. století na Moravě. Zdůraznil především význam středoškolského vzdělání a praxe pro vznik těchto vztahů a poukázal také na jejich negativní důsledky, jako byl klientelismus, zpronevěra apod. na jedné straně, a pozitivní důsledky v oblasti charitativní a veřejné činnosti na straně druhé.

Buršensafty v českých zemích a jejich význam pro tvorbu nadnárodního nacionalismu prezentoval Jan Mareš (Europa Universität Viadrina). Zaměřil se především na specifika těchto spolků v Sudetech a na jejich výrazný vliv při tvorbě nacionalistických německých stran.

Další dva příspěvky se věnovaly problematice školství – Janusz Spyra (AJD, OU) – se věnoval učitelům základních škol a jejich významu v modernizačním procesu a v životě lokálních elit monarchie 19. století.

Petr Kadlec (OU) navázal na tuto tematiku příspěvkem *Role a význam sociálních sítí v rozvoji středoškolské a profesně-vzdělávací infrastruktury ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století na příkladu rakouského Slezska*. Přiblížil přítomným především motivy, roli a význam sociálních sítí při vzniku školských institucí, stranou nezůstaly ani různé typy podpory, význam dosaženého vzdělání při uplatňování absolventů. Závěrem nastínil tuto problematiku v kontextu problémů mnohonárodnostní monarchie na sklonku její existence.

Jednání bloku zakončil symbolicky Lukáš Fasora (MU), jenž ve svém referátu rozkrýval sítě vazeb mezi představiteli dělnických, především odborových sociálně-demokratických organizací. Pozornost věnoval procesu tarifního vyjednávání, vazbě odborů k politickým stranám i metodám jejich komunikace.

Jak hlavní sekci, tak volný panel doprovázela živá diskuze. Debatovalo se zejména o statickém či dynamickém procesu rozvoje občanské společnosti, pozornost se soustředila i na oblast společné spolupráce firem a historické obce při mapování dějin podniků a rodinného podnikání. Dotazy cílily i na problematiku nacionalismu v dopravě, na veřejnou službu advokátů apod.

Bylo zřejmé, že téma obou platforem setkání bylo zvoleno velmi dobře, neboť síťování jako jeden z důležitých prvků modernizace společnosti nachází široký ohlas v hospodářských a sociálních dějinách a vytváří rovněž i prostor pro komparativní a interdisciplinární výzkum. Z tohoto důvodu byly referáty přeloženy do anglického jazyka a vydány formou konferenčního sborníku s názvem *The process of creating social networks, their significance and role during the formation of modern society* (Brno – Ostrava 2018).

Příjemnou a podnětnou atmosféru, jež jednání provázela, však lze přičíst i vynikajícímu a bezchybnému servisu ze strany organizátorů a organizátorek celého kongresu, za něž všichni referenti a referentky vyslovují svůj dík.

Michaela Závodná